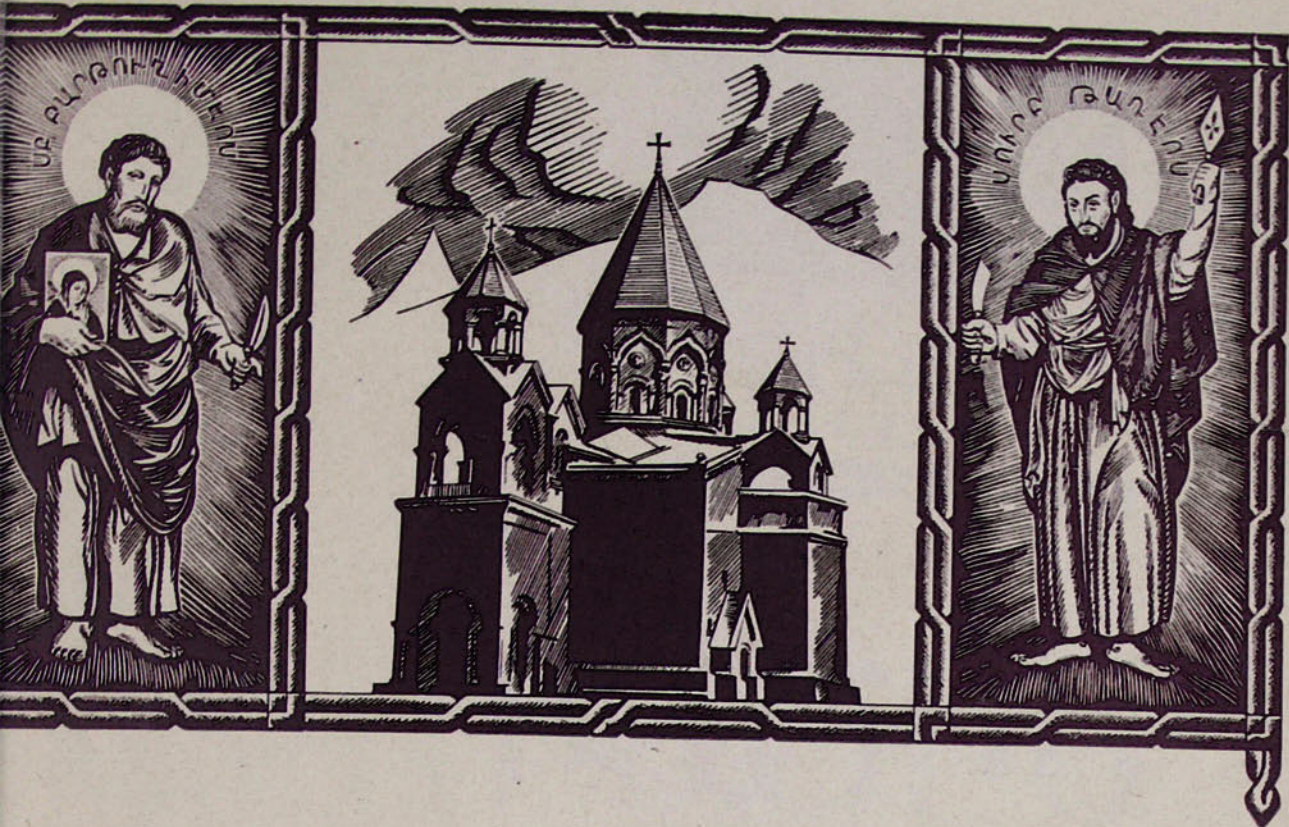

ԶՄԻԱԾԻՆ

1971
Ա

Ի Ը
ՏԱՐԻ

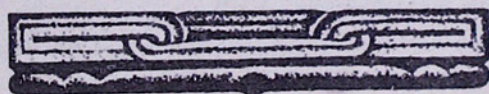
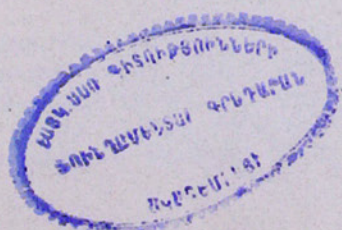
ԷԶՄԻԱԾԻՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ
ԱՄՍԱԳԻՐ
ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՌՈՒՅ
Ս. ԷԶՄԻԱԾՆԻ

ՅԻՆՈՒՄ

1971

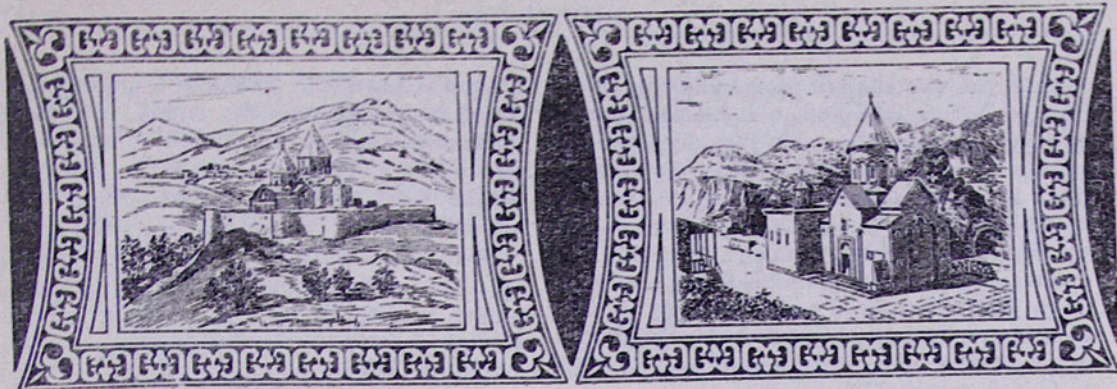

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ւ

Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆԻ ԱՌԱՋՆՈՅ

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՈՐԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂՈՍՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԲԱՐՈՁ
ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌԻ ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹԻՎ
ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐՈՒՄ

(1971 թ. հունվարի 6)

Յանուն Հօր և Որդույ և Հոգույն Սրբոյ, ամեն:

Սիրեցյալ հավատացյալ ժողովուրդ մեր որ ի Հայաստան և որ ի սփյուռս աշխարհի:

Տիրոջ ողորմությամբ, կանգնած ահա մոր տարվո շնմի՜ն, մեր լույս հավատքի խորան սուրբ Էջմիածնեն, ձեզի բոլորիդ կրեքենք ավետիսը երկնքի հրեշտակներու՝

«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ, և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն»:

Աստված, խաղաղություն, բարի կամեցողություն:

Ահավասիկ երեք մեծ գաղափարներ, որոնք կրովանդակեն ամբողջ խորհուրդը սուրբ Ծննդյան: Եվ կխորհինք սխալած չլույլ, այս գաղափարներու իմաստավորումը տեսնելով սուրբ Երրորդության մեր դավանության մեջ, քանի որ Փրկիչը՝ մեր Քրիստոս կղավանինք իբրև «Իշխան խաղաղութեան» և սուրբ Հոգին՝ իբրև Աստուծո բարի կամքը որ կներգործէ մարդկային աշխարհին մեջ:

Այս սուրբ ժամին, Մեր աղոթքն է որ մախախմանո՞ղն Աստված ավելի լույս և ավելի հոգով գործություն շնորհէ իր արարածներուն բոլոր, որպեսզի անոնք առավել վճիտ հասկընան Իր բարի կամքը ու առավել վճռա-

կանորեն ի կատար ածեն զայն իրենց կյանքին մեջ, երկրի վրա:

Խաղաղության և ի մարդիկ հաճության աստվածային պատգամի ավետումեն, ահա երկու հազար տարիներ հետո, մարդոց աշխարհին մեջ տակավին կան պատերազմներ, կան անարդարություններ, կան ազգամիջյան թշնամություններ, կան ցեղային խարություններ, կան հալածանքներ ու ազան շահագործումներ, կան ոչ բարի կամեցողության բազում ձգտումներ ու գործեր մարդկային, ընկերային և միջազգային կյանքին մեջ:

Այս ողբերգական կացությունը, մենք՝ քրիստոնյաներս, կմերժենք ընդունիլ որպես ճակատագիր: Մենք կհավատանք Աստուծո արարչագործ գործության և Անոր մուկքան արարչագործ բարի կամքին, որմե ճառագայթ մը կշողա մարդուն հոգիին մեջ, իբրև շնորհ փրկարար ու ստեղծարար: Այդ ճառագայթով, այդ լույսով է որ մարդկությունը ամբողջ իր պատմության ընթացքին ոգեշնչված է՝ ճշմարիտին, բարիին ու գեղեցիկին տեսիլքով, ու մաս սրբամալու, անմահամալու հույսով, և հերոսական անող պայքար մղած է հանուն այդ իդեալներու կենսագործման: Ծշմարիտ է թե այդ հերոսական պայքարին մեջ, հաճախ ավելի զորավոր հանդի-

սացած են եսակեղրոն բնագոյները, քան ի-դեպի՞ն ձգտող տենչերը, սակայն այնուամե-նայնի՞վ, անոնք, այդ տենչերը երբեք չեն չքացած մարդու սրտէն: Տերը երբեք չէ լքած իր արարածները: Խավար ու դաժան ժամանակներու մեջ, իդեպի՞ն ձգտող տե-սիլքները միշտ առաջնորդած են մարդոց մանավանդ ընտրյալներուն, և ցույց տված ողիդ ճանապարհը, և օգնած անոնց որ ան-նահանջ պայքարը շարունակեն՝ բարձրա-նայտ համար վեր, միշտ ավելի վեր մարմնի և նյութի պայմանէն:

Պատմությունը ամբողջ պատմությունն է ոգեկան, իմացական ուժերու բացահայտման և զարգացման: Մարդկային քաղաքակրթու-թյան ու բարոյական զարգացման պատմա-կան մրրկալի ընթացքը, դուրսագնէրգոյթյուն մըն է որուն մէն մի հնչյունը ծնունդ է առած անցյալ սերունդներու սրտերու տրոփումէն, իդեպի՞ն քաղաքակրթութեան, արժեքներ ստեղ-ծելու անոնց հզօր մղումէն:

Մեզի, հայերու համար ալ փառքի ան-կորնչելի տիտղոս մըն է այն իրողությունը որ մեր ազգի և սուրբ եկեղեցիի բազմադար-յան պատմությունը, վավերական դուրսագ-նէրգոյթյուն մը կհանդիսանա՝ հանուն Քրիս-տոսի Ավետարանի, հանուն արդարության և ազատության, Հայոց աշխարհին մեջ լիու-թյամբ կենսագործումով՝ ճշմարտին, բա-րիին ու գեղեցիկին:

Հետևաբար, մարդիկ Արարչին ամենահա-րազատ գործակիցները կդառնան, իրենց անհատական ու ընկերային կյանքին մեջ ազատ ճանապարհ տալով Անոր բարի կամ-քի ճառագայթին, Ավետարանի լուսին, ո-րով կուսավորվի իրենց հողեղեն բնությունը, կոգեղիմանան խավար ու անձն ուժերը նյութեղեն մարմնույն, իմաստ ու բարոյա-կան վեհություն կստանան մարդկային կյանքն ու պատմությունը: Մեր բոլորի իղձն է, և սպասումը մարդկային բազմություննե-րու, որ այս ուժերը և պատմությունը վերջ-նապես մտնեն հավասարակշիռ ու ներդաշ-նակ զարգացման հունի մեջ, ըստ նմանու-թյան աստվածադիր տիեզերական ներդաշ-նակության օրենքին:

Մեր մաղթանքն ու սպասումն է մանա-վանդ որ Տերը իր փրկարար օգնականու-թյունը հասցնէ իր իսկ հիմնած ու գլխավո-րած եկեղեցիին, անոր խորհրդավոր մար-մինը կազմող բոլոր քրիստոնեական եկեղե-ցիներուն և անոնց սպասավորներուն, որ-պէսզի մեր օրերու աշխարհին մեջ անոնք հզորապես հնչեցնեն պատգամը երկնքին, պատգամը խաղաղության, պատգամը բարի կամեցողության:

Քրիստոնեայի համար չկա ավելի նվիրա-կան առաքելություն: Մեր ըմբռնումով հնա-

րավոր չէ այլ կերպ հասկնալ և կյանքի կոչել Քրիստոսի Ավետարանը, այսօր, երբ մարդ-կությունը համայն, կանգնած է աշխարհա-կործան հրդեհումներու ահարկու վտանգին առջև: Ամեն պատերազմ ժխտումն է Քրիս-տոսին ու Անոր սուրբ Ավետարանին:

Արդ, բոլոր եկեղեցիները և բոլոր կրոննե-րը կարող են և պարտին մեկտեղվիլ, եղբայ-րանալ և միասնաբար քարոզել ու գործել՝ հանուն աշխարհի խաղաղության, հանուն ժողովուրդներու բարեկամության, հանուն պետություններու համերաշխ գործակցու-թյան:

Վերջին տասնամյակներուն, եկեղեցինե-րու միջև զարգացող էկումենիկ շարժումը, կխորհինք թե ամեն բանէ վեր պետք է դա-վանի այս առաքելությունը, անոր կենսա-գործման մեջ տեսնելով ճշմարիտ, իրական ու գործնական միությունը Քրիստոսի սի-րուն մեջ և նույնքան ճշմարիտ, իրական ու գործնական ճանապարհը աստվածապաշ-տության և հոգիներու փրկության:

Այս էր նաև, Մեր կարծիքով, խոր ի-մաստն ու արժեքը անցյալ մայիսին Մեր պատմական այցին Հռոմ, Նորին Սրբություն Պողոս Զ Քահանայապետին, որուն հոգվույն մեջ Մենք տեսանք, զգացինք ճառագայթու-մը իրաւ բարի կամեցողության և անարատ սիրո:

Մեր ջերմագին իղձն է նույնպես, որ մեր սուրբ եկեղեցվո ծոցին մեջ այնքա վերջ գտ-նեն՝ ամեն իմաստե դատարկված անջա-տումներն ու երկպառակությունները, և շատ ժամանակ չանցած՝ կարողանանք վերա-կանգնած տեսնել միությունը մեր եկեղեցի-ին ու անոր նվիրապետության և հոգևոր միասնությունը մեր հավատացյալ պան-դուխտ ժողովուրդին, աստվածակառույց Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնի գերագույն հե-ղինակության և օրհնության ներքև: Յան-կալի է և սպասելի որ բոլորի համար անխը-տիր լսելի դառնան ու հարգվին՝ Ամենայն Հայոց Հայրապետի հորդորն ու պատգամը՝ օրինականության, միության և համերաշխ գործակցության:

Միեւելի հայաստանցի ժողովուրդ և նույն-քան սիրելի գավակներ Մեր որ ի սփյուռս աշխարհի, սուրբ և լուսաշող Մենդիան և Աստվածահալստության ուրախությունը Մեր սրտի մեջ, ձեզի ամենուղ կրերենք Մեր շնորհավորանքի խոսքը և Մեր հայրական օրհնությունը՝ ի բարի մաղթանքներով, որ ձեր կյանքի պայմաններուն մեջ բոլորդ ապ-րիք ու զորանք ամուր կանգնած մեր նախնաց հավատքի ժայռին վրա, միշտ ան-շեղորեն հավատարմի մեր եկեղեցվո կարգ ու կանոնին, մեր նվիրական ավանդությանց,

մեր հոգևոր ու ազգային մշակույթի ժառանգությամբ, որոնք ամենավաղերական ու պայծառ վկայությունը կհանդիսանան հայոց քրիստոնեական հավատքին և ամենաապահով ու անփոխարինելի գրավականները մեր նոր սերունդներու քրիստոնեական և հայկական հոգվույն անադարտ պահպանման, ինչպես և մեր առաքելական սուրբ եկեղեցվո գոյատևման ու ծաղկման:

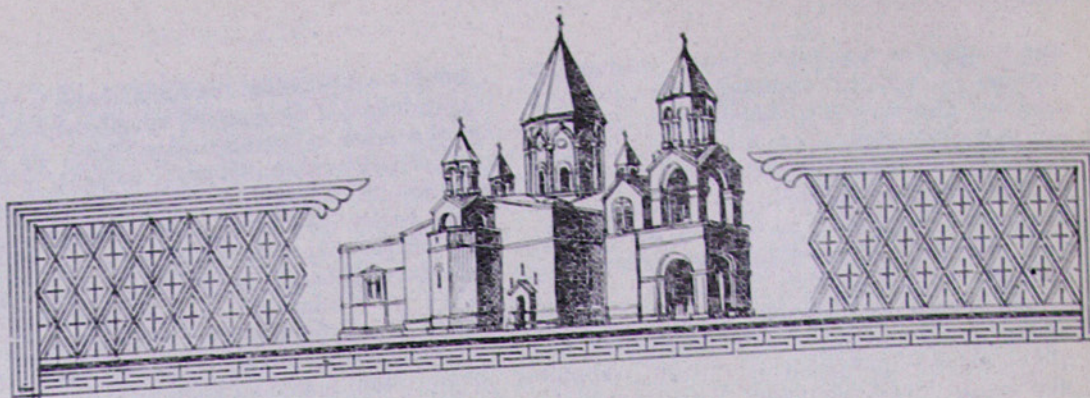
Նոր տարվո այս լուսաբացին, ձեր Հայրապետը, բազմադարյան սուրբ Էջմիածնի հոգեվոր բարձունքեն, Իր հայացքը սևեռած մեր ազգի սրբազան լերան՝ Արարատի ալեփառ կատարին և հայրենի հրաշալի վերածնության հազար-հազար լույսերուն, անհունարեն մխիթարված, փառք կու տա

պարգևատու բարյաց մեր Աստուծույն և ծընկաչոք կաղոթե որ դադրին պատերազմները, որ վերանան անարդարությունները, որ չքանան թշնամությունները, և մարդիկ ու ժողովուրդներ ողջունեն նոր դարաշրջանը խաղաղ գոյակցության և բարի կամեցողության:

Հարազատներ Մեր, ցնծացեք և ուրախ եղեք, հույսով խնդացեք ու հավատքով զորացեք, զի՝ «Քրիստոս ծնաւ և յայտնեցաւ», «զի թէպէտ և երբեմն էիք խաւար, արդ լույս էք ի Տէր, իբրև գորդիս լուսոյ գնացեք, զի պտուղ լուսոյ ամենայն բարութեամբ է և արդարութեամբ և ճշմարտութեամբ» (Եփես. Ե 8—9):

Ծնորհավոր Նոր տարի և Հայտնություն Որդվույն Աստուծո, ամեն:

ԱՄԱՆՈՐԻ ԵՎ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ
ՏՈՆԵՐԻ ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՅ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ԲՈՒՅՐ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐԻ
ՀՈԳԵՎՈՐ ՊԵՏԵՐԻ ՄԻՋԵՎ ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ
ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հռոմեական կաթողիկ եկեղեցու քահանայապետ, Նորին Սրբություն
ՊՈՂՈՍ Զ ՊԱՊԻՆ (Հռոմ),

Կոստանդնուպոլսի հունաց տիեզերական պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԹԵՆԱԳՈՐԱՍԻՆ (Ատանոպ),

Մոսկվայի և համայն Ռուսաստանի պատրիարքական տեղապահ,
Նորին Գերաշնորհություն միտրոպոլիտ ՊԻՄԵՆԻՆ,
(Մոսկվա),

Ալեքսանդրիայի և համայն Աֆրիկայի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ Զ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),

Ղպտի ուղղափառ եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԱԲՈՒՆԱ ԿՅՈՒՐԵՂ Զ-ԻՆ (Ալեքսանդրիա),

Երուսաղեմի հունաց պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԲԵՆԵԴԻԿՏՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),

Անտիոքի և համայն Արևելքի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԷԼԻԱՍ Գ-ԻՆ (Դամասկոս),

Անտիոքի և համայն Արևելքի պատրիարք, Նորին Սրբություն
ՄԱՔՍԻՄՈՍ Ե-ԻՆ (Բեյրութ),

Անտիոքի սիրիական կաթողիկ եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն
ԻԳՆԱՏԻՈՍ Ա. ՀԱՅԵԿ Բ-ԻՆ (Բեյրութ),

- Սիրիական օրթոդոքս եկեղեցու և համայն Արևելքի պատրիարք,
 Նորին Սրբություն **Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Հ Ա Կ Ո Բ Գ - Ի Ն** (Դամասկոս),
 Համայն Եթովպիայի պատրիարքական տեղապահ, Նորին Գերաշնորհություն
Ս Ա Ռ Ի Ն Ա Թ Ե Ո Ֆ Ի Լ Ո Ս Ի Ն (Ադիս-Աբեբա),
 Հնդկաստանի և Արևելքի մալաբար եկեղեցու կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
Բ Ա Ս Ի Լ Ի Ո Ս Ո Ի Կ Ե Ն Ա - Ի Ն (Քոթայամ),
 Համայն Վրաց պատրիարք-կաթողիկոս, Նորին Սրբություն
Ե Փ Ր Ե Մ Բ - Ի Ն (Թբիլիսի),
 Ռումին օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն
Ժ Ո Ի Ս Տ Ի Ն Ի Ա Ն Ի Ն (Բուխարեստ),
 Բուլղար օրթոդոքս եկեղեցու պատրիարք, Նորին Սրբություն
Կ Ի Ր Ի Լ Ի Ն (Սոֆիա),
 Լիբանանի մարոնիտ պատրիարք, Նորին Սրբություն
Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Զ Ի Ա Դ Ե Ի Ն (Բեյրութ),
 Քենտրբերիի արքեպիսկոպոս, համայն Անգլիայի եպիսկոպոսապետ և
 միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն **Մ Ա Յ Բ Լ Ռ Ե Մ Զ Ի Ի Ն**
 (Լոնդոն),
 Սթենքի և համայն Հնդկադայի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
Հ Ե Ր Ո Ն Ի Մ Ո Ս Ի Ն (Սթենք),
 Սերբիայի և համայն Հարավսլավիայի պատրիարք, Նորին Սրբություն
Հ Ե Ր Մ Ա Ն Ի Ն (Բելգրադ),
 Վարչավայի և համայն Լեհաստանի միտրոպոլիտ, Նորին Գերաշնորհություն
Ս Տ Ե Ֆ Ա Ն Ի Ն (Վարշավա),
 Պրագայի և համայն Չեխոսլովակիայի միտրոպոլիտ,
 Նորին Գերաշնորհություն **Դ Ո Ր Ո Ֆ Ե Ի Ն** (Պրագա),
 Հայ կաթողիկե եկեղեցու պատրիարք, Նորին Ամենապատվություն
Ի Գ Ն Ա Տ Ի Ո Ս Պ Ե Տ Ր Ո Ս Ժ Զ Պ Ա Թ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Բեյրութ),
 Կիպրոսի արքեպիսկոպոս, Նորին Գերաշնորհություն
Մ Ա Կ Ա Ր Ի Ո Ս Ի Ն (Նիկոզիա),
 Նորին Գերազանցություն կարդինալ
Ա Ղ Ա Զ Ա Ն Յ Ա Ն Ի Ն (Վատիկան),
 Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի ընդհանուր քարտուղար
 ղոկա. **Է. Բ Լ Ե Յ Կ Ի Ն** (Ժնև),
 Վիեննայի արքեպիսկոպոս, Նորին Ամենապատվություն
 կարդինալ **Ֆ Ր Ա Ն Յ Գ Յ Ո Ն Ի Գ Ի Ն** (Վիեննա),

Հատվիական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
Նորին Գերազանցություն Յ. Պ. ՄԱՏՈՒԼԻՍԻՆ (Բիգա),

Հստոնական ՍՍՀ ավետարանական-լուսերական եկեղեցու արքեպիսկոպոս,
Նորին Գերազանցություն Ա.Լ.ՖԵԳՏՈՌԻՆԳԻՆ (Տալլին),
Միջին Արևելքի հայ ավետարանական եկեղեցիների միության նախագահ,

Վերապատվելի ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ Ա.ՀԱՐՈՅԱՆԻՆ (Բեյրութ),
Ֆրանչիսկյան միաբանության կուստոդ
Ն. ԷՐՄԻՆԻՈՌՈՆԿԱՐԻՆ (Երուսաղեմ),

ԱՄՆ-ում Քրիստոսի եկեղեցիների Ազգային խորհրդի ընդհանուր
քարտուղար, Գերապատիվ հայր ԷՐՈՒՆ ԷՍՓԻՆ (Նյու-Յորք),
Մոնակոյի եպիսկոպոս, Գերաշնորհ ԺԱՆ ՌՅՈՒՊԻՆ (Մոնակո),

Մխիթարյան ուխտի արքանայր, Գերապաշնորհ հայր
ՊՈՂՈՍ Վարդապետ ԱՆԱՅԱՆԻՆ (Վենետիկ),

Մխիթարյան ուխտի արքանայր, Գերապաշնորհ հայր
ՄԵՍՐՈՊ Վարդապետ ՀԱՊՈԶՅԱՆԻՆ (Վիեննա),
Վերապատվելի ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂՎԱԾՅԱՆԻՆ (Մարսել):

Աստուծո ողորմությամբ հուսացյալ ու խոնարհ սիրով կոիմավորենք ան-
գամ մը ևս մեծ ավետիսը Քրիստոսի սուրբ Ծննդյան և պատգամը երկնքին՝
«Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճու-
թիւն»:

Աստված, խաղաղություն, բարի կամեցողություն ի մարդիկ: Ահա խոր-
հուրդը մարդկության փրկիչ մեր Տիրոջ Քրիստոսի ծննդյան որ նոր հույսով
և նոր լույսով կլեցնե մեր հոգիները բոլոր, այսօր երբ տակավին մեր աշ-
խարհին մեջ կան պատերազմներ, կան անարդարություններ, կան բազում
մղումներ ու գործեր ոչ բարի կամեցողության մարդոց և ազգություններու
միջև:

Այսօր, հոգեկան մխիթարություն է Մեզի համար, իբրև առաջին ազասա-
վորը Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցիին, ամբողջ սրտով Ձեզի միա-
նալ Մեր աղոթքներով ու Մեր մաղթանքներով, որպեսզի երկրի վրա լինի
խաղաղություն և մարդոց մեջ բարի կամեցողություն, պետություններու միջև
համերաշխ համակեցություն:

Սուրբ տոներու և Նոր տարվո երջանիկ առիթներով բարի եղեք ընդունել
Մեր եղբայրական հարգալի ողջույնը և սերը, ամենաջերմ մաղթանքներով
Ձեր արևշատության և Ձեր սուրբ առաքելության լուսաշող հաջողության հա-
մար:

ՎԱԶԳԵՆ Ա.

ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

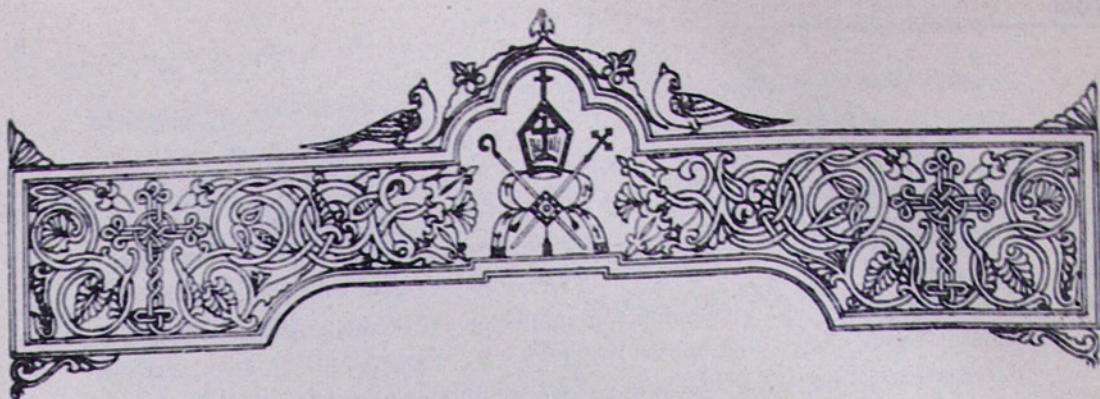
Ա. Է. ՄԻԱԾԻՆ

*
* *

Վեհափառ Հայրապետի՝ Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան շնորհավորական գրություններին ի պատասխան ստացվել են քույր եկեղեցիների հոգևոր պետերի՝ այդ առթիվ ուղարկված ջերմագին շնորհավորական հեռագրեր ու գրություններ, որոնցում մի անգամ ևս պայծառորեն արտահայտվում է քրիստոնեական եղբայրության ու համագործակցության սրբազին ոգին քույր եկեղեցիների միջև:

Հանուն Հայոց Հայրապետի ջերմ շնորհակալություն ենք հայտնում ստացված պատասխան շնորհավորականների համար:

ԱՄԱՆՈՐԻ ԵՎ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՇԱՓԱՌ ԵՎ ՍՈՒՐԲ ԾՆՆԴՅԱՆ
ՏՈՆԵՐԻ ԱՌԹԻՎ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ ԾԱՅՐԱԳՈՒՅՆ
ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ ՍՈՒՐԲ ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ՎԱԶԳԵՆ Ա. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ ԵՎ ՆՎԻՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ԱԹՈՒՆԵՐԻ ՈՒ ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ
ՓՈԽԱՆԱԿՎԱԾ ՈՂՋՈՒՅՆԻ ՀԵՌԱԳՐԵՐՆ ՈՒ
ԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԵԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ, ՆՈՐԻՆ Ս. ՕԾՈՒԹՅՈՒՆ
Տ. Տ. ԽՈՐԵՆ Ա.-ԻՆ (Անթիլիսս),

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ
Տ. ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Երուսաղեմ),

ԹՈՒՐԿԻՈ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԷ, ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՎ
Տ. ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻՆ (Ասամբուլ),

ԲԱՐԵՆՍԱՄ ԲՈՂՈՐ ԹԵՄԱԿԱԼ ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻՆ
ԵՎ ԳԵՐԱՊԱՏԻՎ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐԻՆ:

Սուրբ Ծննդյան լույս ավետիսով և Նոր տարվո շնորհավորանքով, կող-
ջունենք զՁեզ և Մեր հայրական օրհնությունը կբերենք տիրախնամ Աթոռիդ,
ուխտապահ և եկեղեցանվեր միաբանությանդ և համայն մեր հավատացյալ
ժողովուրդին, ամենաջերմ մաղթանքներով որ Տերը բոլորը պահե-պահպանե
խաղաղ ու անփորձ Իր սուրբ հովանիին ներքև, ամենուն բաշխելով Իր շնորհ-
ներն ու բարիքները առատ:

Բարյաց պարգևատու փրկիչը մեր Քրիստոս, Իր լույսը թող սփռե մեր
աշխարհին վրա ապրող մարդոց և ժողովուրդներուն, առաջնորդելով զանոնք
բոլորը անխտիր դեպի նավահանգիստը խաղաղության, արդարության և եր-
ջանիկ համակեցության:

խաղաղություն, բարի կամեցողություն և միության ոգի նաև համայն մեղ
եկեղեցիին ու ժողովուրդին ի շինություն հոգևոր կյանքի և ի հաջողություն
կրթանվեր ու ազգաշեն գործոց:

Մայր Աթոռ սուրբ Էջմիածնեն, Ջեզի մեծ ավետիս և պատգամ փրկա-
բար՝ «Փառք ի բարձունս Աստուծոյ և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հա-
ւուրթիւն»:

Ծնորհք և սեր Տյառն մերո Հիսուսի Քրիստոսի եղիցին ընդ ձեզ, ալմս և
հավիտյան, ամեն:

Եղբայրական սիրո ողջունիվ՝

Վ Ա Ջ Գ Ե Ն Ա

ԴԱՅՐԱԳՈՒՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷ ԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. ԷԶՄԻԱՇԻՆ

*

* *

Նմանօրինակ շնորհավորական գրություններ ուղարկվեցին նաև թեմա-
կան և կենտրոնական վարչությանը և խորհուրդներին, Հայկական բարե-
գործական ընդհանուր միության Կենտրոնական վարչությանը (Նյու-Յորք),
Գալուստ Կյուլպենկյան հիմնարկության Կենտրոնական խնամակալությանը
(Լիսաբոն). Արգարյան ավանդի և ս. Էջմիածնի հիմնադրամի հանձնաժողո-
վին (Լոնդոն), ս. Էջմիածնի հանձնախմբին (Բեյրութ), Վարդանանց ասպետ-
ներին (Ուոտերտաուն), Կալկաթայի հայկական ընկերության վարչությանը
(Կալկաթա), գաղութային վարչություններին, հայրենակցական, մշակութա-
յին, տիկնանց, երիտասարդաց և օրիորդաց զանազան կազմակերպություն-
ներին, Մայր Աթոռի և հոգևոր ճեմարանի բարեբարներին և ծանոթ ազգային
ղեմքերին:

*

* *

Ծնորհագարդ Եղբայր ի Քրիստոս,

Նոր տարվան և ս. Ծննդյան տոնին առթիվ կներկայացնենք Ձերո Վե-
հափառության Մեր ջերմագին շնորհավորությունները և կմաղթենք Ջեզի
բաջատողջ և երջանկալից երկար կյանք և եկեղեցանվեր բեղուն գործունեու-
թյուն:

Սեր սրտի խորագույն իղձն Լ, որ մարդացյալ Փրկչին մատրին վերև շող-
շողացող լուսասփյուռ աստղը իր կենսատու ճառագայթներով պայծառացնե՝
ու ջերմացնեն ամեն հայու սիրտն ու հոգին որպեսզի անոնք ըլլան մի և յա-
րին եղբայրական սիրո և մշտապես խաղաղության մեջ:

Կաղրթենք որ Բեթղեհեմի մանուկ Հիսուսը, անփորձ ու անխոլ պանե
ու պանախանե Հայց. ս. եկեղեցին և անոր նվիրապետական Աթոռները և
ծաղկյալ ու բարգավաճ կյանք պարգևե հանուր հայության որ ի Հայաստան
և ի սփյուռս աշխարհի:

Մնամ եղբայրական սիրո ջերմ ողջունիվ.

Աղոթակից՝

Խ Ո Ր Է Ն Ա

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՄԵՇԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈ

ԱՆԹԻՈԽԻԱՍ

Հոր տարվա և ս. Ծննդյան տոների առթիվ ընդունեցեք ամենաանկեղծ շնորհավորանքները և բարեմաղթությունները իմ Սրբոց Հակոբյանց միաբանության անունից:

Թող ամենակարողն Աստված պարգևե Ձերո Սրբության բաջատողություն և բազում երջանիկ տարիների հովվապետություն՝ ի պայծառություն մեր եկեղեցուն, հանսասանություն Մայր Աթոռին և ի բարօրություն հայ ժողովրդին և հայրենիաց:

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՅՈՑ ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Վենափառ Տեր,

Ամանորը և հաջորդող ս. Ծննդյան տոները կրերեն մեզի դարավոր, բայց երբեք չհինցող և չմաշող հավերժական ճշմարտությունը, թե պատմության մեջ երջանիկ օր մը, լուռ ու պայծառ գիշեր մը Աստվածությունը «ընդ մեզ» եղավ հաս ֆիզիկապես:

Արդարև մարդեղությամբ Աստված «բնակեաց ի մեզ», բաժնեց մեր վիշտերը. «Նա զցաւս մեր երարձ». և մեր փոքր սերերուն՝ մեր բարեկամության և մեր ընկերային սեղաններուն մասնակից դարձավ. «Իոք բարեկամք իմ էք»:

Օրհներբ գԱյն սիրով և սիրտով. «Ձի վասն մեր մարմնացաւ»:

Սիրենք գԱյն. «Ձի հա հախ սիրեաց զմեզ»,

Փոխանցենք իրարու հրեշտակեն տրված մեծ ավետիսը «Որ եղև վասն ամենայն ժողովրդեանն»:

«Ձի ծնաւ մեզ այսօր Փրկիչ»:

Սուրբ ու երջանիկ այս առիթով կմաղթենք Ձեր Ս. Օծության հաստատուն զրոյություն և սրտի անդորրություն՝ շարունակելու համար նույնքան նվիրումով և նույնքան արդյունավետությամբ Ձեր հովվապետական գործը՝ ի մխիթարություն Սրբությանդ, ի շինություն ս. եկեղեցւոյս և ի մեծ փառս Մարմնացյալ Որովոյն և մեր Տիրոջ և Փրկչին, որ է օրհնյալ ընդ Հոր և Հոգւոյն Սրբո:

Մատչելով ի համբոյր Օծելոյդ ս. Աջին, խոնարհ աղոթակից՝

ՇՆՈՐՀՔ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՊԱՏՐԻԱՐԷ ՀԱՅՈՑ ԹՈՒՐԷՌՈ

ՍՍԱՄԲՈՒՂ

Ամանորի և ս. Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Վենափառ Հայրապետի անունով ստացվեցին հաս ամենաջերմ և հարգալից զգացմունքներով զեղուն բազմաթիվ այլ շնորհավորական հեռագրեր և նամակներ արտասահմանի և ներքին մեր բոլոր թեմերի առաջնորդներից, ազգային-եկեղեցական, մշակութային, հայրենակցական, տիկնամաց, օրիորդաց և երիտասարդաց զանազան կազմակերպություններից, հայ և օտար պաշտոնական անձնավորություններից:

ԽՈՍԲԻ ՄԸ ԾՆՆԴՅԱՆ ԱՌԹԻՎ

«Իբրեւ տեսին զաստղն, խնդացին
յով ուրախութիւն մեծ»:

(Մատթ. Բ 10)

Նորեն կշռող քրիստոնէական փրկության
պայծառ լույսը:

Մեր հոգիները պետք ունին անոր, փարա-
տելու համար մեր գոյության մութն ու մահ-
վան սպառնալիքը: Իրավ է որ համատեղու-
թենն փրթած աստղ մը չի՝ ծագիր այսօր՝
անարև այրի մը շուրջը փալփելու և ցույց
տալու համար մեզի Մանուկ Հիսուսի չքնաղ
խանձարորը, բայց Գիտության աստղեն
շատ ավելի կրնա ջինջ ու անբիծ ըլլալ մեր
Գիտակցության փոքրիկ ճրագը, եթե ան
նշույլէ մեր ներքին տաճարին մէջ: Օրվան
հրաշալի աստղը, որ իր նմաններուն մէջ եր-
ջանիկ բախտն ունեցաւ պատմական հորի-
զոն մը լուսավորելու մեր երկրագունդին
վրա, մեզի իբրև նշանակ կծառայէ այսօր,
արտահայտելու համար մեր համոզումը՝ թե
Հիսուս ալ, մարդկության ծոցին և իր եղ-
բայրներուն մէջ, այն մեկհատիկ աստղն է-
ղաւ՝ որ սա քարայր-աշխարհին վերև հա-
վերժացնելով իր ճառագայթը՝ հալասարա-
պէս ցոլացուց իր լույսը, ամեն ժամանակի
գիտուն մոգերու և տգետ հովիվներու իղծին
ու նալվածքին:

Ի՞նչ կըլլար հետևանքը, եթե հալատա-
ցւելերուն չծագէր վերստին այդ երկնավոր
փառքը՝ Ավետարանի խորհրդավոր բարձ-

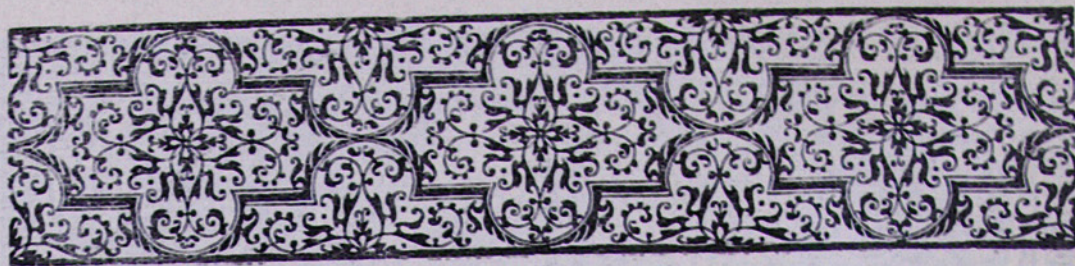
րութենէն.—սահմանափակ կյանքի մը
տխտոր իրականություններէն կմթագներ մեր
նականտագիրը, անհատնում վիշտերու տա-
ռապանքէն կդառնանար մեր հույսերուն
քաղցրությունը, Նշութիւն բոնության ու կա-
պանքներուն գերի կիցնար մեր ազատ շուն-
չը, անհավատ մտածություններու հաճա-
խանքէն կքայքայվէին մեր կենսական ուժե-
րը. մեկ խոսքով՝ կհափանկվէին այն գերա-
զույն ներշնչումները որոնցմով սրբագործեց
ու խանդավառեց Հիսուս մեր բովանդակ
սիրտն ու սերը:

Մեր Փրկիչն է որ կայցելէ այսօր մեզի:
Եթե Ան մերժվի կարծեցյալ իրենցներէն՝ ինչ-
պէս երբեմն, ո՞րքան բազմաթիւ են սակայն
անոնք՝ որ բուն իրենցներն ըլլալով **մեծ ուրա-
խությամբ** կողջունեն գինքը, ավետավոր
հրեշտակին հրավերովը:

Մենք կհավատանք Անոր: Վառե՛նք ուրեմն
մեր հավատքը ջահավորող փոքրիկ ճրագ-
ները մեր հոգեկան սրբավայրին մէջ, և ահա
անոնցմով պիտի կրնանք ստեղծագործել ա-
ռաջին օրվան հրաշալի աստղը, ու Քրիստոս
պիտի ծնի՝ մեր մէջ:

ԵՂԻՇԵ ԱՐՔ. ԴՈՒՐՅԱՆ

(«Սիոն», Երուսաղեմ, 1929 թ., թիվ 1, էջ 2)

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԱՎՈՐ ՍՈՒՐԲ
ՊԱՏԱՐԱԳ ԵՎ ՔԱՐՈԶ ՓՐԿԶԻ ՀՐԱՇՆՓԱՌ
ԾՆՆԴՅԱՆ ՏՈՆԻ ԱՌԹՎ

Հունվարի 6-ին, չորեքշաբթի.— «Տօն Ծննդեան և Մկրտության Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»:

Մայր տաճարը տոնականորեն զարդարվել է մեծ տոնի ուրախ առիթով: Առավոտյան ժամերգությունը ավանդական հանդիսությամբ պաշտվում է Մայր տաճարում՝ մասնակցությամբ Մայր Աթոռի ողջ միաբանության:

Ժամը 11.30-ին Վեհափառ Հայրապետը եկեղեցական թափորով և զանգերի ավետավոր դողանջների ներքո առաջնորդվում է Մայր տաճար՝ ա. Ծննդյան հանդիսավոր պատարագը մատուցելու:

Մայր տաճարը լիքն է աղոթավոր ուխտավորներով և հավատացյալներով:

Հայրապետական ա. պատարագի ժամանակ Սեդանին սպասարկում են վարդապետների, քահանաների դասն ու սարկավագների խումբը: Մայր տաճարի կամարների տակ հնչում է «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի»-ն՝ հոգիները լցնելով ա. Ծննդյան ուրախությամբ և պատգամով:

Ամեն կողմ լույս, խոնկ ու աղոթք:

«Հայր մեր»-ից առաջ ազգիս Վեհափառ Հայրապետը ա. Ծննդյան խորհրդի մեծ ավետիսը տալով հայ եկեղեցուն ու բովանդակ հայությանը, խոսում է ոգեշունչ և իմաստալից իր քարոզներից մեկը՝ օրվա տոնի համամարդկային, հոգևոր ու քարոջական մեծ նշանակության մասին:

Հայրապետական քարոզը, որը տպագրվել է ամսագրի սույն համարում (էջ 3), նույն գիշեր ձայնաւսիւիւմ է Երևանի ռադիոկայանից:

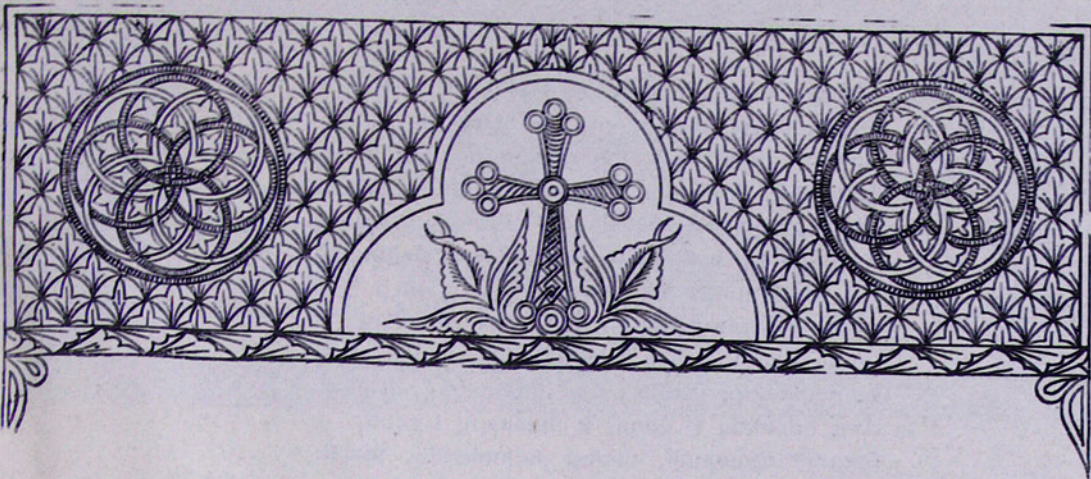
Հավարտ ա. պատարագի, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, Ավագ սեղանի բեմի առաջ կատարվում է Զրօրհնյաց սրբազան կարգը՝ ի հիշատակ Քրիստոսի մկրտության «ի Յովհաննէ, ի Յորդանան գետ»: Հանդիսադիր Վեհափառ Հայրապետը ընդերցում է ա. Բարսեղի Զրօրհնյաց մեծ աղոթքը:

Մայր տաճարի կամարների տակ հնչում են դաշն ու հոգեպարար «Ով զարմանալի», «Այսօր ձայնն հայրական» մկրտության հոգեկից տաղերը:

Սրբազան արարողության ավարտին հավատացյալները ջերմեռանդ քարեպաշտությամբ վերցնում են Քրիստոսի մկրտության օրհնյալ ջրից՝ հոգեպես նաև պայծառացած օրվա մեծ տոնի խորհրդով:

Այնուհետև Վեհափառ Հայրապետը առաջնորդվում է Վեհարան, ուր ա. Ծննդյան տոնի առիթով ընդունում է շնորհավորություններ, ապա օրհնում ազգն ու եկեղեցին, հայրենիքն ու ժողովրդին՝ մաղթելով խաղաղություն աշխարհին, համերաշխություն ու հաշտություն բոլոր ազգերին:

Ն. Ս. Օծության «Պահպանիչ»-ով ավարտվում է օրվա հանդիսությունը:

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՇԱՐԱԿԱՆ Ա. ԾՆՆԴԵԱՆ

Խորհուրդ մեծ և սքանչելի որ յայսմ ստոր յայտնեցաւ.
Հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս, տան անտիս աշխարհի:
Ծնաւ նոր արքայ ի Բեթղեհէմ քաղաքի.
Որդիք մարդկան օրհնեցէք, զի վասըն մեր մարմնացաւ,
Անբաւելին երկնի և երկրի, ի խանձարորս պատեցաւ.
Ո՛չ մեկնելով ի Հօրէ, ի սուրբ այրին բազմեցաւ,
Այսօր ցնծան երկինք ի վերուստ մեծապայծառ անտեօք.
Եւ արարածք ամենայն զգեցան հանդերձ փրկութեան:
Այսօր յայրին ընծայեցաւ Քրիստոս Որդին Աստուծոյ.
Եւ հրեղինաց բազմութիւնքն յերկնից յերկիր վայր իջեալ:
Այսօր հովուացըն տեսեալ զարդարութեան արեգակն.
Եւ ընդ հրեշտակըս երգէին փառք ի բարձունս Աստուծոյ:

ԳՐԻԳՈՐ Բ ՎԿԱՅԱՍԵՐ

ՏԱՂ ԶՐՕՐՀՆԵԱՑ

Ո՛վ զարմանալի, խորհուրդ այս մեծ յայտնեալ.
Արարիչն Աստուած, ի Յորդանան եկեալ:
Կամէր մըկըրտիլ, ի ծառայէն իւրմէ.
Չառնոյր Կարապետն, ըզմըկըրտելն ի յանձն:
Յորդանան լուեալ, փախըստական դառնայր.
Վըտակ առ վըտակ, պատգամատր լինէր:

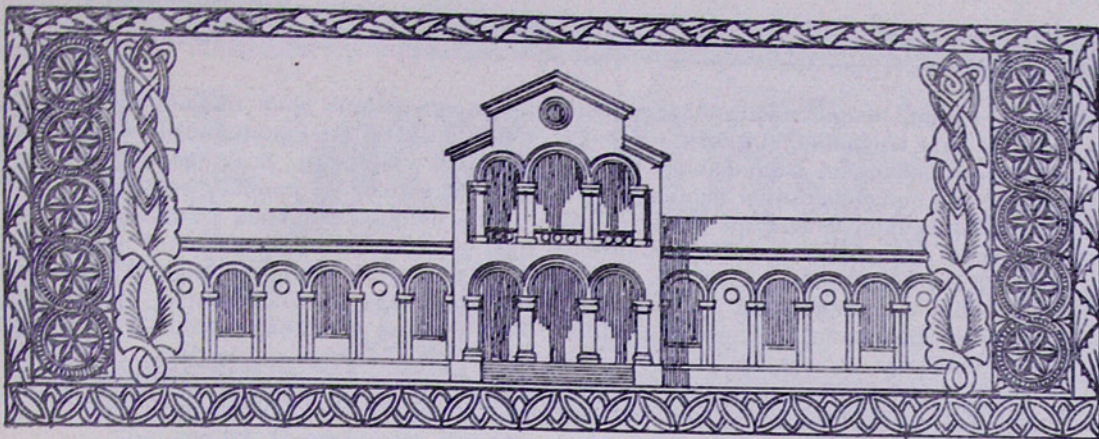
Գե՛տ, մի՛ գարնորիք, քո արարիչն եմ ես.
 Եկեալ մըկըրտիմ, և լուսնամ ըզմեղս:
 Յիսուս յառաջեաց, աստուածութեամբն ի ջուրն.
 Հանդերձ Յօհաննու, Յիսուս ի գետն եմուտ,
 Երկինք պատառեալ, ձայն ի յերկնից իջեալ,
 Չայն Հօր ի բարձանց, Որդոյն իր վըկայեալ:
 Դա է իմ որդի, ընդ որ հաճեցալ, ասէր.
 Դըմա լուարուք որդիք մարդկան ձայնէր:
 Սուրբ Հոգին իջեալ, աղանակերպ տեսեալմք,
 Յայտնեալ ցուցանէր, Հօր փառակից զՈրդին:
 Արդ օրհնեալ է Հայր, և համագոյ Որդին,
 Հոգոյն ճշմարտի, փառք յաիտեանս, ամէն:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ

ԱՅԼ ՏԱՂ ԶՐՕՐՀՆԵԱՅ

Այսօր ձայնն հայրական, յերկնից իջեալ հաճոյական.
 Միրեցելոյ Որդոյ վկայն, այ յորդորէ, գետ յորդորէ, գետ Յորդանան.
 Յորդորական ձայնիւ երգէր մեծ կարապետըն Յօհաննէս:
 Այսօր երկիրս երկինք եղեն, երևելով Աստուածորդոյն,
 Միրով եկեալ ի մկըրտիլ:
 Այսօր վերին դասք հրեշտակաց, ուրախացան
 Ընդ սուրբ գալուստ Աստուածորդոյն ի Յորդանան.
 Այսօր եկեալ Աստուածորդին, ի Յորդանան խոնարհութեամբ,
 Զրով մըկրտիլ ի Յօհաննէ.
 Այսօր մկըրտիչըն Յօհաննէս, ի մըկըրտիլըն հրաժարէր.
 Թէ ինձ պարտ է ի քէն մըկրտիլ.
 Այսօր գոչէր քաղցըր ձայնիւ, Աստուածորդին կարապետին,
 Պարտ էր գօրէնըն կատարել.
 Այսօր Յօհաննէսն դողալով, ձեռօքն ըզՏէրըն մըկըրտէր,
 Ի մեծ յրճանսն Յորդանանու.
 Այսօր բացեալ փակեալ երկինքն, գոր յանցանօք փակեաց Ադամ,
 Եւ Հայր Որդի գնա կարդալով.
 Այսօր Հոգին աղանակերպ, իջեալ յերկնից ի Յորդանան,
 Իր փառակցին վըկայելով.
 Այսօր երկինք զարդարեցան, երկիրս ծաղկօք զուարճացան,
 Զաստուած տեսեալ ի Յորդանան.
 Այսօր հրեշտակք անդրէն պարեն, ժողովք ամէն օրհնաբանեն,
 Ըզմըկըրտեալն Աստուած գովեն.
 Այ յորդորէ, գետ յորդորէ, գետ Յորդանան:

ԱՄԱՆՈՐԸ ՀՈԳԵՎՈՐ ԾԵՄԱՐԱՆՈՒՄ

Գեկտեմբերի 31, հինգշաբթի: Անցնող տարվա վերջին օր:

Մայր Աթոռի դարավոր կամարների տակ՝ ամանորյա ուրախ երեկո է: Ամենուրեք տիրում է ոգևորություն, աշխուժություն: Ինչ-որ արտակարգ մի ուրախություն համակել է բոլորին:

Հայկական քաղցրահամ մրգերով, գինիներով և այլ տեսակի բարիքներով են ծանրաբեռնված հոգևոր ճեմարանի հանդիսությանց դահլիճում Ամանորի համար պատրաստված լիառատ սեղանները: Նրանց շուրջ համախմբվել են Մայր Աթոռի միաբանությունը, Գերագույն հոգևոր խորհրդի, Վերատուգիչ հանձնաժողովի, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագրական կազմի անդամները, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմն ու ուսանողությունը, մայրավանքի պաշտոնեությունը և այլ հրավիրյալներ, որոնք անսահման երախտագիտությամբ են լցված դեպի Մայր Աթոռ ու Էջմիածինը և նրա արժանքնաիր Գահակալը:

Երեկոյան ժամը 19.30-ին Վեհափառ Հայրապետը, տ. Հայկազուն, տ. Կոմիտաս, տ. Հուսիկ սրբազանների ընկերակցությամբ, մուտք է գործում դահլիճ, սրտագին ծափահարությունների ներքո, և օրհնում ամանորյա սեղանը:

Սեղանների շուրջ ստեղծվում է ջերմ, ընտանեկան մթնոլորտ:

Ամանորյա սեղանը ղեկավարում է հոգևոր ճեմարանի տեսչի պաշտոնակատար արժ.

տ. Հովհաննես քին. Մարությանը: Տեր հայրը գեղեցիկ մի ուղերձով դիմում է ազգիս Վեհափառ Հայրապետին՝ շնորհավորելով Նորին Սրբության Նոր տարին, ապա վեր է հանում հավիտենականության գիրկն անցնող հին ու եկող նոր տարվա խորհուրդը, ինչպես նաև մարդկային կյանքի նպատակը. «Մարդ արարածը, որը Աստուծո ստեղծագործության գլուխ-գործոցն է, իր գոյությունը հավերժացնելու, իր նվաճումները արձանագրելու համար ստեղծել է հավիտենականության մեջ ժամանակի հասկացությունը, իսկ նոր տարին մարդու համար դարձել է անվախճան ժամանակի, միշտ վերանորոգվող կյանքի խորհրդանիշը:

Մարդ էակի նպատակը պետք է լինի կյանքը լցնել աստվածահանո, բարի, հիշարժան գործերով, որովհետև կյանքը մարդուն տրված պարգևն է հավիտենականության մեջ կենդանի մնալու համար»,—ասում է տեր հայրը:

Վերջում տ. Հովհաննես քահանայն, դիմելով Հայոց Հայրապետին, ասում է. «Նոր տարին Ձեր շուրջը համախմբվելու և մեր ուխտերը վերանորոգելու առիթ է: Թույլ տվեք, Վեհափառ Տեր, հոգևոր ճեմարանի տեսչության անունից շնորհավորել Ձեր Նոր տարին, մաղթել Ձեզ երկա՛ր, երկա՛ր խաղաղ, երջանիկ ու ստեղծագործ տարիներ»:

Այնուհետև Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը առաջին բաժակն առաջարկում է բարձրաց-

նել Մայր Աթոռի անասանության, պաշտոնության և նրա արժանավոր գահակալ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետի թանկագին կենաց արևշատության համար:

Բոլոր ներկաները հոտնկալա բաժակ են բարձրացնում Մայր Աթոռի հավերժության և՛ նրա Գահակալի կենաց:

Խանդավառ մթնոլորտում ճեմարանի երգչախումբը կատարում է «Էջ Միածինն ի Հօրե» շարականը:

Ամանորի սեղանների շուրջ ստեղծված խանդավառությունը կրկնապատկում են հոգեվոր ճեմարանի սաները՝ իրենց արտասանություններով և երգերով: Ճեմարանի երգչախումբը, Խորեն Մելիսանջյանի շնորհալի ղեկավարությամբ, կատարում է «Ճեմարանի քայլերգ», «Կաղանդ է այսօր», «Սեղանն է առատ», «Հայոց գինի», «Երևան քաղ եմ արել», «Էրեբունի», «Կենաց երգ», «Հոյ մար», «Փոռկա, Փոռկա», «Գարուն Երևան» խմբերգերը:

Գ դասարանի ուսանող Պ. Բեաքյանը արտասանում է Գ. Սարյանի «Օրացույց»-ը, Ա լսարանի ուսանող Վ. Նաջարյանը՝ Դ. Վարուժանի «Ցան»-ը, Ա դասարանի ուսանող Ա. Բաբուջյանը՝ ռուսերեն մի ոտանավոր՝ Նոր տարվան նվիրված:

Գ դասարանի ուսանողներ Ա. Արթինյանը և Հ. Աղաջանյանը դաշնամուրի վրա կատարում են Ա. Խաչատրյանի «Կոպակ» ստեղծագործությունը, Բ դասարանի ուսանող Կ. Հովնանյանը՝ Շոպենի «Վալս»-ը:

Հոգևոր ճեմարանի ուսանողության անունից Վեհափառ Հայրապետին ուղղված ուղերձ-շնորհավորական խոսք է ասում Ա լսարանի ուսանող Ա. Արաքաջյանը: Նա վատահեցնում է բոլոր ներկաներին, որ հոգեվոր ճեմարանի ուսանողները այսօրեն տեսնեն կ'ալվել լավ սովորել, զինվել հավատքով ու գիտություններով՝ իրականացնելու համար իրենց վրա դրված բոլոր հույսերը: Իր խոսքի վերջում նա ասում է. «Միքելի Վեհափառ, թող Ձեր սուրբ Աջը միշտ հովանի լինի մեզ, թող Ձեր հայրական սերը

միշտ անպակաս լինի մեզանից, որպեսզի մենք առավել խանդավառությամբ և հավատքով սովորենք և պատրաստ լինենք վաղվա մեր սուրբ ծառայությանը»:

Նոր տարվա խոհերով համակված, հուզիչ, ջերմ ելույթներ են ունենում՝ վրահայոց թեմի առաջնորդ տ. Կոմիտաս եպս. Տեր-Ստեփանյանը, ուխտավորաբար Մայր Աթոռում գտնվող Բոստոնի սիմֆոնիկ նվագախմբի մենակատար, մեծանուն երգեհոնահար Պ. Ժամկոչյանը, «Էջմիածին» ամսագրի խմբագիր Ա. Հատիտյանը, հոգևոր ճեմարանի դասախոս Ս. Անթոնյանը:

Այնուհետև խանդավառ մթնոլորտում ելույթ է ունենում Վեհափառ Հայրապետը և Նոր տարվա առիթով տալիս է բոլոր ներկաներին Իր հայրական պատգամներն ու օրհնությունը՝ արտաբանելով կերպով շարունակելու այս մեծ Հաստատության պաշտոնության համար կատարվելիք սուրբ աշխատանքները:

Հոգևոր ճեմարանի Գ լսարանի ուսանող Արտաշես արկ. Մուշեղյանը գրական դիպուկ և զվարճալի «կաղանդներ» է բաժանում միաբանությանը և ճեմարանի դասախոսական կազմին:

Մի պահ հանգչում են դահլիճի լույսերը: Հոգևոր ճեմարանի երգչախմբի տղաները վառ մոմեր ձեռքերին շարքով մտնում են դահլիճ, տեղ գրավում դաշնամուրի մոտ և մոմերի դողդոջուն ու փայլիլող լույսերի տակ խորհրդավոր ու մեղմորեն երգում են՝ ա. Ծննդյան խորհրդին նվիրված տաղեր ու երգեր: Դաշնամուրի վրա ընկերակցում է երգեհոնահար Պ. Ժամկոչյանը:

Փոքր ընդմիջումից հետո, հանդիսության վերջում, տեղի է ունենում վիճակահանություն: Ներկաներից շուրջ 15 հոգի նվերներ են շահում վիճակահանությամբ:

Ժամը 23-ին խանդավառ մթնոլորտում, Վեհափառ Հայրապետի «Պահպանիչ»-ով և խմբովին երգված «Հայր մեր»-ով, սվարտվում է ամանորյա հանդիսությունը հոգեվոր ճեմարանի հարկի տակ:

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Ւ Մ

Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ 1971 թվականից սկսած «Էջմիածին» ամսագրի շապիկը և տիտղոսաթերթը մեր ընթերցողներին է ներկայացվում գեղարվեստական նոր, ինքնատիպ ձևավորումով:

Ամսագրի նոր շապիկը և տիտղոսաթերթը պատրաստել է ժողովրդական նկարիչ Գրիգոր Խանջյանը:

Հանում Վեհափառ Հայրապետի ջերմորեն շնորհակալություն ենք հայտնում հարգարժան արվեստագետին:

Հունվարի 1-ին, ուրբաթ.—Կաղանդ եւ տարեմուտ.

Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Մուշեղ վրդ. Պետիկյանը:

Պատարագի ավարտին, Վեհափառ Հայրապետի հանդիսադրությամբ, Իջման ս. սեղանի առաջ տեղի է ունենում Հայրապետական մատթանք: Մայր տաճարի լուսարարապետ տ. Հայկազուն արքեպ. Աբրահամյանը բարոգում է Նոր տարվա վերանորոգող խորհրդի մասին և ապա ներկայացնում է Վեհափառ Հայրապետի եկեղեցանվեր, ազգօգուտ գործունեությունը անցնող տարում:

Այնուհետև միաբանությունը, սարկավագները և հոգևոր ճեմարանի ուսանողությունը եկեղեցական թափորով Վեհափառ Հայրապետին առաջնորդում են Վեհարան՝ շնորհավորելու Նրա Նոր տարին և ստանալու Նորին Սրբության օրհնությունը: Վեհարանում միաբանության անունից շնորհավորական արտագին խոսք է ասում տ. Հուսիկ եպս. Սանթրոսյանը:

Վեհափառ Հայրապետը հայրական գուրգուրանքով և գոհունակությամբ ընդունում է միաբանության շնորհավորանքը և ապա օրհնում թուր ներկաներին,

*
* *

Հունվարի 2-ին, շաբաթ.—Այսօր, երեկոյան ժամը 18-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում Գերագույն հոգևոր խորհրդի հերթական նիստը:

*
* *

Հունվարի 3-ին, կիրակի.—Այսօր Մայր տաճարում ս. պատարագ է մատուցում տ. Գևորգ վրդ. Սերայդարյանը:

Ս. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

*
* *

Հունվարի 3-ին, կիրակի.—Նոր տարվա և ս. Ծննդյան տոների առթիվ հանդիսություն-

ներին մասնակցելու համար Բաքու մեկնեցին Կարպիս արկ. Գալստյանն ու Արտաշես արկ. Մուշեղյանը: Տոներից հետո սարկավագները Մայր Աթոռ վերադարձան ամսի 8-ին, ուրբաթ օրը:

Հունվարի 5-ին, երեքշաբթի.—Ծրագալույց ԾՃՆդեան եւ Աստուածայայտնութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Այսօր, երեկոյան ժամը 17-ին, Մայր տաճարում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի են ունենում Ծրագալույցի հատուկ արարողություններ և Դանիելի գրքի ընթերցում: Ծրագալույցի ա. պատարագը մատուցում է տ. Մուշեղ վրդ. Պետիկյանը:

Հաւարտ ա. պատարագի Վեհափառ Հայրապետը նախագահում է ա. ԾՃՆդեան նախատոնակին և ապա «Խորհուրդ մեծ» շարականի երգեցողությամբ և եկեղեցական թափոթով առաջնորդվում է Վեհարան:

Հունվարի 7-ին, հինգշաբթի.—Յիշատակ մեռելոց.

Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Գևորգ վրդ. Սերադյարյանը:

Հաւարտ ա. պատարագի տեղի է ունենում հոգեհամգիստ՝ վասն համորեն ննջեցելոց:

Հունվարի 10-ին, կիրակի.—Մայր տաճարում ա. պատարագ է ցատուցում տ. Հակոբ քին. Հակոբյանը:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Հունվարի 11-ին, երկուշաբթի.—Ամանորի և ա. ԾՃՆդեան տոների արձակուրդներից հետո հոգևոր ճեմարանում վերսկսվում են դասախոսությունները:

Հունվարի 13-ին, չորեքշաբթի.—Տօն անուանակոչութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի.

Օրվա մեծ տոնի առիթով Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Նշան քին. Բեղերյանը:

Հունվարի 14-ին, հինգշաբթի.—Տօն ծնընդեան Ս. Յովհաննու Կարապետին.

Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Հովհաննես քին. Մարությանը:

Հունվարի 15-ին, ուրբաթ.—Այսօր, ժամը 15-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում Մայր Աթոռին աղբյուր ճարտարապետական հանձնաժողովի նիստը:

Հունվարի 15-ին, ուրբաթ.—Այսօր Արարատ արկ. Գալստյանը և Հակոբ արկ. Նալբանդյանը մեկնում են Թբիլիսի՝ ա. ԾՃՆդեան տոների առիթով մասնակցելու եկեղեցական արարողություններին: Սարկավագները Մայր Աթոռ վերադարձան ամսի 20-ին:

Հունվարի 16-ին, շաբաթ.—Այսօր Դավիթ արկ. Դիլանյանը մեկնում է Արմավիր՝ ա. ԾՃՆդեան տոնի արարողությանը մասնակցելու համար, Նա Մայր Աթոռ է վերադառնում ամսի 23-ին:

Հունվարի 17-ին, կիրակի.—Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Նարեկ վրդ. Ծաքարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում Հովհաննես Մկրտչի մասին:

Ա. պատարագին ներկա էր Վեհափառ Հայրապետը:

Հունվարի 19-ին, երեքշաբթի.—Այսօր հոգևոր ճեմարանում սկսվեցին 1970—1971 ուսումնական տարվա կիսամյա քննությունները, որոնք ավարտվեցին հունվարի 26-ին, երեքշաբթի:

Հունվարի 26-ին, երեքշաբթի.—Այսօր, երեկոյան ժամը 18-ին, Վեհարանում, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, տեղի է ունենում Գերագույն հոգևոր խորհրդի ներթական նիստը:

Հունվարի 27-ին, չորեքշաբթի.—Այսօր, քննություններից հետո, հոգևոր ճեմարանի դասախոսական կազմն ու ուսանողությունը մեկօրյա ուխտի մեկնեցին ա. Գեղարդ:

Հունվարի 31-ին, կիրակի.—Մայր տաճարում ա. պատարագ է մատուցում տ. Գևորգ վրդ. Սերադյարյանը և «Հայր մեր»-ից առաջ քարոզում «Ծով կենցաղոյս հանապազ գիտակոծէ» քնարանով:

ԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՅԱՆ

Նաջնորդական փոխանորդ Արարատյան թեմի)

ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԱՊԵՏՆԵՐԻ ԾԻՐԻՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Երկար տարիներ զբաղվել եմ ստույգ տեղեկություններ քաղելու համար մեր պատմիչներից, պատմագիրներից, վիմական արամագրություններից և պատմա-քանասիական ուսումնասիրություններից, մեր հայապետների շիրիմների մասին:

Այժմ «Էջմիածին» ամսագրի ընթերցողներ ուշադրությանն եմ ներկայացնում սույն ուսումնասիրությունը: Հավակնություն չունեմ, որ իմ սույն աշխատանքը կլինի անթերս և ամբողջական, որովհետև մինչև այժմ չսկսած եմ տվյալներ 130 հայրապետների 22-ի շիրիմների մասին:

Մեր եկեղեցու առաջին, դարավոր ու ատմական կենտրոնը եղել է Մայր Աթոռ Էջմիածինը, կամ հայոց հին մայրաքաղաքը՝ Վաղարշապատը:

Սակայն բոլոր հայրապետները չեն, որ տեղ, գործել ու վախճանվել են Էջմիածին: Անցյալում մեր քաղաքական կյանքի քրիվայրումների հետևանքով, փոխվել են մեկ հայոց հայրապետության աթոռանիստ պրերը: Որպես կանոն պետք է արձանագործել, որ նախ և առաջ ժամանակի հայոց թագապետը կամ թագավորության վերացումից հե-

տո երկրի քաղաքական գլուխը, այնուհետ էլ քաղաքական իշխանության կենտրոնում հաստատվել է հայրապետական Աթոռը:

Ըստ մեր պատմիչների միաձայն վկայության, մեր հայրապետական առաջին աթոռանիստը եղել է Մայր Աթոռն ու Էջմիածինը. «Եւ տեղիդ այդ եղիցի տուն աղօթից ամենայն հաւատացելոց և Աթոռ քահանայապետութեան» (Ագաթանգեղոս):

Հայրապետական Աթոռը ու Էջմիածինը մնացել է մինչև 5-րդ դարի 480-ական թվականները, և նաոց է հանդիսացել 15 կաթողիկոսների, ու Գրիգորից մինչև Հովհան Մանդակունին:

Այնուհետև հայրապետական Աթոռը, ըստ ժամանակի քաղաքական քերտմների, հաստատվել է հետևյալ վայրերում՝

1. ԴՎԻՆ. 485 թվականին Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսը հայրապետական Աթոռը ու Էջմիածինից փոխադրում է հայոց նոր մայրաքաղաքը՝ Դվին: Հայրապետական Աթոռը Դվինում մնում է մինչև 927 թվականը: Դվինը որպես նաոց ծառայում է 35 կաթողիկոսների:

2. Զորավանք-Աղթամար. Հովհաննես Ե Դրասխանակերտցի (պատմաքան) կաթո-

դիկոսը 927 թվին հայրապետական Աթոռը փոխադրում է Աղթամար, Արծրունի թագավորների հրավերով, ուր Աթոռը մնում է մինչև 947 թվականը: Աղթամարում նստում են 5 կաթողիկոսներ, Դրասխանակերտցույ մինչև Անանիա Ա Մոկացին (927—947):

3. **Արգիհա—Անիի** մոտ, Ախուրյան գետի ափին: 947 թվականին Անանիա Ա Մոկացի կաթողիկոսը այստեղ կառուցում է փառավոր հայրապետանոց և Աթոռը փոխադրում այստեղ:

4. **Անի.** Սարգիս Ա Սևանցու օրոք հայրապետական Աթոռը տեղափոխվում է Բագրատունիների մայրաքաղաքը 992 թվականին և 1045 թվականին Բագրատունիների թագավորության անկումով, ինչպես նաև 1064 թվականին Անիի գրավումով՝

5. **Թավրիզ.** 1062 թվականին Խաչիկ Բ Անեցու օրոք և ապա Ծամնդալ (Կիլիկիա) 1072 թվին Գրիգոր Բ Վկայատերի օրոք:

Գրիգոր Գ Պահլավունու օրոք հայրապետական Աթոռը փոխադրվում է՝

6. **Ծովք** (Դուլակ). 1116 թվականին և ապա

7. **Հոռմկա.** դարձյալ Գրիգոր Պահլավունու օրոք 1149 թվականին:

1293 թվականին Հոռմկայի մեմուրքների կողմից գրավումից և կործանումից հետո հայրապետական Աթոռը Գրիգոր Է Անավարզեցու օրոք փոխադրվում է Կիլիկիան հայ թագավորության մայրաքաղաք՝ Սիս: Այստեղ նստում են շուրջ 15 կաթողիկոսներ, մինչև 1441 թվականը:

1441 թվականին Էջմիածնում գումարված ազգային-եկեղեցական ժողովի որոշումով երկար տարիների թափառումից հետո և մանավանդ Կիլիկիայում, հայ քաղաքական կյանքի վերացումով, հայության ուշադրությունը կրկին կենտրոնանում է դեպի իր առաջին քաղաքական և կրոնական կենտրոն՝ Արարատյան դաշտը: 1441 թվին ընդմիջում է **Էջմիածնում** է հաստատվում հայրապետական Աթոռը, ուր և անշարժ մնում է ափելի քան 518 տարիներից ի վեր:

Ս. Էջմիածինն է հանդիսացել ափելի քան 700 տարի հայրապետական աթոռանիստ, ուր նստել, գործել և մահացել են 58 Ամենայն Հայոց կաթողիկոսներ:

Այժմ ներկայացնում ենք **ա. Լուսավորչից** սկսած հայոց հայրապետների շիրիմների մասին մեր քաղած պատմական տեղեկությունների և ուսումնասիրությունների արդյունքները:

1. **Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ** (302—325). Փալատոս Բյուզանդ պատմիչը մեզ մանրամասն տեղեկություններ է տալիս **ա. Գրիգորի** մահվան և թաղման մասին. «Մեծ քահանայապետ Գրիգորի (և Արիստակեսի) ու նը-

րանց շիրիմների մասին... Սրանց համար հանգստարաններ և արժանավոր շիրիմներ պատրաստվեցին—Սեմ Գրիգորի համար Դարբնաղաց գավառում—Թորդան կոչված գյուղում»¹:

Հովհաննես կաթողիկոս Դրասխանակերտցին Ժ դարում անձամբ շրջում է Անպոմի սրբավայրերը և համատուտ նկարագրում է իր տեսածը. գնացի, ասում է, այն **ա. այրը**, որտեղ **ա. կինն** Մանի, և ապա երիցս երանյալ մեր Լուսավորիչին էր բնակվել. տեղս այնտեղ քարանձավի խորքերում մի փոքրիկ փորվածք դժվարամուտ դռներով. նրա մեջ տերունյան սեղան կար պատարագի համար. ապա գնացի կանգնեցա այն քարի մոտ, որտեղ «մեր լուսավորության առիթը» երկու օր կանգնած ապաստում էր **ա. Մանի** կույսի վախճանին... Օրհնվեց հող առա այն փող եկած դարակից, որի մեջ հովիվները ծածկել էին հոգևոր պատվական գանձը: Նրա վրա արդեն իմ հրամանով մի քար ու կիր եկեղեցի էր շինված:

Պատմաբան կաթողիկոսը ափելի մանրամասն է գրում **ա. Գրիգոր Լուսավորչի** վախճանման և թաղման մասին. «Բաց հոգևոր ճառագայթն մեր սուրբն Գրիգոր ամս քաղումս կեցեալ յայրին Մանեայ՝ վախճանի, անգիտաբար իմն թաղեալ ի հովտաց իբր գտեալ գնա ի կարգ իմն աղքատաց: Իսկ ապա զկնի բազում ամաց գտանէ գտորք մարմինն նորս Գառնիկ ոմն ճգնաոր ստտածապին իմն գոգցեա տեսութեամբ, և տարեալ դէմ գնա ի գեղոն Թորդան յիւր իսկ ի գրասանոց պարտիզկանս»²:

«Լուսավորչի մարտը նկարագրի լուսնոն գիծերեն մեկն ալ երեսն կուգա իր մահվան պարագաներուն մեջ: Բառենցի Գառնիկ, ինքն ալ մեկը այդ աշակերտներեն, և ամենն ափելի հափշտակված իր վարդապետով, ելալ պրպտումի ծարավի անոր տեսության՝ երագի և տեսիլի մեջ ան հաճախ կվալեր սուրբին ներկայությունը: Իր նախազգացումը վարդապետին մահվան՝ օր մը տեսիլի մը հայտնությունը եղալ իրեն: Վազեց ճգնարանն ճգնարան, հարցափորձեց հովիվները, և ի վերջո տեղեկացալ անոնցմե տխուր իրողությունը: Փութաց Մանյա այրը. վար առալ քարակույտը, դուրս բերալ անկից պաշտելի մարմինը, և տարալ հանգչեցուց հայոց մեծ Լուսավորիչ Թորդանի մեջ՝ հուզիչ անշրջությամբ և լուսությամբ: Ասիկա

¹ Փալատոս Բյուզանդ, «Պատմություն հայոց», աշխատասիրությամբ տպագրվելու Սո. Մալխասյանցի, Երևան, 1968, էջ 67:

² Հովհաննես կաթողիկոսի Դրասխանակերտցու «Պատմություն հայոց», Թիֆլիս, 1912, էջ 41—42 (նետ սլաոն Դրասխանակերտցի):

տեղի ունեցավ հավանաբար իր մահվան իսկ տարին, 326-ին:

Անշուք թաղումը, սակայն, անշուք չթողուց իր հիշատակը: Հայաստանյայց եկեղեցին **Նշխարաց գիտի** այս տոնն է, որ կրկնատարե մեծահանդես, ասկեց գատ տարին երկու անգամ ևս պատվելով այդ հիշատակը՝ **ճուտն ի Վիրապ և ելն ի Վիրապեն** տոներով:

Նշխարներեն մասնավորապես իր **ս. Աջլ** մեծ խնամքով կախվի **ս. Էջմիածնի** մեջ, Ասենայն Հայոց Հայրապետը անով է, որ կրկնատարե **ս. Միողմի օրհնությունը**³:

2. Ս. Արիստակես (325—333).—Հաջորդում է հորը. մասնակցել է Նիկիո տիեզերական ժողովին, 325 թվին: Ս. Արիստակեսի թաղման վայրը Թիլ ավանն է. «Իսկ նրա որդի սուրբ Արիստակեսին, իր խոստովանական մահից հետո, Մովսես գավառից տարան Եկեղեց գավառը ու թաղեցին Թիլ ավանում, իր հայր Գրիգորի կալվածքում»⁴: Այս մասին վկայում են նաև Մովսես Խորենացին և Դրասխանակերտցին: Խորենացին գրում է. «Նրանից հետո (ս. Գրիգորից—Վ. Ե. Տ.) (նստավ) Արիստակեսը յոթ տարի: Տրդատի քառասունյորերորդ տարուց մինչև հիսուներեքերորդը, երբ տեղի ունեցավ Արիստակեսի մահը: Որովհետև նա իսկապես հոգևոր սուր էր, ինչպես ասված է, ուստի նա թշնամի էր թվում բոլոր անհրավ և աղտեղագործ մարդկանց: Ուստի Արքեպիսկոպոսը, որ Չորրորդ Հալքի վերակացու էր նշանակված, նրանից հանդիմանվելով, հարմար օրվան էր սպասում և Մովսես գավառում նրան ճանապարհին պատահելով, սրով սպանեց, իսկ ինքը փախավ-գնաց Կիլիկիայի Տավրոս (լեռը), իսկ Երանելու աշակերտները նրա մարմինը վերցնելով բերին Եկեղեց գավառը իր ավանում՝ Թիլում թաղելու»⁵:

Դրասխանակերտցին էլ նույնն է վկայում. «Ապա բարձեալ գնշխարեալ մարմինն նորում աշակերտացն՝ տարեալ հանգուցին լԵկեղեաց գաւառն ի Թիլն աւանի»⁶:

Հետագա ուսումնասիրողները, Նովհանես եպիսկոպոս Ծախաթունյանց, Օրմանյան, նույնն են վկայում իրենց ուսումնասիրություններում, որ **ս. Գրիգորն** ու **ս. Արիստակեսը** թաղվել են Թիլ ավանում: «Իր գերեզմանը կգտնվեր Երիզայի Զովխտակ-Հայրապետ կոչված վանքին մեջ: Համաշ-

խարհային պատերազմին՝ մեր բոլոր մյուս պատմական մեծաստաններուն հետ՝ այս ալ գոն գնաց ոճրապատ ու քանդիչ ձեռքերու:

Հայաստանյայց եկեղեցին կտոնե Արիստակես Հայրապետի հիշատակը՝ Լուսավորչի որդվոց և թոռանց հետ՝ Վարդավառի երրորդ կիրակիի նախընթաց շաբաթ օր»⁷:

3. Ս. Վրթանես Ա. Պարթև (333—341).—Լուսավորչի անդրանիկ որդին. հաջորդում է իր եղբորը՝ Արիստակեսին 333-ին: Վախճանվում է 79 տարեկանին և թաղվում Դաւանաղյաց Թորդան ավանում, Լուսավորչի կողքին, իրենց տոհմական գերեզմանոցում, որի մասին վկայում են պատմիչները. «Մենալ նաև Վրթանեսը՝ մեծ քահանայապետը: Ամբողջ Հայոց աշխարհը հավաքվեց և մեծ արարողությամբ, սաղմոսներով և հոգևոր երգերով, կանթեղներով, մոմերով, անուշահոտ խնկով՝ արքունական կտաքերով փոխադրեցին սուրբ Վրթանեսին, մեծ վշտով՝ որ որք մնացին իրենց բնիկ տիրոջից և հոգեվոր վարդապետից. և մեծ լացով ու կոծով և տրտմությամբ հուղարկավորեցին Դաւանաղյաց գավառի Թորդան գյուղը ու Գրիգոր մեծ հայրապետի մոտ նրա մարմինը՝ անփոփեցին և նրա կենդանի մշտակատար հիշատակը կատարելով՝ ետ դարձան»⁸:

Նույնն է վկայում նաև պատմաբան կաթողիկոսը. «Մեծն Վրթանես, լցեալ գկէտ կենացն փոխի յաշխարհէ՝ աստի յաշխարհն կենդանեաց, կալեալ զաթոռն հայրապետութեան ամս հնգեշտասան: Եւ տարեալ հանգուցանեն գնա ընդ հարս իր ի գիւղն Թորդան»⁹:

«Իր մահվան սուգն ալ եղավ անկեղծ ու համաժողովրդական, թաղումը՝ մեծահանդես: **Որբացածի** խոր ու վշտահար գիտակցությունը մը առաջնորդեց այդ թափոքն ու դագաղը մինչև Դաւանաղյաց Թորդան գյուղը՝ ուր հանգչեցուցին բազմերախտ հայրապետին համբուրելի նշխարները, իսկ իր հիշատակը կենդանի մնաց ու կմնա սրտին այն մեծ ժողովրդին՝ որուն ծառայեց, և այն եկեղեցիին՝ որուն լուսավոր ռահվիրաներեն մեկը հանդիսացավ»¹⁰:

4. Ս. Հուսիկ Ա. Պարթև (341—347).—Վրթանեսի երկրորդ որդին, տղա հասակում ամուսնանում է Տիրան թագավորի աղջկա հետ, և շատ երիտասարդ՝ կաթողիկոսանում:

³ Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Աշխարհի լույսն ի հայս», Ա. հատոր, Փարիզ, 1936, էջ 187:

⁴ Փավստոս Բյուզանդ, էջ 67:

⁵ Մովսես Խորենացի, «Հայոց պատմություն», աշխատասիրությամբ Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, 1961, էջ 257—258:

⁶ Դրասխանակերտցի, էջ 41:

⁷ Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Աշխարհի լույսն ի հայս», հատոր Ա, Փարիզ, 1936, էջ 246—247:

⁸ Փավստոս Բյուզանդ, էջ 87:

⁹ Դրասխանակերտցի, էջ 44:

¹⁰ Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Աշխարհի լույսն ի հայս», հատոր Ա, Փարիզ, 1936, էջ 265:

Ունենում է երկու գավակներ՝ Պապ և Աթանագինե: Ըստ Խորենացու, Հուսիկի և Տիրանի հակամարտության շարժառիթը եղած պիտի լինի Հուլիանոս Ուրացողի պատկերը, որը իբր թե Տիրան թագավորը ցանկացել էր եկեղեցու մեջ դնել, իսկ Հուսիկ կաթողիկոսը կոխկրտելով մերժում է: Տիրանը Հուսիկին բրածեձ անելով սպանում է 347 թվին, Ծովագ Բնաբեղ քաղաքում, հիսուն և երկու տարեկանին: Հուսիկն էլ թաղվում է Դարանաղյաց գավառի Թորդան ավանում: «Աստծու քահանայապետ տուր և երանելի մանուկ Հուսիկը բրածեձ լինելով, ջախջախված, խոշտանգված, կիսամահ գցվեց մնաց: Նրան վերցրին արքունական եկեղեցու պաշտոնյաները Մեծ Ծովի գավառի արքունի Բնաբեղ բերդից բերին-հասցրին Դարանաղյաց գավառի Թորդան գյուղը, որտեղ քիչ ժամանակ անց վախճանվեց ու թաղվեց Գրիգորի և իր հայրերի մոտ»¹¹:

Այս հարցի մասին նույնն է վկայում նաև Խորենացին. «Սուրբ Հուսիկի մարմինը վերցրին տարան իր հոր մոտ, Թորդան գյուղը»¹²: Դրասխանակերտցին՝ «Իսկ գմարմին սրբոյ Յուսկանն տարեալ դնեն ընդ հարս իւր ի գիւղն Թորդան. որ եկաց ի հայրապետութեան անդ ամս վեց»¹³:

Հայ եկեղեցին Հուսիկ կաթողիկոսին ևս դասել է սրբերի շարքին: Նրա տունը կատարվում է Լուսավորչի որդվոց և թոռանց հիշատակի հետ:

5. Փառեն Ա. Աշտիշատցի (348—352).— Տարոն գավառից, ա. Հովհաննես Կարապետի վանքի միաբաններից: Կարճ ժամանակ է վարում հայրապետական գործերը և «Ապա նա վախճանվեց, հայրերի մոտ զընաց: Եկեղեցու սպասավորների խումբը նրա մարմինը վերցրեց, տարավ Տարոն գավառը, Հովհաննեսի մեծ մարգարեանցի ագարակը, որտեղ ինքը նախապես ապրում էր կենդանի ժամանակ, և այնտեղ նրա մարմինը թաղեցին ու գեղեցիկ շիրիմ շինեցին վերան»¹⁴:

6. Ս. Ներսես Ա. Պարթև (353—373).— Ներսես մեծ հայրապետը Աթանագինեի որդին էր, Հուսիկ կաթողիկոսի թոռը: Ս. Ներսեսը գումարում է 364—365 թթ. Աշտիշատի ժողովը, որտեղ կանոններ են սահմանվում ընտանեկան կյանքի սրբության, բարեգործական հիմնարկությունների հաստատման վերաբերյալ: Հանդիսանալով Զիրալի նախատմարտի խրախուսողը: Հայ ազգային եկեղեցական պատմության մեջ ա. Ներսեսը

նշանակալի է իբրև «նախապատրաստող հայկական ինքնագաղթումի և քրիստոնեական վերածնության մեծ գործին», որը իրականանում է ա. Սահակի և ա. Մեսրոպի օրոք:

Լուսավորչի տան այս հռչակապ անձնավորությունը թաղվել է իր նավարդների կողքին. «Երանելի Ներսեսն այս աշխարհից փոխվեց Եկեղյաց գավառում, Խախ կոչված գյուղում: Պապ թագավորը նրա մարմինը վերցրեց, տարավ թաղեց Թիլ ավանում»¹⁵:

Այս մասին Փավստոսը նույնը հաստատելով հանդերձ, գրում է. «Եվ Աստծու մարդու՝ տուրք Ներսեսի, մարմինը վերցրին եկեղեցու սպասավորները և Փավստոս եպիսկոպոսը, պաշտոնյաների գլխավոր Տրդատը և Հայոց Մուշեղ ապարապետը ու Հայր մարդպետը և արքունական բանակի ամբողջ ազնվականների գունդը: Մարմինը վերցրին Խախ ավանից, որտեղ սպանությունը կատարվեց, և տարան իր գյուղը՝ Թիլ ավանը: Սրբին հուղարկալիորեցին սաղմունքով, օրհնություններով, վառված կանթեղներով, հանդիսավոր պաշտամունքով և շատ հիշատակություններով: Բայց մինչ սրբի մարմինը դնելը թաղված, ինքը՝ Պապ թագավորը, եկավ, մարմինը պատեց և մարտիրոսական դամբարանում թաղեց»¹⁶: «Թաղվին զնա ի Թիլն աւանի»¹⁷:

Հայոց հայրապետների հաջորդականությունը պահպանելու համար ասենք, որ ա. Ներսեսին հաջորդում են՝

7. Զահակ Ա. Մանազկերտցին (373—377):

8. Զավեն Ա. Մանազկերտցին (377—381):

9. Ասպուրակես Ա. Մանազկերտցի (381—386):

Այս երեք մանազկերտցի կաթողիկոսների շիրիմների մասին Օրմանյան սրբազանը գրում է. «Սրանք երեքն էլ թաղված են Մանազկերտում»¹⁸:

10. Ս. Սահակ Ա. Պարթև (386—439).— Որդին էր Մեծն Ներսես Պարթևի: Ծնվել է 348 թվին: Նախնական և բարձրագույն կրթությունը ստացել է Կեսարիայում և Բյուզանդիայում: Մեծ է նրա դերը հայ գրավոր գրականության ստեղծման և Աստվածաշնչի և այլ գործերի թարգմանությունների կատարման մեջ, կրթության տարածման և դպրոցների հաստատման ասպարեզում:

¹⁵ Մովսես Խորենացի, էջ 306:

¹⁶ Փավստոս Բյուզանդ, էջ 259:

¹⁷ Հովհաննես Դրասխանակերտցի, էջ 51:

¹⁸ Մաղարիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան, «Ազգապատում», մասն Ա, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 237, 243, 249, 250: (Հետ այսու «Ազգապատում»):

¹¹ Փավստոս Բյուզանդ, էջ 90:

¹² Մովսես Խորենացի, էջ 278:

¹³ Դրասխանակերտցի, էջ 45:

¹⁴ Փավստոս Բյուզանդ, էջ 101—102:

Ս. Սահակն իր արդյունաշատ կյանքը կնքեց 439 թվին, սեպտեմբերին Բագրևանդի Բլուր գյուղում, 51 տարի հայրապետությունը վարելուց հետո:

Ս. Սահակի մահվան և թաղման մասին մանրամասն գրում է Կորյունը. «Երանելի Սահակը... Բլուրաց գյուղում (էր) Նավասարդ անսի վերջում, երբ և երանելիի ծննդյան օրն էին հիշում, ծերունին օրվա երկրորդ ժամին, անուշահոտ լույսի պաշտամունքի ժամանակ աստվածահաճո աղոթքներով (հոգին) Քրիստոսին ալմոհեց... Ծուռով ամենայն պատրաստությամբ վերցրին նրան իր ձեռնասուն աստվածասեր պաշտոնյաները, որոնց գլխավորի անունը Երեմիա էր, մի սուրբ և բարեպաշտ մարդ,— Դուստր անունով մի աստվածասեր իշխանակնոջ հետ, որ վերևում հիշածս Վարդանի կինն էր, այլ և ժողոված սրբերի մեծ բազմությունը: Վերցրին սրբին ասղմունքներով և օրհնությամբ ու հոգևոր երգերով, օր ու գիշեր (գնալով) քիչ օրերից հետո հասցրին Տարոն մինչև բուն իսկ Աշտիշատ գյուղը: Եվ այնտեղ մարտիրոսական խորանում դրին (նրան) սրբի տապանի մեջ ամեն անուշահոտ խնկերով ու կնքեցին քրիստոսական կնքով և օրհնավոր հիշատակը վրան կատարեցին, այնուհետև դարձան յուրաքանչյուրն իր տեղը: Նրանք տարեցտարի հավաքվելով նույն ամսին՝ նրա հիշատակի տոնախմբությունն են անում»¹⁹:

Նույնն է վկայում Խորենացին. «Տարան թաղեցին իրենց Աշտիշատ գյուղում, որ գտնվում է Տարոն գավառում»²⁰: Իսկ Դրասխանակերտցին. «Ապա և սուրբն Սահակ հիւանդացեալ հիւանդութիւն մեծ՝ առ Քրիստոս վերափոխի և Բագրատան գաւառի ի Բլուրն կոչեցեալ գիղ, որ զանմարմնոցն լինեալն բերեալ զվարս՝ ի մահկանացոյ մարմնի զանմահն թողոյր չիւր յիշատակ քարոյ»²¹:

Գարեգին եպիսկոպոս Խաչատուրյանը ականատեսի վկայություններով ս. Սահակի շիրմատեղիի մասին գրում է. «Այդ գերեզմանի վրա հետո շինվեցավ նաև «Մեծապալծառ» եկեղեցի մը: Աշտիշատ դարձավ նոր ուխտավայր մը՝ կրելով իր մեջ սրբազան աճյուններն երախտավոր հայրենասերին, ազգուզական հայրապետին, և ազգային-եկեղեցական վերածնունդի մեծագույն ռահվիրաներն մեկուն: Ունեցավ նաև իր ուխտի եւ հիշատակի օրը»²²:

¹⁹ Կորյուն, «Վարք Մաշտոցի» աշխատասիրությամբ Մ. Աբելյանի, Երևան, 1962, էջ 125—126:

²⁰ Մովսես Խորենացի, էջ 348—350:

²¹ Դրասխանակերտցի, էջ 57:

²² Գարեգին եպիսկոպոս Տրապիզոնի, «Աշխարհի

11. Ս. Հովսեփ Ա. Հողոցմեցի (443—454).—Հողոցմեց գավառի Վալոց ձոր գյուղից, Սահակ-Մեսրոպյան առաջին դասի աշակերտներից: Նահատակվում է Վարդանանց պատերազմից հետո, 454 թվին, իր վեց ընկերակիցների հետ, Դենշապուհ ամբարսպետի կարգադրությամբ, Ապար աշխարհի Նյուշապուհ քաղաքից բախկան հետո, Ռևան գյուղի մոտերքը, անապատ և քարքարոտ վայրում, չարաչար տանջանքներից հետո. «Կատարի վկայական մահումսմ հանդերձ ընկերակցովքն անդ ի Պարսկաստան լԱպար աշխարհի, լսմի 454, ի քսանհինգերորդ ալուր հրոտից ամսույն՝ սյն է ի 31 յուլիսի»²³:

12. Մելիտե Ա. Մանագկերտցի (454—456):

13. Մովսես Ա. Մանագկերտցի (456—461).—Մեր մատենագիտական աղբյուրների մեջ այս երկու կաթողիկոսների մահվան և թաղման մասին ոչ մի վկայություն չենք գտնում: Հավանաբար սրանք էլ թաղվել են Մանագկերտում:

14. Գյուտ Ա. Արահեզացի (461—478).—Տալոց աշխարհի Արահեզ գյուղից էր. աշակերտ Առնոլդյանց, ապա եպիսկոպոս Մամիկոնյանց: Տեսնելով պարսկական կրոնի տարածումը ուրացյալ նախարարների ձեռքով, որոշեց ապստամբել պարսիկների դեմ և սրա համար երկու անգամ պատգամավոր ուղարկեց Առն կալսեր (457—477): Գաղիշո Խորխոռունու ամբաստանությամբ կանչվեց Պարսկաստան 471 թ. և զրկվեց իշխանությունից: Դարձավ Հայաստան 472 թ. և առանձնացավ Վանանդ գավառի Ռթմուս գյուղը, որ և վախճանվեց խոր ծերության հասակում 478 թ. և թաղվեց «ի դիրս հարց իրեանց. խաղաղությամբ ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն, օրհնեալք ամենեքեան ի քերանոյ սուրբ կաթողիկոսին Գիւտայ»²⁴: Օրմանյան սրբազանը Փարպեցու սույն տեղեկությունը մեկնաբանում է հետևյալ կերպով. «...որ ավելի քան հայրենական դամբանի, պարզապես «լսելեալս առ հարս իւր» քացատրության իմաստն ունենալ կերևի»²⁵: «Առնու զվախճան լսատի կենաց որոյ և զմարմինն ամփոփեն ի գիղն Ռթմուս գաւա-

լույսն ի հայս», հատոր Բ, Բունու-Այրես, 1939, էջ 74:

²³ Հովհաննես եպիսկոպոս Ծախաթունյանց, «Ստորագրություն կաթողիկէ Էջմիածնի և հինգ գաւառացի Արարատայ», Էջմիածին, 1842, հատ. Ա, էջ 179 (հետ այսու Ծախաթունյանց):

²⁴ Դազար Փարպեցի, «Պատմութիւն հայոց», Թիֆլիս, 1907, էջ 241:

²⁵ «Ազգապատում», մասն Ա, էջ 435:

ոին Վանանդալ ի դիրս հանգստեան հարց նորա»²⁵:

15. **Հովհաննես Ա Մանդակունի (478—490)**.—Արշակունյաց գաղտնի Ծախնոտ գլուղից էր. ժամանակակից Վահան Մամիկոնյանի, որի ապստամբական կոիվներին էլ մասնակից եղավ: Վիրավորվեց խոսրովակերտի պատերազմում: Ինքն է հիմնել Տեկոթի տաճարը:

Սեր հին աղբյուրներում որևէ հիշատակություն չկա Մանդակունու շիրմի մասին: Թաղվել է, ըստ Հ. Մ. Չամչյանի, Ծիրակի կամ Վանանդի Բեռնու գյուղը. «Երանելի

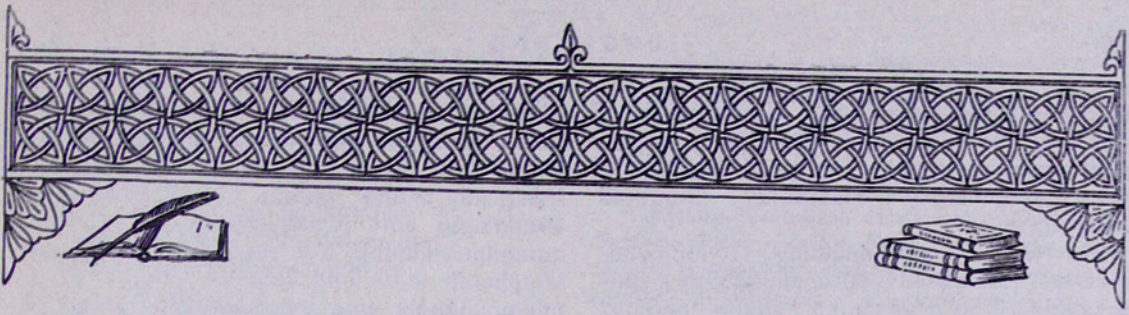
Յովհանն Մանդակունի յետ բազում սրբութեամբ կատարելոյ զպաշտօն զիր' կացեալ ի կաթողիկոսութեան ամս զ. ամիսս ինչ, փոխեցաւ առ տեր .. և թաղեցաւ ի գիղն Բեռնու, ի Ծիրակ գաւառի»²⁷: Հ. Մ. Չամչյանին հետևելով, Ծախաթունյան սրբազանն ևս հաստատում է, որ Մանդակունին թաղվել է Բեռնու գյուղում. «Յետ վաստակելոյ բազումս յեկեղեցի Աստուծոյ՝ վախճանի և դնի մարմինն ի տապանի ի գիղն Բեռնու՝ որ ի Ծիրակ գաւառի»²⁸:

(Ծախնակելի)

²⁵ Ծախաթունյանց, Ստորագրութիւն, հատ. Ա, էջ 180:

²⁷ Հ. Մ. Չամչյան, «Հայոց պատմութիւն», Վենետիկ, 1785, հատ. Բ, էջ 218:

²⁸ Ծախաթունյանց, հատ. Ա, էջ 181:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՇԱԿԻ ՀԱՎՈՐՅԱՆ
(Բանասիրական գիտությունների դոկտոր)

ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅՈՒՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ԾԱՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

Հայոց պատմության հիմնադիրն ու քերթողահայրը ծնվել է մոտավորապես 410—415 թվականներին, Տարուն գավառի Խորոնք գյուղում։ Համարվում է մեկը Սահակ-Մեսրոպի կրտսեր աշակերտներից և եղբայրը՝ Մամբրե վերձանուդի։

Ուսման մեջ կատարելագործվելու համար սովորել է Բյուզանդիայում, Աթենքում, Պաղեստինում, Ալեքսանդրիայում։ Հայաստան վերադառնալուց հետո նշանակվել է Բագրեվանդի և Արշարունյաց եպիսկոպոս։ Ժամանակի սահմանափակ որոշ հոգևորականների կողմից ենթարկվել է հալածանքի։ Թաղված է Մշո գավառի ս. Առաքելոց վանքում։ Մահացել է շուրջ 490-ական թվականներին։ Թողել է հարուստ պատմագրական ժառանգություն՝ «Պատմութիւն հայոց», «Պատմութիւն պատկերի Տիրամօր», «Պատմութիւն և ներքողեան Հոփսիսիմեանց», «Գիրք Պիտոյից», «Ճառ վարդավառի», «Մեկնութիւն քերականի», զանազան թղթեր, ճառեր և շարականներ։

* * *

Շարակնոցի առաջաբանում գրված է. «Մովսես Քերթողն՝ զԾննդեանն, զՄեծացուցէքն, զՏեառնդատաջին, զփոխման առջին պատկերն, այլև զկարգն Յարութեան սորա է առացեալ...»¹։

Հինգերորդ դարի հայ շարականագիրների մեջ Մ. Մաշտոցից հետո Խորենացին երկրորդ նշանավոր հեղինակն է համարվում։ Ըստ ձեռագրերի, նոր փաստերի և բանասիրական նորագույն հետազոտությունների Մ. Խորենացին գրել է տերունական տոների հետևյալ կանոնները.

Աստվածահայտնության և Ավետյաց կանոններում՝ հետևյալ օրհնությունները՝ «Ուրախացիր Սրբունի», «Խորհուրդ մեծ և սբանչելի», «Այսօր Բանն ի Հօրէ», «Էակից Հօր և Հոգւոյն», «Այսօր Գաբրիէլ ցնծութեամբ», «Այսօր որ յաթոռ փառաց», «Անսկզբնական տեսիլ», «Անեղանելի բնութիւն», «Էդյս ի լուսոյ, և «Այսօր ցընձան երկինք» պարականոն շարականը։

Ծննդյան կանոններում Խորենացին ունի միայն երեք **Հարց**, որից երկուսը կանոնական՝ «Որ դասուց երկնատրաց», «Անըսկիզբն էակից Բանդ Հօր» և պարականոնը՝ «Ուրախ լեր Մարիամ, սուրբ Աստուածածին»։ Այս կանոններում Խորենացին գրել է հետևյալ 12 **Մեծացուցեները**՝ «Անարատ կոյս», «Աստուածածին Մայր լուսոյ», «Ուրախացիր Աստուածածին», «Անթառամ ծաղիկ», «Աստուածածին սուրբ կոյս», «Չքեզ Աստուածածին», «Չքեզ կոյս և մայր», «Աստուածածին սրբունի», «Չքեզ մայր կուսութեան», «Էդյս ի լուսոյ, մայր և կենարար», «Որ զանճանկին ծնար» և «Միւն լուսոյ և ամպ հովանի», 6 **Ողորմեաներ**՝ «Զա-

¹ Շարակնոց, Երուսաղեմ, 1936, էջ 5։

հատոր բարբառու վերնոցն», «Որ կերպարան Հօր», «Չքեզ աղաչեմք», «Որ էրն ի սկըզբանէ», «Հրաշափառ ծնունդ» և «Խոնարհեցար ի բարձանց»։ 1 Մանկունք՝ «Ծագումն հրաշալի»։

Տեսողնդառաջի կանոնում Մ. Խորենացուն են պատկանում «Մարմնացեալդ ի կուսէն» և «Այսօր ի տաճարն եկիր» օրհնությունները, «Օրհնեմք գեզգ» Հարցը (իր գործատունով), «Աթոռ քրովքեական» Մեծացուցեն, «Որոյ առեալ» և «Զոր փառաբանեն» Տերներկնիցները և «Անսկիզբն Բանն ի Հօրէ» Ճաշու շարականը։

Վերափոխման կանոնում (առաջի պատկեր) ունի «Այսօր ժողովեալ արբոցն» օրհնությունը, «Որ գնախամօրն» Հարցը (իր գործատունով), «Խորանայարկ կամարանման» Մեծացուցեն, «Որ ունիս իշխանություն» Ողորմեան և «Անսկիզբն Աստուած» Տերներկնիցը։

Այսպիսով, Ծննդյան կանոններում Խորենացին ունի 33, Տյառնընդառաջում՝ 7 և Վերափոխման կանոնում՝ 5 շարական, ընդամենը՝ 45, որից՝ 14 Օրհնություն, 5 Հարց, 14 Մեծացուցե, 7 Ողորմյա, 3 Տերներկնից, մեկ Մանկունք և մեկ Ճաշու։

Մ. Խորենացու գրած բազմաթիվ շարականների մեջ, իրենց քնարականությամբ, թափով ու ջերմությամբ աչքի են ընկնում Ծննդյան կանոնի Օրհնություններն ու Մեծացուցեները։

Նախ՝ ծանոթանանք Քրիստոսի ծննդյան կանոնում Ավետյաց տոնին նվիրված շարականներին։ Ըստ բանաստեղծի՝ հրեշտակի՝ Մարիամին ավետելը մի «անճառ խորհուրդ» է, որը մինչև այդ ծածուկ է մնացել «չագագ և յախտենից»։ Գաբրիել հրեշտակապետը հայտնում է Մարիամին աստվածային խորհուրդը՝ թե

«Անտանելին ի համայնից, բովանդակիչ բնութեանց բոլորից,

Պարագրի այսօր մարդասիրապէս յորովայնի անարատ կուսին»²։

Եթե Մարիամի ծննդյան շարականներում գանազան որոշիչներով ու աշխարհային գծագրվում է կույսի և աստվածամոր պատկերը, նույն ձևերով ու եղանակներով էլ այստեղ Խորենացին բնութագրում է Քրիստոսին և նրա մարդեղության խորհուրդը։ Ըստ այս օրհնության, Քրիստոսի մարդեղության նպատակն է՝ փրկել տիեզերքը, լուծել Ադամի մեղքերը և կատարել ս. Գրքի կանխագուշակումները։

«Ուրախացիր սրբունի Գաբրիէլի աւետեօք» օրհնության մեջ, քնարական մոտիվների հետ աստվածաբանական գաղափար-

ներ էլ են դրսևորվել, բաւի որ դրանք շատ սերտ առնչված են Փրկչի մարդեղության խորհրդի և շարականի նյութի հետ։ Ծարականի մեջ պարզ երևում է նաև ինքը՝ բանաստեղծը իր վերաբերմունքով ու ջերմ գգացմունքներով։ Նա այնպես է խոսում Մարիամի հետ, որը կարծես ննրկա է, և բանաստեղծը ուղղակի կենդանի գրույց է ունենում նրա հետ.

«Ողջուն ընդ քեզ Մարիամ,
Ի քեզ սուրբ Հոգին եկեացէ...»³։

Ամբողջ Օրհնությունը հորդում է ուրախությամբ ու բերկրությամբ,

«Ուրախացիր, սրբունի, Գաբրիէլի աւետեօք...

Ուրախ լեր բերկրեալ, ամենատարբեր կոյս...

Ուրախ լեր բերկրեալ, դուռն կնքեալ...
Ուրախացիր Աստուածածին՝ վերօրհնեալդ ի Սրովբէից»⁴։

Այս ուրախ մոտիվներից հետո սկսվում է ս. Երրորդության փառաբանությունը՝ ինչպես մեր շարականներից շատերում։ Փառաբանական տրամադրությունն ուժեղ է արտահայտվել այդ կանոնի «օրհնեմք գեզգ» բառերով սկսվող Տերներկնից շարականում՝ այսպես՝

«Օրհնեմք գեզգ Աստուած...

Գովեմք գեզգ Միածին...

Բարեբանեմք սուրբ զՀոգիդ...»⁵։

Փառաբանությունից հետո գալիս են երկրպագության և խնդրանքների տողերը.

«Անկանիւք առաջի քո Աստուածածին,
Եւ աղաչեմք զանարատ զկույտ...»⁶։

Իսկ ինչի մասին են շարականագրի խնդրանքները։ Այստեղ արդեն Տիրամայրը պիտի բարեխոսի Փրկչի առաջ, որպէսզի ստորյա կյանքում գոյություն ունեցող բոլոր փորձություններից և վտանգներից մարդկությունը հեռու մնա.

«Փրկել զմեզ ի փորձութենէ,
Եւ ամենայն վտանգից մերոց...»⁷։

Ինչպես Աստվածածնի ծննդյան և Ավետյաց տոների, այնպես էլ Քրիստոսի ծննդյան տոնի առթիվ գրված առաջին օրերի շարականները սկսվում են Մ. Խորենացու գրած օրհնություններով։ Վերջիններիս մեջ ամենաճանաչվածը և ժողովրդի մեջ ամենատարածվածը «Խորհուրդ մեծ և սքանչելի» շարականն է, որն երգվում է ոչ միայն եկեղե-

³ Անդ, էջ 32։

⁴ Անդ, էջ 32—34։

⁵ Անդ, էջ 35։

⁶ Անդ։

⁷ Անդ։

² Ծարակնց, էջ 24։

ցում, այլև եկեղեցուց դուրս՝ հանդեսներում և Ծննդի առթիվ տները շրջող՝ «Ավետիս» երգող պատանիների կողմից:

Ահա այդ երգից մի քանի տող.

«Խորհուրդ մեծ և սքանչելի,
Որ յայսմ աւուր յայտնեցաւ,
Հովիւքն երգեն ընդ հրեշտակս՝
Տան աւետիս աշխարհի»⁸:

Բանաստեղծը ամենից շատ ինքն է հիացած այդ մեծ խորհրդով: Ինքն էլ հովիվների ու հրեշտակների հետ երգում է Քրիստոսի ծնունդը և ավետիս է տալիս աշխարհին, թե՛

«Ծնաւ նոր արքա ի Բեթղեհեմ քաղաքի,
Որդիք մարդկան օրհնեցէք՝
Զի վասն մեր մարմնացաւ»⁹:

Այն «Անբովանդակալին», որին չեն կարողացել պարփակել երկինքն ու երկիրը, այսօր համեատորեն տեղավորվել է միայն մի այրի ու մտորի մէջ: Ահա դրա համար էլ

«Այսօր ցնծան երկինք ի վերուստ՝
Մեծապայծառ աւետեօք»¹⁰:

Քրիստոսի ծննդյան առիթով հրեղենների բազմությունը երկնքից իջել է երկիր. մի կողմից իրենք՝ երկնային բնակիչներն էլ են զարմացած, իսկ մյուս կողմից էլ աւետիս են տալիս աշխարհին: Հովիվներն էլ իրենց հերթին են փառաբանում նորածին Փրկչին.

«Այսօր հովիւուացքն տեսեալ,
Զարդարութեան արեգակն,
Եվ ընդ հրեշտակս երգէին՝
Փառք ի քարծուս Աստուծոյ»¹¹:

Ծննդյան երկրորդ օրվա Օրհնությունը նույնպես փառաբանական, ներքողական կողմերի հետ միասին ունի նաև դավանաբանական մոտիվներ: Այժմ էլ Քրիստոսի ծնունդը այլ պատկերներով ու այլաբանությամբ է խորհրդավորում: Փրկչի ծնունդն այստեղ համարվում է «Բանն ի Հօրէ անկրկնելի խորհուրդ»: Այդ «Բանն» անցնելով կուսական որովայնից, նոր է հայտնվում աշխարհին ու մարդկանց: Ծարակաճագիրը Քրիստոսին համարում է «Մանուկ անժամանակ», ծնած «անսերմն ի կուտ» և՛ այլև: Երեսուն տարի հետո Փրկիչը մկրտվում է Հորդանանի ջրերում, Հովհաննես Մկրտչի ձեռքով և դրանով մաքրում մարդկության դարավոր մեղքերը.

«Որ մաքրեացքն զՅորդանան,
Եւ լուսաց զմեղս աշխարհի,
Զոր օրհնեն անդադար արարածք ամենայն,

ԶԷակիցքն Հօր և Հոգւոյն»¹²:

Դավանաբանական և փառաբանական մոտիվները գլխավորապես Օրհնության առաջին մասում են: Երկրորդ մասում բանաստեղծը զանազան համեմատությամբ և պատկերներով բացատրում է փրկագործությունը, որպես Լուսավորիչ և Փրկիչ: Այս առումով էլ նա Հիսուսին համեմատում է արեգակի հետ.

«Լոյս ի լուսոյ ծագեալ ի Հօրէ,
Եւ լուսատրեաց ըզտիեզերս,
Ծնունդ անսպական, անըստուեր լուսոյն,

Զոր միշտ փառատրեն դասք անմարմնոցն»¹³:

Այդ Փրկիչը ծնվում է Բեթղեհեմի քաղաքներից մեկում: Հովիվներն ու մոզերը աստղերի ցուցումով գալիս, գտնում են նորածին Փրկչին՝ մտորում, խանձարորում փաթաթված: Հովիվները երկրպագում են նորածնին: Սակայն, ըստ շարականի, աշխարհի ու մարդկանց մեջ, նույնիսկ երկնային արարածներից էլ ավելի պիտի խնդա և ուրախ լինի ինքը՝ «լուսոյ մայրը»՝ Մարիամը:

«Խնդա և ուրախ լեր, անհարսնացեալ
Մարիամ,

Քանզի որ ի քէն ծնաւ Փրկիչ,
Տէր և Օծեալ ի քաղաքի Դաւթի,
Զոր միշտ փառատրեն դասք երջանիկ
հովուացն»¹⁴:

Երկրորդ օրվա Մեծացուցեն նորից Տիրամոր փառաբանությունն է՝ լուսե պատկերներով ու համեմատություններով.

«Լոյս լուսոյ մայր և կենարար Բանին
քնակարան,
Լոյս ծագեցաւ ի քէն նստելոցս ի խաւարի...»¹⁵:

Միաժամանակ Մարիամը ոչ միայն լուսի, այլև ստեղծողի մայրն է, որի համար բոլոր ազգերն ու ցեղերը բախտավոր են համարում նրան և երանի տալիս.

«Ստեղծողին մայր և հնութեան կերպի
նորոգողին՝
Քեզ երանեն ազգ և ազիւք ամենայն...»¹⁶:

⁸ Անդ, էջ 38:

⁹ Անդ:

¹⁰ Անդ:

¹¹ Անդ, էջ 39:

¹² Անդ, էջ 43:

¹³ Անդ:

¹⁴ Անդ, էջ 44:

¹⁵ Անդ, էջ 45:

¹⁶ Անդ:

Ըստ այդ կանոնի Տեքստերների՝ «Դասարաննարմանական» երկնավոր գործերն ու հովիվները Բեթղեհեմի բարադրի դռանն ինքար միացած՝

«Օրհնեն զծագումն լուսոյ մեծին ի
Հօրէ... իսկ մոգերը՝
«Աստեղը նշանաւ եկին ի Բեթղեհեմ,
Երկրպագին Տեառն,
Եւ ի յայրին մատուցին զընծայս խորհրդոյ...»¹⁷:

Այստեղ, մի ուրիշ Մեծացուցեցի մեջ Տիրամորը հատկացված ստորոգելիները նրան հասցնում են մեծարանքի գազաթնակետին. Մարիամը համարվում է՝

«Ամենագութելի և քան գերկինս բարձրագոյն»,
Երկնայինների մեջ էլ համարվում է՝
«Ամենապայծառ, բերկրեալ միշտ կոյս»¹⁸:
Վերջին տան մեջ հեղինակը Տիրամորը այլաբանորեն կապում է Դանիել մարգարեի նախագուշակումներից մեկի հետ.

«Ի լեռնէ վեմն՝ առանց ձեռին հատեալ,
Դանիէլ գուշակեաց զանսերմն զճնուող
Հարսն երկնաւոր, մայր հետ ծննդեան
մնալով կոյս,
Վասն որոյ ամենեքեան զքեզ միշտ մեծացուցանեմք»¹⁹:

Հետևյալ կանոնի, «Էակից Հօր» օրհնությունը, ըստ էության նույնպես դավանաբանական է: Խորենացու ժամանակ դավանաբանական հարցերը ուժեղ էին արծարծվում, հուզող խնդիրներ էին: Դրանք կապված էին միաբնակության և երկրնակության դավանական վեճերի հետ: Մ. Խորենացու գրած Ծննդյան կանոնների շարականներում հաճախ են շոշափվում այդ բնույթի հարցերը:

Ծննդյան երրորդ օրվա կանոնի օրհնության մեջ Քրիստոսը համարվում է.

«Էակից Հօր և Հոգւոյն, անսկիզբն Որդի.
Անմայր յառաջնումն անդրանիկ,
Եւ ընդ Հօր յափտեան...»²⁰:

«Արանջեալգործ Աստուած» Հարցի մեջ ցույց է տրվում Փրկչի ուժը, մեծությունը և փառքը, Նա նստում է թրովքեական աթոռը, վեցթևյան արովքեքը չեն համարձակվում նայել Նրա աստվածային տեսքին, մինչդեռ այսօր Նա «որում ոչ բաւեն երկինք ընդունի զանբաւելի բնութիւնը» կարողացաւ տես-

նալորովել կնոջ արգանդում և գրկում: Ավելին. այսօր ծնվել է մի այնպիսի «թագաւոր... յորմէ դուռն իմանալի գօրութիւնքն»²¹: Մեծացուցեցի մեջ Մարիամը մեծարվում է որպէս «անհարսնացեալ մայր», «անապական տանար», «ստազատտ լուսոյ» և այլն: Ամենագարմանակին այն է, —ասում է հեղինակը,—թե.

«Հորն կենդանի որ ի մորենին վառեցաւ,
Զոր անվնաս արգանդի քում կրեցեր,
Եւ ծնար Աստուած և մարդ»²²:

Զորրորդ օրվա կանոնը նույն թեմաներով է համակված: Գարբիել հրեշտակապետը ուրախ երգելով սուրբ կույսին հայտնում է երկնայինի ավետիսը: Մոգերը հետևելով աստղերի ցույց տված նշաններին, գալիս, գտնում են նորածին Փրկչին և երկրպագում: Քրիստոսի ծնունդը համարվում է տիեզերական երևույթ.

«Այսօր տիեզերք պայծառացան,
Աւետեք սրբոյ կուսին,
Քանզի Բանն մարմին եղև,
Եւ բնակեաց ի մեզ»²³:

Առանձնապես գեղեցիկ ու քնարական է այս կանոնի հետևյալ Մեծացուցեն, որտեղ շարականագիրը դիմելով Մարիամին, ասում է.

«...Դու՝ պարծանք կուսութեան մարդկան,
Դու՝ ուրախութիւն հրեշտակաց,
Դու՝ բարձող անիծիցն:
Դու ճշմարիտ արևելք՝
Սրբականն արդարութեան,
Յորմէ ծագեաց
Փրկութիւն տիեզերաց,
Միաբանական ձայնի երգով մեծացուցանեմք»²⁴:

Հինգերորդ օրվա կանոնի Մեծացուցեցի առանձնապես վերջին տան մեջ մի քանի տողով հակիրճ ամփոփված է, թե ի՞նչ դեր է խաղացել Աստվածածինը մարդկությանը փրկելու գործում: Հեղինակը դիմելով Տիրամորը ասում է.

«Քե լուծան կնիք դատապարտութեան,
Եւ քե կանգնեցաւ մեղուցեալ մայրն գործեալ...»²⁵:

Այսպիսի բնույթ է կրում նաև յոթերորդ օրվա կանոնի «Սիւն լուսոյ» Մեծացուցեն: Փառաբանվող Տիրամորը բնորոշող բոլոր պատկերներն այստեղ վերցված են բնութային:

²¹ Անդ, էջ 48:

²² Անդ, էջ 50:

²³ Անդ, էջ 54:

²⁴ Անդ, էջ 55:

²⁵ Անդ, էջ 61:

¹⁷ Անդ, էջ 45—46:

¹⁸ Անդ, էջ 47:

¹⁹ Անդ, էջ 47:

²⁰ Անդ, էջ 48:

նից, այս տեսակետից էլ ութ օրվա բոլոր կանոններում եղած բազմաթիվ Մեծացուցեներից սա ամենագեղեցիկն ու պատկերավորն է:

Առաջին տան մեջ Մարիամը համարվում է՝

«Մին լուսոյ և ամպ հովանի սուրբ կոյս, Յողեցեր ի մեզ գցողն երկնային»²⁶:

Երկրորդ տնում՝

«Անկէզ մորենի և սրովբէ հողեղէն սուրբ կոյս, Բանգի պտտուն կենաց ի քէն տուաւ մեզ»²⁷:

Վերջին տան մեջ Աստվածածինը հանդես է գալիս որպէս՝

«Անհծից լուծիչ և քաւիչ մեղաց սուրբ կոյս»²⁸:

Պատկերավորության և այլաբանության հարստությամբ Ծննդյան օրերի ութ կանոնների մեջ աչքի է ընկնում ութերորդ օրվա «Լոյս ի լուսոյ» օրհնության երկրորդ մասը: Բանաստեղծը որպէսզի ցույց տա, թե ինչպե՞ս և ի՞նչ ձևերով է Փրկիչը մարդկությանը ազատագրել մեղքերից, դիմելով Հիսուսին, գրում է հետևյալ պատկերավոր տողերը.

«Ըզբեզ որ հոգով և հրով մաքրեցեր զմարդկան աղտեղութիւն...

Փրկիչն երևեցաւ զաշխարհս ապրեցոյց ի պատրանաց թշնամոյն...

Ջրով կիզու զմեղս մեր այսօր երևեալ ապրեցոցիչն

Եւ զովացուցանէ զաշխարհս աստուածային ջրովն»²⁹:

Աստվածածնի և Քրիստոսի ծննդյան տոների վերաբերյալ Մ. Խորենացու գրած շարականները բազմաթիվ են և մենք դրանք բոլորը քննության չենք ենթարկել՝ կրկնություններից խուսափելու համար: Կանոններում եղած Օրհնություններից, Մեծացուցեներից, Տերհերկնիցներից ու Հարցերից շատերը գրեթե կրկնում են իրար՝ բովանդակության, ոճի, պատկերների և մտքի տեսակետից: Դրա համար էլ մենք ընտրել և թրմելովք առարկա ենք դարձրել դրանցից այնպիսիները, որոնք որոշ չափով ինքնուրույն են, պատկերավոր ու քնարական:

*
* *
*

Այժմ անցնենք Տյաունընդատաջի և Վերա-

վախման տոների առթիվ գրված շարականներին:

Խորենացին Տյաունընդատաջի տոնին նվիրել է 7 շարական, որից երկուսը՝ Օրհնություն, մեկ Հարց, երկուսը՝ Տերհերկնից, մեկ Մեծացուցե, և մեկ Ծաշու:

Տյաունընդատաջի տոնի կանոնի շարականները նվիրված են Քրիստոսի այցին Երուսաղեմ, Սողոմոնյան տաճարին: Տաճարում Սիմեոն ծերունին, որը սպասում էր Մեսիայի Գալստյանը, իր աչքով տեսնում է Փրկչին և հայտարարում համարձակ: Նա գոհությամբ է լցված դեպի Արարիչը, և ասում է «Արդ, արձակես զճառայս քո, Տէր, խաղաղութեամբ»: Տյաունընդատաջի, ինչպէս և մյուս բոլոր տերունական տոների շարականների մեջ ամենագլխավորը Օրհնություններն են, իսկ մնացածները լրացնում ու խորացնում են Օրհնության արտահայտած հիմնական գաղափարները:

Այս կանոնն ունի երկու Օրհնություն. մեկը՝ «Մարմնացեալդ ի կուսէն», իսկ մյուսը՝ «Այսօր ի տաճարն եկիր»: Առաջին Օրհնության մեջ, ըստ Ավետարանի պատումի՝ հեղինակը տալիս է Փրկչի Երուսաղեմ գալու խորհուրդն ու նպատակը: Դրա հետ արտահայտում է միաժամանակ նաև դավանաբանական և աստվածաբանական գաղափարներ.

«Մարմնացեալդ ի կուսէն նախալախտեան Բանդդ,

Այսօր ի տաճարն եկիր կատարել գորէնս՝ Վասն փրկութեան հեթանոսաց»³⁰:

Մյուս տան մեջ բարեբանվում է Փրկիչը՝ իր համեստության, միաժամանակ մեծության և մարդկությանը նոր կյանք պարգևելու համար.

«Որ լանարուեստ աթոռ նստիս բարեբանեալդ ի հրեշտակաց,

Այսօր ի Սիմէոնի բառնալով ի գիրկս, Որ ընծայեցես զմեզ ի կեանսդ յախտեցից»³¹:

Ապա վերջին տան մեջ բանաստեղծը խնդրում է Փրկչից, որ Սիմեոն ծերունու բարեխոսությամբ արժանանան հալիստեմական կյանքին:

«Որ արձակիչդ ես կապելոց, պարգևատու ամենեցուն,

Այսօր հացմամբ ծերունոյն արձակեա և զիս զբազմամեղոսս

Ի կապանաց մահու ի կեանսդ յախտեցից»³²:

²⁶ Անդ, էջ 73:
²⁷ Անդ:
²⁸ Անդ:
²⁹ Անդ, էջ 74—75:
³⁰ Անդ, էջ 94:
³¹ Անդ, էջ 94:
³² Անդ, էջ 95:

Մյուս Օրինության մեջ շոշափում են դարձյալ նույն գաղափարները՝ տարբեր ձևերով: Միևնույն Օրինության երկու տները դրանց հետ միաժամանակ Քրիստոսը բնորոշվում է որպես լույս ու լուսավորիչ և «իմանալի արեգակ»:

«Այսօր աշխարհի ցուցեր լույս
Եւ փրկութիւն տիեզերաց...»³³:
Այսօր իմանալի արեգակըն,
Որ ծագեցար տիեզերաց...»³⁴:

Կանոնի մեջ եղած «Օրինեմք գրեզ, որ առաքեցար ի Հօրէ» Հարցը նույնպես կրկնում է Քրիստոսի տաճար գալու դեպքը: Ինչպիսի ձևերով որ Հարցը կրկնում է Օրինությունների արժարժան մտքերը, նույնպես էլ գործատուները կրկնում է Հարցի շոշափած մտքերը:

«Աթոռ քրովբեական» Մեծացուցեն
նվիրված է Սիմեոն ծերունուն:

«Աթոռ քրովբեական երևեալ այսօր
Սիմեոն,
գԱստուածորդին ի գիրկս իւր բարձեալ
մարմնով,
Զոր գորք երկնից ի բարձունս հաճապագ
մեծացուցանեն...»³⁵:

Երկրորդ տունը դրսևորում է օրվա դեպքի առիթով Սիմեոնի մեջ առաջացած ուրախ տրամադրությունը:

«Հոգովն գոչէր, ցնձայր պեօքն ծերունին
ասելով

Սա է թագաւորն անմահ,
Զոր գորք երկնից ի բարձունս հաճապագ
մեծացուցանեն...»³⁶:

Եւ վերջապես ուրախության արցունքներն աչքերին՝ Սիմեոնը Փրկչից խնդրում է.

«Արտասուելով աղերսէր՝
Արձակեա գիս ի խաղաղութիւն,
Անարատ ճնողի քո բարեխօսու-
թեամբ»³⁷:

Կանոնում եղած «Որոյ առեալ հրաման» Ողորմչայի մեջ շարականի հեղինակը երկնից սպասվող շնորհները խնդրում է ստանալ Սիմեոն ծերունու աղոթքներով ու միջնորդությամբ:

«Որոյ առեալ հրաման ի սուրբ հոգւոյն՝
Ոչ տեսանել զմահ մինչև տեսցէ զօծեալն,
Տէր, աղօթիւք ծերոյն, ողորմեա»³⁸:

Այդ նույն ոգով է գրված նաև «Զոր փառաբանեն ի բարձունս» Տերհերկնիցը: Այստեղ շարականի գլխավոր միտքն այն է, որ Քրիստոսը մարդկությանը փրկելու համար է մարմնացել և քանի որ այդպես է, ուստի շարականի վերջին տան մեջ բանաստեղծն ասում է.

«Վասն որոյ և մեր ընդ Սիմեոնի գոչեմք,
Որ ի Հօրէ լուսոյ լոյս ծագեցար մեզ և
կեանք,
Փառք գալստեանն քո Տէր»³⁹:

* *

Աստվածամեծի Վերափոխման տոնի միայն առաջին պատկերն է պատկանում Մ. Խորենացուն, աչիքն միայն առաջին օրվա շարականները (տոնն ունի երեք օր, կամ «պատկեր»), որոնք հետևյալներն են՝ «Այսօր ժողովեալ ի սրբոց» օրհնությունը, «Որ գնախաւօրն զյանցանս» Հարցը՝ իր գործատուով, «Խորանայարկ կամարանման» Մեծացուցեն, «Որ ունիս իշխանութիւն մահու և կեանց» Ողորմչայն և «Անկիզբն Աստուած» Տերհերկնիցը. ընդամենը՝ հինգ շարական: Այստեղ էլ տոնի օրվա բոլոր շարականների ողորդությունն ու մոտիվները որոշող օրհնությունն է: Տիրամայրը վախճանվել է, որի թաղման ու երկինք վերափոխման հանդիսավոր դեպքի առիթով նախաբան են առաքյալներն ու իմաստուն կույսերը, որոնք

«Այսօր ժողովեալ սրբոցն ի միասին,
Երանելի առաքեալքն և սուրբ կուսանքն՝
Զահագգեստութ պաշտառացեալք լուցա-
նէին,

Զլապտերս իրեանց և միաձայնեալ
ասէին՝
Օրհնեալ ես՝ ամենօրհնեալդ ի կանայս»⁴⁰:

Ապա շարականագիրը նկարագրում է, որ երբ կույսի մարմինը մոտեցնում են գերեզմանի դռանը, բոլոր ներկաները հուզմունքով սպասում էին Փրկչին.

«Այսօր դնելով սուրբ կոյսն առ դրանն գե-
րեզմանին,
Սպասէին և ակն ունէին Տեառն, իսկ ինք-
նին գոյով,
Գեր ի վերոյ տեսեալ գԱրարիչն եկեալ
բազում հրեշտակօր,

Եւ ևոցա միաձայնեալ ասէին՝
Օրհնեալ ես՝ ամենօրհնեալդ ի կանայս»⁴¹:
Սակայն, ըստ շարականի Մարիամ Աստ-

³³ Անդ, էջ 96:

³⁴ Անդ, էջ 96:

³⁵ Անդ, էջ 98:

³⁶ Անդ:

³⁷ Անդ:

³⁸ Անդ:

³⁹ Անդ, էջ 99:

⁴⁰ Անդ, էջ 617—618:

⁴¹ Անդ, էջ 618:

վածածնի թաղումը երկրում չի կայանում: Երկնաբնակները Քրիստոսի հետ իջնում են երկիրը, հավաքվում Տիրամոր մարմնի շուրջը, երգում պատշաճ երգեր ու փառաբանում, ապա քիչ հետո տեղի է ունենում հրաշքը:

«Այսօր տեսեալ գտորք կոյսըն թոռացեալ յօրս, Եւ ամպեղէն կառօքն ի վեր համբարձեալ յերկինս, Մտանելով յերկնային խորանսն ընդ իմաստուն կոսանսն, Եւ նոցա միաձայնեալ ասէին՝ Օրհնեալ ես՝ ամենօրհնեալդ ի կանայս»⁴²:

Երկնային ճամփեով, ամպերի վրայով թռչելով, հրեշտակների բազմաթիվ հրեղեն խումբը Տիրամոր մարմինը հասցնում է երկնի ամենավերին շերտերը:

«Յօրենաստեղեան խորանսն»⁴³:

Հարցի առաջին տունը հատկացված է Աստվածածնին, որն իր երկունքով ու ծննդյամբ լուծել է նախամոր (Եվայի) կատարած հանցանքը: Ահա այս նպատակով էլ մարդացել է Փրկիչը:

«Որ զնախամօրն զյանցանս երկանցն երարծ, Եւ զորդիդ քո միածին մարմնով ծնա...»⁴⁴: Ահա դրա համար էլ հատկապես մեծարվում է կույսը, այդպես և նրա մարմինը տեղափոխում են երկինք:

«Այսօր առ ի մէնջ ի վերին գօրսն փոխեցեր,

Զնախաստեղծին ծնունդն, զոր միշտ ունիմք բարեխօս...»⁴⁵:

Հարցի երկրորդ տունը վերաբերում է Հիսուսին:

«Որ էսկիցդ ես Հօր և տուրք հոգւոյն, Մարմնանալ ի յանձն ստեր ի սրբոյ կուսէն,

Այսօր փոխադրեալ դասեցեր յերկնային խորանսն

Զքոյին ծնողն, զոր միշտ ունիմք բարեխօս...»⁴⁶:

Վերջին տունը նվիրված է ս. Հոգուն:

«Որ յամենայնի ես լցուցիչ, բարեխնամ տուրք հոգի,

Այսօր պարգևօք հանգուցեր յանպատում՝ ի կեանս՝

Զկոստութեանց մայրն, զոր միշտ ունիմք բարեխօս...»⁴⁷:

Հարցի գործատան մեջ էլ, ինչպես բոլոր Հարցերում, չի շոշափվում Բաբելոնի «երից մանկանց» խնդիրը: Ամբողջ գործատունը նույնպես վերաբերում է Տիրամոր վերափոխմանը և փառաբանությանը:

«Բարձր արարէք զծնող... բանին միշտ կոյսն...

Զբարեբանեալդ անդադար միշտ ի վերին գորաց...

Զվերափոխեալդ ի դասս առաքելոց և մարգարէից...»⁴⁸:

Կանոնի «Խորանայարկ կամարանման» Մեծացուցեի մեջ արդեն մեծարվում է Տիրամայրը:

«Որ ունիս իշխանութիւն» Ողորմայի մեջ բանաստեղծը ակնարկում է Քրիստոսի հատկությունը և Տիրամորը:

«Տօնելով զյիշատակ կուսի Աստուածորդույ մօր,

Հրճուին հրեշտակք ի յերկինս և ցնձան, Դասք առաքելոց և մարգարէից ընդ կուսական տօնս»:

Կանոնի վերջին շարականը «Անկիզբն Աստուած» Տերհերկնիցն է, որը մի հատուկ փառաբանություն է՝ ձուլված ամենատուրք Երրորդությանը:

Հրեղեն կառքերով Տիրամոր մարմինը տեղափոխվում է մարդկային բնության համար անհասանելի երկինքը: Այստեղ Տիրամայրը որակվում է «մարգարտատեսիլ», «ծիրանագգեստ», «հրաշափառագույն», «համատարած լոյս» և այլ մակդիրներով:

Մ. Խորենացու գրած մի բանի տասնյակ տարբեր բնույթի շարականները իրենց էությամբ ու արվեստով բնորոշ են նրանով, որ սրանց մեծ մասի նյութը վերցված է Նոր Կտակարանից, որի պարզ դրվագներն այստեղ վերածվել են նույնպես պարզ հոգևոր երգերի: Միևնույն կանոնի գրեթե բոլոր շարականներում գլխավոր գաղափարը հաճախ է կրկնվում տարբեր խոսքերով, որը որոշ չափով թուլացնում է դրանց արվեստը, Տյառնընդառաջի և Վերափոխման կանոնները հանգիստ, զուսպ գկարագիր ունեն, իսկ Ավետյաց և Ծննդյան կանոնները համակված են ջերմ, վարակող զգացմունքներով ու խորը քնարականությամբ: Խորենացու շարականների արժեքն ու տեղը շատ բարձր են մեր հոգևոր երգերի մեջ: Այդ քնարական ու ջերմ շնչով զրկված երգերը մեր հոգևոր քնարերգության գոհարներն են:

⁴² Անդ, էջ 618:

⁴³ Անդ, էջ 618:

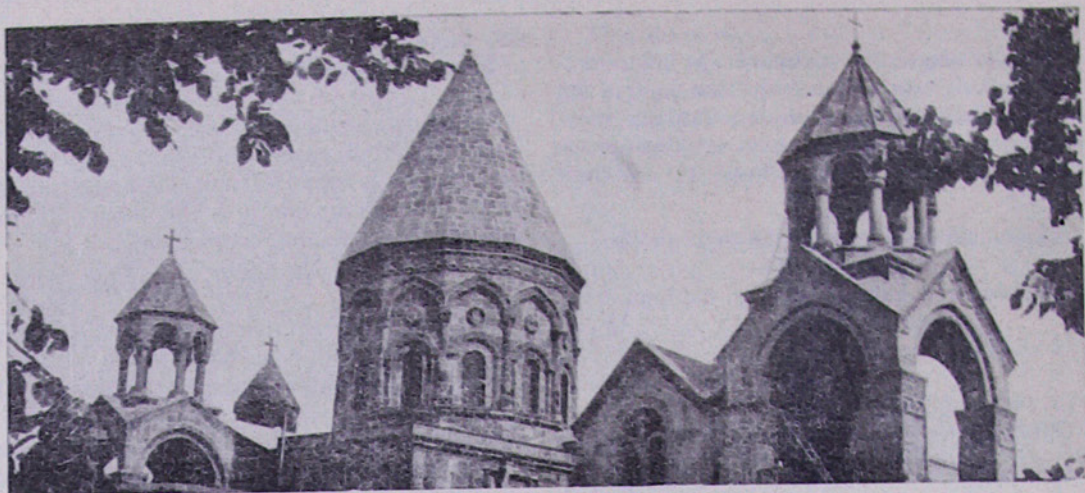
⁴⁴ Անդ, էջ 620:

⁴⁵ Անդ:

⁴⁶ Անդ:

⁴⁷ Անդ, էջ 621:

⁴⁸ Անդ:

ՀԱՅ ԺԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՆՆՈՒՋ ԵՎ ԲԱԶՄԱՎԱՍՏԱԿ ՄՇԱԿԸ

Լրացավ ճարտարապետության դոկտոր, պրոֆ. Վարազդատ Մարտիրոսի Հարությունյանի ծննդյան 60-ամյակը:

Նա ծնվել է Վան քաղաքում՝ բազմանդամ ընտանիքում: Հայի դստը հակառակորդ բաժին ընկրավ նաև այս ընտանիքին. 1915 թվականին, երբ Վարազդատը 5 կամ 6 տարեկան էր, բազում հայ ընտանիքների հետ նա բռնեց գաղթի ճանապարհը:

Բնահան եղած շատերի հետ նրանք ապաստան գտան Թիֆլիսում: Այստեղ ընտանիքը կորցրեց հորը: Ընտանիքի հոգալը ընկավ մոր ուսերին: Մեծ տառապանքով նա խնամեց իր երկու զավակներին՝ Արծրունուն և Սիրանուշին, իսկ որբանոցի ստոր պատերն իրենց մեջ առան մանուկ Վարազդատին:

Ծանր պայմաններում է անցել Վ. Հարությունյանի մանկությունը, որից միայն տխուր հիշողություններ են մնացել նրա սրտում: Մի գտոր հացի հոգալը նրան զգել է փողոցները, որ մանուկ Վարազդատը ջուր էր ծախում, կռիկ մաքրում...

Այնուամենայնիվ, 1927 թվականին գերագանց գնահատականներով ավարտելով միջնակարգ դպրոցը, Վ. Հարությունյանը սկսում է իր աշխատանքային գործունեությունը որպես տարրական դպրոցի ուսուցիչ Թումանյանի շրջանի Շնող և Արմիս գյուղերում:

Ընդամենը 17 տարեկան էր, երբ գյուղ եկավ ու իրեն նվիրեց Լոռվա ազգաբնակչության շրջանում անգրագիտության վերացման, գյուղերի կրթական, լուսավորական զարգացման գործին՝ վաշելելով գյուղացիների սերն ու համակրանքը:

Լոռին իր չքնաղ բնությամբ մի հեքիաթային աշխարհ բացեց նրա առաջ: Ամենուրեք սփռված անհամար հողակապ հուշարձանները գերեցին նրան, սեր ներառվեցին հայ ժողովրդի հոգևոր մշակույթի զանգեղ հանդեպ: Եվ այդ սերը նրան 1931 թվականին տարավ Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ճարտարապետության բաժինը, որտեղ ուսումնառության վեց տարիները եղան գիտության ծառայել հագեցնելու, ճարտարապետական արվեստի գաղտնիքները ճանաչելու և մասնագիտանալու տրևաշան մի ժամանակաշրջան:

Շնորհիվ ցուցաբերած ընդունակությունների, Վ. Հարությունյանը ավարտելուց հետո թողնվում է ճարտարապետության ամբիոնում որպես ասիստենտ: Այդ աշխատանքը նա 1938—1939 թվականներին հաջողությամբ զուգակցում է շինարարական ֆակուլտետի դեկանի պարտականությունների կատարման հետ: Առօրյա այս ծանրաբեռնվածությունը չխանգարեց նրա մասնագիտական պատրաստականության բարձ-

յացման ուղղությամբ մշտապես տարվող անդուլ աշխատանքին: 1939—1941 թվականներին, առանց աշխատանքից կտրվելու, Վ. Հարությունյանը ՍՍՀՄ գիտությունների ակադեմիայի հայկական մասնաճյուղի պատմության ինստիտուտի ասպիրանտ էր, որտեղ ուսանում էր և մասնակցում Դվինի պեղումներին: Հայրենական պատերազմից հետո վերադառնալով Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտ, նա կրկին լծվեց գիտա-մանկավարժական աշխատանքի:

Հայաստանի պատմա-ճարտարապետական հուշարձանների չափագրություններն ու ուսումնասիրությունները, նրանց վերաբերյալ տեսական աշխատությունների լուսացումը և վերլուծությունը դարձան նրա տարեկան ու կյանքի իմաստը:

Զկտրվելով պոլիտեխնիկական ինստիտուտում ճարտարապետական նոր սերունդ դաստիարակելու շնորհակալ գործից, նա հետագա տարիներին զուգահեռաբար աշխատեց Հայկական ՍՍՀ Միհիստրների սովետի ճարտարապետության գործերի վարչության պետի տեղակալի, նույն վարչության ճարտարապետական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի նախագահի, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ արվեստի պատմության և տեսության սեկտորի վարիչի պաշտոններում: Նրա անմիջական ղեկավարությամբ ամրացվել և վերանորոգվել են տասնյակ հուշարձաններ (Օձունի և Արունի տաճարները, Հաղարծնի, Սանահինի, Հաղպատի, Տեղերի և Կեչառիսի վանքերը, Նորավանքի ս. Աստվածածին եկեղեցին և շատ ուրիշ հուշարձաններ), պեղվել է Արունի պալատը, հրատարակվել են հանրամատչելի գրքեր մեր պատմա-ճարտարապետական հուշարձանների մասին:

1947 թվականից նրան վստահվեց պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ճարտարապետության ամբիոնի վարիչի պաշտոնը, որն արդեն շուրջ քառորդ դար վարում է՝ երիտասարդական ավյունով և բազմալսատակ մանկավարժի հմտությամբ:

Պրոֆ. Վ. Հարությունյանի երկարամյա գիտա-հետազոտական աշխատանքը նվիրված է հայ ճարտարապետության պատմության և տեսության ամենատարբեր հարցերին, որոնց վերաբերյալ հրապարակվել են շուրջ 100 գիտական աշխատություններ, այդ թվում՝ յոթ մենագրություն:

Նրա ուսումնասիրությունների շնորհիվ գիտական ճանաչման արժանացան վաղ միջնադարի պալատական շենքերը՝ Դվինում, Արունում և Զվարթնոցում, ծաղկուն միջնադարի վանքային համալիրների աշխարհիկ շենքերը (գրատները, սեղանա-

տները և այլն), քարավանատներն ու կամուրջները:

1946 թվականին Վ. Հարությունյանին, «Դվինի 5—7-րդ դդ. ճարտարապետական հուշարձանները» աշխատության համար, շնորհվեց ճարտարապետական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճան:

Նրա երկարատև ու տքնաջան աշխատանքի արդյունքն է «Հին և միջնադարյան Հայաստանի քաղաքաշինությունը» քարձրարժեք ու սովորածավալ աշխատությունը, որի համար հեղինակին 1964 թվականին շնորհվեց ճարտարապետության դոկտորի գիտական աստիճան:

Պրոֆ. Վ. Հարությունյանը 15 տարի շարունակ իր սրտագին աջակցությունն է քերում նաև, Վեհափառ Հայրապետի նախագահությամբ, Մայր Աթոռին առընթեր կազմված ճարտարապետական-շինարարական հանձնաժողովի աշխատանքներին՝ որպես անդամ և քարտուղար:

Մեծ և բազմակողմանի են նաև պրոֆ. Վ. Հարությունյանի հասարակական ակտիվ գործունեության շրջանակները: Սկսած 1949 թվականից նա անընդմեջ ընտրվել է Հայաստանի ճարտարապետների միության վարչության անդամ, քարտուղար և նախագահի տեղակալ, իսկ 1962 թվականից մինչև

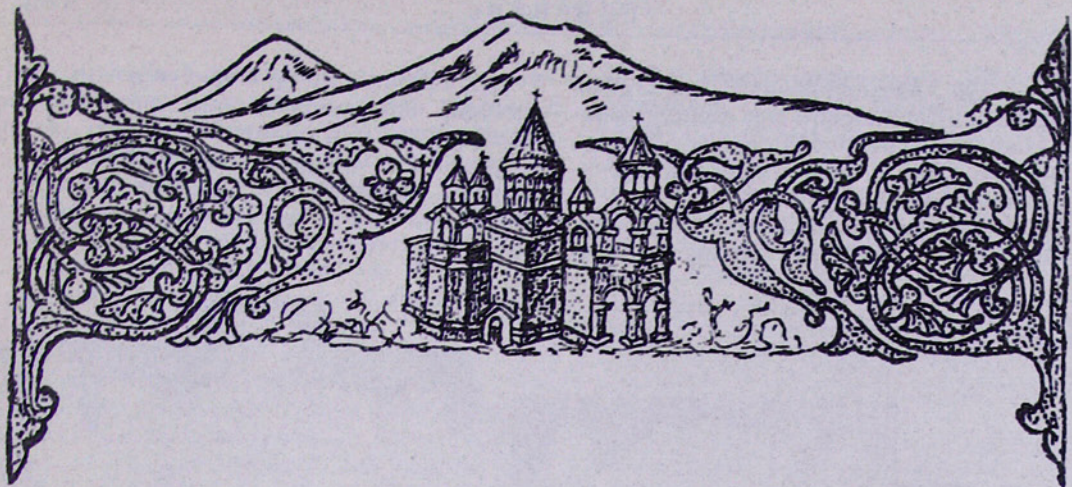
այժմ չորս անգամ ընտրվել է Հայաստանի ճարտարապետների միության վարչության նախագահ: Դրա հետ միասին նա խանդավառորեն մասնակցում է Պատմական հուշարձանների պահպանման հայկական ընկերության աշխատանքներին: Նա անդամ է նաև ՍՍՀՄ ճարտարապետների միության վարչության և քարտուղարության, Երևանի քաղաքային սովետի դեպուտատ է, Սփյուռքահայության հետ մշակութային կապի կոմիտեի հանրապետական վարչության և նրա նախագահության անդամ: Անդամ է նաև Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագրության և շատ գիտական խորհուրդների, այդ թվում՝ Հուշարձանների պահպանության համամիութենական գիտա-մեթոդական խորհրդի:

Պրոֆ. Վ. Հարությունյանը երկու անգամ արժանացել է «Պատվո նշան» շքանշանի, մեդալների, Հայկական ՍՍՀ Գերագույն սովետի և ՍՍՀՄ ճարտարապետների միության պատվոգրերի: Նրան շնորհված է Հայկական ՍՍՀ արվեստի վաստակավոր գործչի պատվավոր կոչում:

Պրոֆ. Վ. Հարությունյանը արդեն 60 տարեկան է, սակայն տակավին կայտառ է և եռանդուն, հաքտուացած մեծ կենսափորձով, գիտելիքներով ու վաստակով՝ շարունակելու շատ տարիներ ևս իր արդյունավետ գործունեությունը իրեն հատուկ խանդավառությամբ՝ ի փառս հայ մշակույթի և հայկական ճարտարապետության զարգացման:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԴՄԵՂԻ ԲԱՐՁՐԱՔԱՇ Ս. ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՎ ՔԱՌԱՍՆԻՑ
ՄԱՆԿԱՆՑ ՎԱՆՔԵՐԸ ԵՎ ԳՅՈՒՂԻ ՄՅՈՒՄ՝
ԱՌԱՎԵԼ ԿԱՐԵՎՈՐ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ԴՐԱՆՑ
ՎԻՄԱԳԻՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Դսեղ գյուղը գտնվում է նախկին Ալավերդու շրջանում, որն այժմ կոչվում է Թումանյանի շրջան (պատմական Հայաստանի Գուգարք նահանգի Տաշիր կամ Լոռի գավառում):

Գյուղը տեղավորված է՝ հարավից հյուսիս ձգվող սուրանկյուն-եռանկյունու ձև ունեցող մի ընդարձակ սարահարթի վրա՝ սուր անկյունով ուղղվելով դեպի հյուսիս. նրա արեւելյան և արևմտյան կողերը համապատասխանաբար եզերվում են Սաղու-ձորի կամ Ջաղի-ձորի և Դեբեդա-ձորի անդնդախոր ձորերով, իսկ հարավային կողմից հարակցվում է ընդհանուր լեռնաշղթային, «մեջքը հենած լեռներին», ուր բարձրանում է ս. Սարգիս լեռնագագաթը:

Ճանապարհը՝ Երևան-Թբիլիսի երկաթուղու Քոլագիրան (այժմ Թումանյան) կայարանից Դեբեդա-ձորի աջ ձորալանջով ոլորապտույտ բարձրանալով, տանում է դեպի գյուղը, որը երեք կիլոմետրաչափ հեռու է հիշյալ կայարանից:

Հնում այդ ճանապարհը լեռնային սովորական մի կաման էր, ուր մարդիկ երթե-

կում էին հետիոտն կամ գրաստներով. իսկ այժմ նա լայն ու բարեկարգ խճուղի է, որով երթևեկում են ամեն տեսակի ավտոմեքենաներ:

Գյուղի սահմաններում պահպանված նյութական մշակույթի հարուստ և արժեքավոր մնացորդները վկայում են այն մասին, որ Դսեղը Հայաստանի ամենահինագույն և նշանավոր բնակավայրերից մեկն է եղել:

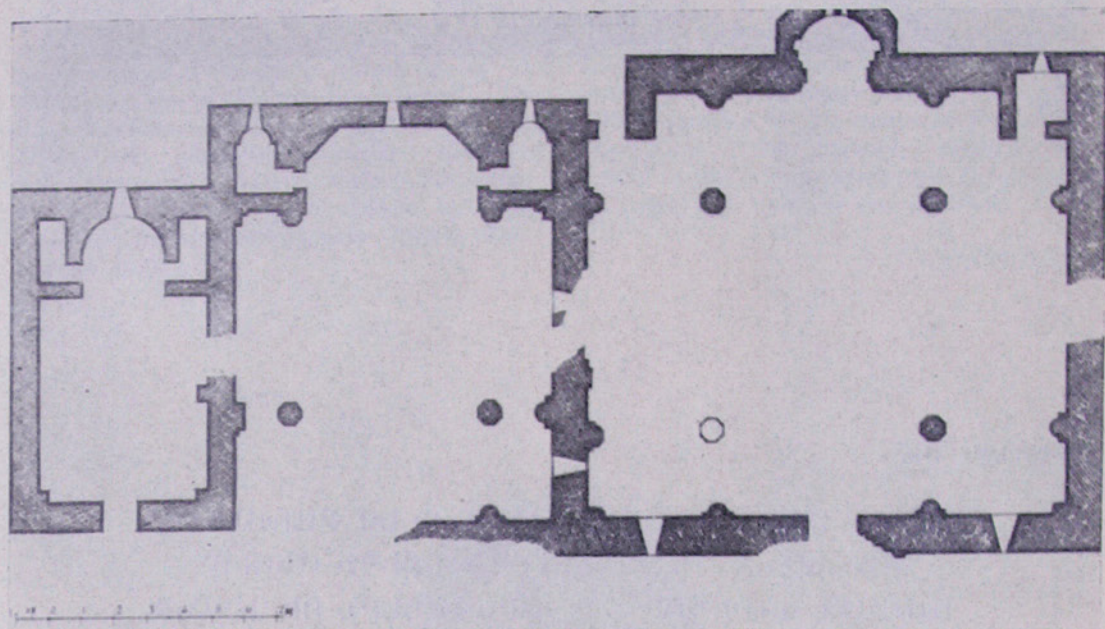
Պահպանված նյութական մշակույթի այդ մնացորդների մեջ առավել ուշադրության արժանի և նշանակալից է Բարձրաքաշ ս. Կրիգորի վանքի հուշարձանների խումբը, որը գտնվում է գյուղից մոտավորապես երեք կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևելք, Ջաղի-ձորի կամ Սաղու-ձորի անտաճապատ ձախ ձորալանջի մի փոքրիկ հարթակի վրա (նկ. 1):

Պատմական աղբյուրները ոչ մի հիշատակություն չեն պարունակում երթեմնի այդ նշանավոր մենաստանի մասին: Նրա անցյալ պատմության մասին որոշ չափով նյութ կարող են ծառայել վանքի վրա փորագրված բազում արձանագրությունները, ուր նշված

են առանձին հուշարձանների կառուցման ժամանակն ու կառուցողները, վանքին տրված բազմաթիվ կալվածներ ու այլ նվերներ, որոնք բնորոշում են նրա նյութա-տնտեսական հզորության աստիճանը:

Բացի վիսազիր արձանագրություններից, բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքի անցյալ

Այդ եկեղեցու շենքը ամբողջովին չի պահպանվել. հետագայում նրա որոշ մասերը քանդվել են: Իսկ ավելի ուշ՝ անցյալ դարի սկզբներին տեղացիք վերականգնում են եկեղեցու քանդված մասերը, որոշ չափով ձևավորվում այն և դարձնում օգտագործելի եկեղեցի:

Նկար 1. Բարձրաքաշ ա. Գրիգոր վանք.—Վանքի հուշարձանների հիմնական խմբի ընդհանուր հաստակագիծը

պատմությանը հետաքրքիր նյութ կարող են ծառայել նաև տեղում պահպանված նյութական մշակույթի հարուստ մնացորդները: Այդ մնացորդների ուշադիր և մանրազնին ուսումնասիրությունը բերում է այն հաստատման, ըստ որի Մամիկոնյան նախարարության մի ճյուղն էլ, դուրս գալով իրենց բուն հայրենիքից, Տարոնից, գալիս է Գուգարք՝ Տաշիր գավառը և բնակություն հաստատում Դսեղ գյուղում:

Գյուղում պահպանվել է մի կիսավեր եկեղեցի, որի կառուցողական և մշակման ձևերը անվիճելիորեն վերաբերում են է դարին: Այդ եկեղեցու արևելյան պատի ճակատամասում քանդակված է Մամիկոնյան իշխանների տոհմաճիշը՝ երկգլխանի արծիվը՝ գառը ճանկերում բռնած: Այդ փաստը ինքնին վկայում է, որ նշված եկեղեցին կառուցված պետք է լինի Մամիկոնյան իշխանների կողմից: Իսկ դրանից էլ հետևում է, որ վերջիններս այստեղ բնակություն հաստատած պիտի լինեն էլ դարում:

Մամիկոնյանները, այդ եկեղեցու կառուցումից բավական ժամանակ հետո, հավանաբար Ժ—ԺԱ դարերում, ինչպես այդ կրտսեններ հետո, հիմնում են Բարձրաքաշ ա. Գրիգոր վանքը: Իսկ դրանից էլ բավական ժամանակ ուշ, ԺԳ դարի առաջին կիսում, ավելի են ընդարձակում այն, կառուցելով հույսակապ եկեղեցի և չքնադագեղ գավիթ, դարձնելով վանքը իրենց տոհմական գերեզմանատեղին: Միաժամանակ վանքը հարստացնում են բազմաթիվ ու բազմապիսի կալվածներով և այլ կարգի նվերներով, որոնց մասին նշվում է վանքի վրա փորագրված արձանագրություններում և որոնք մեջ են բերված վերջում:

Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքը, ինչպես այդ պարզ նկատվում է նրա կառուցվածքների կանգուն մնացած մասերից և տեղում թափված-քանդված մասերի քեկորներից, հանդիսացել է հայ արվեստի ու ճարտարապետության հույակապ կոթողներից մեկը:

Բացի տեղում պահպանված այդ մնացորդներից, վանքի կառուցվածքների մասին

պահպանվել է մի ավանդություն, որի համաձայն նրա եկեղեցին այնքան բարձր է եղել, որ նրա գմբեթի վերևի ծայրի մետաղյա փայտուն խնձորակը, որի վրա սովորաբար ամրացված է լինում խաչը, տեսանելի է եղել սարահարթի վրայից, որ տեղավորված է գյուղը: Այդ ավանդությունը նույն վկայությունն է այն բանի, որ Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքի կառուցվածքները իրոք եղել են բարձր ու հույակապ:

Սի ուրիշ ավանդության համաձայն, վանքի միաբանության անդամների թիվը այնքան մեծ է եղել, որ երբեմն անհետ կորած միաբանության անդամները մնացել են աննկատ: Այդպես օրինակ, մեկ անգամ, գարնան ամիսներին, դարմանի միջից հայտնաբերվում է մի աքեղայի դիակ, որը դարմնոց է ընկել նախորդ տարվա կալոցից հետո՝ այդտեղ դարման լցնելու ժամանակ ու դարմանի տակ մնալով խեղդվել: Այդ ավանդության մեջ շեշտվում է վանքի մեծության հանգամանքը:

Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքի մեծության մասին են վկայում նաև նրան նվեր տրված բազմաթիվ ու բազմապիսի կալվածներն ու այլ նյութա-տնտեսական միջոցները, որոնք թվարկված են վանքի վրա փորագրված արձանագրությունների մեջ, ինչպես և վանքի հուշարձաններին կից պահպանված ձիթհանի և միաբանության բնակելի՝ մեծ թիվ կազմող շենքերը, ընդարձակ գերեզմանատունը և այլ կառուցվածքներ:

Բացի վերը նշվածից, վանքի վրա փորագրված մի արձանագրության համաձայն (արձանագրություն ԻԸ), Գոկաի որդի Քուրդ իշխանը, որը մինչ այդ Սանահնի վանքին էր միաբանել ու այն ընտրել իրեն գերեզմանատեղի, 1246 թվականին դուրս է գալիս Սանահնի վանքի միաբանությունից ու իր գերեզմանատեղից և միաբանելով Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքին, վերջինս է ընտրում իրեն հանգստատեղի:

Այդ վերջին հանգամանքը վկայություն է այն բանի, որ Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքը նշված ժամանակամիջոցին իր հոգևոր ու նյութական կացությամբ համագոր էր Սանահնի վանքին, որն այդ ժամանակ դառնում էր Հայաստանի գլխավոր վանքերի շարքը, ինչպես այդ մասին տեղեկացնում է պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, «էւ գլխաւոր վանորայքն՝ Սանահնն և Գետիկ և Հաղարծին...»¹:

Վանքի վրա փորագրված արձանագրություններից երևում է, որ նրան են միաբանել նաև այնպիսի նշանավոր իշխանական

տներ և նրանց առաջատար դիրք գրավող անդամներ, ինչպիսին Պոռչյան իշխանների տոհմն է ու նրա ղեկավար անձինք (արձանագրություն ԺԷ) և ուրիշներ, որոնք իրենց նվիրաբերություններով մեծապես նպաստել են վանքի զարգացմանն ու բարգավաճմանը: Վերը շարադրվածից միանգամայնակներն է դառնում, որ Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի վանքը, որքանով դառնում էր հայ արվեստի և ճարտարապետության հույակապ կոթողների շարքը, նույն չափով էլ նա համարվում էր Հայաստանի նշանավոր հոգևոր կենտրոններից մեկը:

Թե երբ են ավերվել վանքի այնքան գեղեցիկ ու հետաքրքիր կառուցվածքները և երբ է դադարել նա որպես մենաստան գոյություն ունենալուց, ստույգ հայտնի չէ: Նրա վրա փորագրված արձանագրությունները ԺԴ դարից այն կողմ չեն անցնում: Ելնելով դրանից և դատելով վանքի փլատակների ընդհանուր դրվածքից, կարելի է ենթադրել, որ նա ավերված ու ամայացած լինի մոնղոլական արշավանքների ժամանակ՝ ԺԴ—ԺԵ դարերում: Առավել հավանական է, որ վանքը ավերված լինի ԺԴ դարում: Յդ է ենթադրության համար հիմք է ծառայում Դսեղ գյուղից դեպի Մարց գյուղը տանող ճանապարհի եզրին 1285 թվականին կանգնեցրած խաչքարի վրա փորագրված հետևյալ արձանագրությունը.

«Ի թուին 21Դ (1285). կանգնեցաւ խաչս ի նեղ և ի դառն ժամանակս թաթարաց, ի թագաւորութեան Դեմետրի՝ որդւոյ Դաւթի, ի հայրապետութեան տեառն Յոհաննիսի, ես՝ Թովմայ քահանայ և եղբայր իմ Տիրացու կանգնեցաք զխաչս ամենափրկիչ՝ յիշատակ հաւր մերոյ Գրիգորի քահանային և մաւր մերոյ Թիբանուշային և քուեց մերոց՝ Տիրամարին և Տիրոցին և փեսայից մերոց անպատճառ քահանայից՝ Խաչատուրին և Մարգարին: Ով աստուածասերք՝ որք երկրպագեք՝ զհանգուցեալս յիշեցեք ի Քրիստոս»:

Սովետական իշխանության տարիներին նկատելի աշխատանքներ են կատարվել վանքի հուշարձանների մաքրման ու բարեկարգման ուղղությամբ, որի ընթացքում մաքրված է հուշարձանների ներսն ու շրջապատը շինարարական աղբերից ու բուսած ծառերից, առանձնացված ու դասավորված են հայտնաբերված բեկորները և այլն:

ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ԺԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

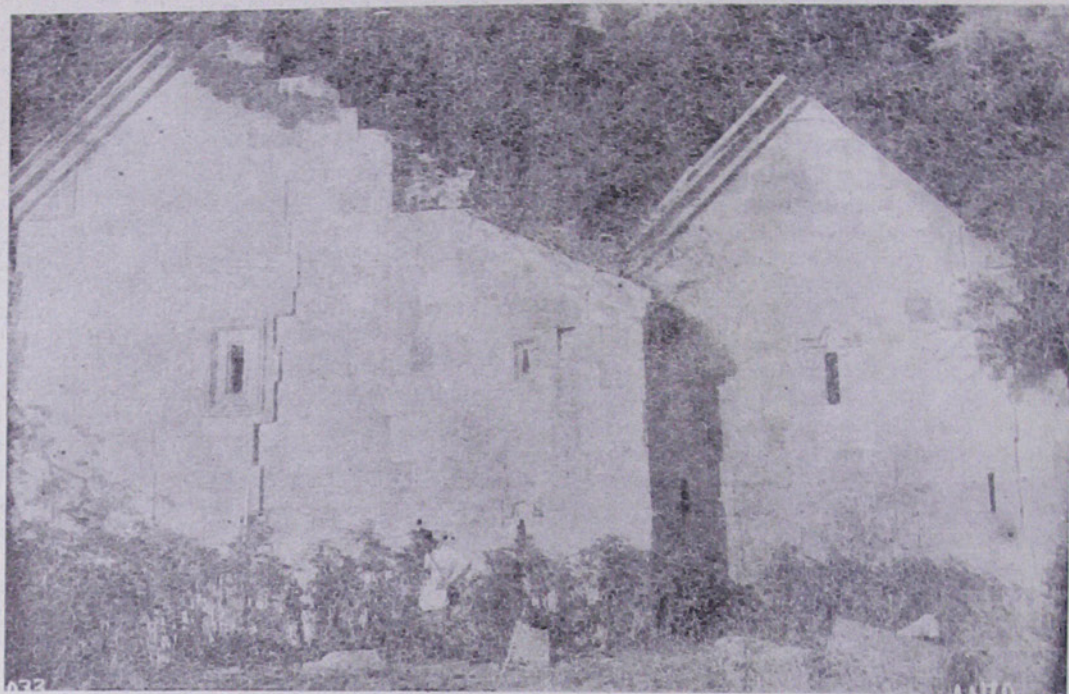
Ս. Աստվածածնի անվան փոքրիկ եկեղեցի.—Գտնվում է հուշարձանների խմբի հյուսիսային կողմում: Ավերակ վիճակում է՝

¹ Կիրակոս վարդապետի Գանձակեցույ. —Համառոտ պատմություն, Վենետիկ, 1865, էջ 174:

պահպանվել են միայն պատերը՝ մոտ 4 մետր բարձրությամբ։ Վանքի ամենահին կառուցվածքն է։ Նրա կառուցման ճիշտ ժամանակը հայտնի չէ, իր կառուցողական ու մշակման ձևերով բնորոշ է Ժ—ԺԱ դարերին։ Անկասկած, այն կառուցված պետք է լինի Մամիկոնյան իշխանների կողմից (նկ. 2)։

միացությամբ։ Հետագայում, հավանաբար ԺԳ դարում, ենթարկվել է վերանորոգման, ուր, բացի նույն կապտագույն բազալտի կիսառաշ բարերից, օգտագործվել է նաև մարդագույն տուֆի կիսառաշ բարեր, իսկ ներսից տխրած է եղել կրաշաղախով։

Ս. Աստվածածնի անվան մեծ եկեղեցի.— Գտնվում է նախորդ եկեղեցու հարավային

Նկար 2. Բարձրաբաշ ա. Գրիգոր վանք.—Աստվածածնի անվան երկու եկեղեցիները արևելքից

Եկեղեցին ոչ այնքան մեծ, միանավ բազիլիկ ձևով կառուցված մի շենք է, որն արևելյան կողմից ունի բավականին խորը, կիսակլոր արսիդ։ Վերջինիս երկու կողքերին կան մեկական փոքր խորաններ, որոնց մուտքերը բացվում են արսիդի մեջ՝ իրար դիմաց։

Հարավային և հյուսիսային պատերին կից, ներսից ձգվում են մի-մի որմնասյուն, որոնք միանալիս են եղել թաղակապ ծածկը գոտկող կամարով։

Երկու մուտքերից մեկը բացվում է արևմտյան, իսկ մյուսը՝ հարավային կողմից՝ կիսակլոր ճակատակալ մեծ քարերով։ Արևմտյան մուտքից վերև բացվում է մի կլոր լուսանցք, մի փոքր լուսամուտ էլ բացվում է արևելյան պատից՝ արսիդի մեջ։

Եկեղեցու կանգուն մնացած պատերի շարվածքի ձևը ցույց է տալիս, որ շենքը կառուցված է եղել կապտագույն բազալտի մարդու տաշված քարերով, կրաշաղախի

կողմում, նրան կից։ Վանքի գլխավոր եկեղեցին է և, ինչպես ցույց է տալիս հարավային պատի վրա փորագրված արձանագրությունը (արձանագրություն Դ), կառուցել է Մամիկոնյան Սարգսի որդի Մարծպանը Հայոց ՈՀ (մեր թվագրության 1221) թվամանին (նկ. 2)։

Հավակնահին ընդարձակ, շատ հետաքրքիր ու բնորոշ ձևով կառուցված գմբեթավոր մի շենք է, երկարաձիգ, ուղիղ քառանկյունի հատակագծով և արևելյան կողմից հնգակող արսիդով։

Ներսում, արևմտյան մասում տեղադրված երկու սյուները և արևելյան արսիդի եզրերից ձգվող երկու կիսասյուները միանալով կամարներով կազմելիս են եղել տանիքի կենտրոնի քառակուսաձև բացվածքը, որի վրա հանգչելիս է եղել երբեմնի քարձր գմբեթը։ Սյուները միաժամանակ առանձին կամարներով միանալիս են եղել հարավային, արևմտյան և հյուսիսային պատերին

կից ձգվող կիսապլաների հետ, կազմելով եկեղեցու թաղակապ ծածկը:

Թե՛ պլաների և թե՛ կիսապլաների բները, խարիսխներն ու խոյակները ամբողջական քարերից են, ըստ որի պլաների բները ու թակող են, իսկ կիսապլաների բները՝ արսիդի եզրերինը հնգակող են, իսկ պլանները գլանաձև: Սյուների խոյակները վերևի մասում քառակուսաձև են, իսկ ստորին՝ բնի վրա հենվող մասերը ութակող են և պատած են երկրաչափական գանազան ձևերի ու ստալակտիտ շատ գեղեցիկ զարդաքանդակներով: Իսկ պլաների խարիսխները մասամբ ծածկված լինելով փլատակներով, հրանց մանրամասները պարզել հնարավոր չէ: Կիսապլաների խարիսխներն ու խոյակները՝ հրանց բներին համապատասխանող ձևերով են:

Արևելյան արսիդի երկու կողքերին կան երկհարկանի խորաններ. ստորին հարկի խորանների մուտքերը բացվում են դեպի արևմուտք՝ եկեղեցու մեջ, որոնց վերևում կան մեկական խորը խորշեր՝ դարակների ձևով, իսկ վերի հարկի խորանների մուտքերը բացվում են արսիդի մեջ՝ իրար դիմաց:

Եկեղեցին ունի երկու մուտքեր, որոնցից մեկը բացվում է դեպի հարավ՝ գավթի մեջ, իսկ մյուսը դեպի արևմուտք: Երկու փոքր լուսամուտներ բացվում են արևելյան արսիդի կենտրոնական մասից՝ վեր ու վար ձեւով. ստորին լուսամուտի կողքերին կան երկուական՝ վեր ու վար դասավորված խորշեր, որոնց կամարակապ գագաթները զարդարված են քանդակներով ու փոքրիկ խաչերով: Մեկական փոքր լուսամուտներ էլ բացվում են խորանների արևելյան պատերից:

Ամբողջ շենքը կառուցված է վարդագույն տուֆի մաքուր տաշված քարերով, կրաշաղախի միացությամբ, ըստ որի պատերի ելևսապատ քարերը բարակ սալիկների ձեւով են: Արևելյան պատի վերին մասը արտաքուստ պատած է երկրաչափական ձևերի շքեղ զարդաքանդակներով, իսկ այդ կողմից պատի անկյունային մասերում կան թոչնաքանդակներ՝ բուսական ձևերի զարդաքանդակներով պարուրված:

Հարավային մուտքի ճակատակալ քարի արտաքին երեսի վրա նկատելի են որմնանկարների մնացորդներ, որոնց բովանդակությունը պարզել հնարավոր չէ: Ականատեսների պատմելով տարիներ առաջ այն ամբողջական վիճակում է եղել, ուր պատկերված է եղել ս. Գևորգ զորավարը՝ հեծյալ դրությամբ և նիզակը ձեռքին:

Եկեղեցին ավերված վիճակում է, ամբողջապես քանդված է ծածկը՝ գմբեթի հետ միասին, մնում է պլաները միացնող կամարը և ծածկի հարավ-արևմտյան անկյան փոք-

րիկ մասը, քանդված է նաև հարավային պատի կենտրոնի մասը՝ մինչև մուտքի ճակատակալ քարը և արևմտյան պատի հյուսիսային մասը:

Ս. Գրիգոր գավթ-ժամատուն.—Գտնվում է ս. Աստվածածնի անվան մեծ եկեղեցու հարավային կողմում, անմիջապես նրան կից, այնպես որ գավթին այդ կողմից առանձին պատ չունի, այլ նրա այդ մասի ծածկի թաղի եզրերը հենվում են եկեղեցու պատին կից ձգվող կիսապլաները միացնող որմակամարների վրա:

Ինչպես երևում է ներսում փորագրված արձանագրությունից (արձանագրություն Ի), ժամատունը կառուցել է Մամիկոնյան Մարծպանի որդի Գրիգոր իշխանը՝ Հայոց ՈՂ (մեր թվագրության 1241) թվականին (նկ. 3):

Բացի այդ արձանագրությունից, պահպանվել են գավթի կառուցմանը վերաբերող, նրա վրա փորագրված ութ արձանագրություն, որոնցից պարզվում է, որ Մարծպանի ծառա (մասալ) Սեֆին 1242 թվականին կառուցել է գավթի մի մատուղը (խորան) (արձանագրություն ԻԲ). Մարծպանի որդի Ասլանբեկը 1245 թվականին շինում է վանքի մյուս երկու մատուղ-խորանները (արձանագրություն ԺԲ): Հաղբատի վանքի ստաշնորդ Համազասպ արքեպիսկոպոսի եղբայր Գրիգորը շինում է մյուս մատուղ-խորանը (արձանագրություն ԻԱ). Խաղբակյան Վասակի որդի Պոռո իշխանը 1247 թվականին հարյուր ոսկի դրամ է նվիրում վանքի շինությանը (արձանագրություն ԺԷ):

Ներսում գտնվող չորս պլաներից հյուսիս-արևելյանը կանգնեցրել են Համիկն ու Մամքանը (արձանագրություն ԻԴ), հյուսիս-արևմտյանը՝ Զատկերը և Ասանեթը՝ Հայոց ՈՂԵ (մեր թվագրության 1246) թվականին (արձանագրություն ԻԵ). հարավ-արևելյանը՝ Հովհաննես միաբնակեցը (արձանագրություն ԻԶ) և հարավ-արևմտյանը՝ Կիկտը և իր ամուսինը (արձանագրություն ԻԵ):

Զնայած մեջ բերած կառուցողական ութ արձանագրություններից չորսը տարեթվեր չունեն, այնուամենայնիվ որոշակի ու միանգամայն պարզ է դառնում, որ գավթի կառուցումը սկսված պետք է լինի 1241 թվականին և ավարտված 1247 թվականին:

Այդ շենքը նույնպես ավերակ վիճակում է և, ինչպես պարզվում է նրա կանգուն մնացած մասերից ու տեղում թափված քեկորներից, այն կառուցված է միջնադարի հայկական գավթների ընդհանուր ձևով: Սակայն նրա մի շարք առանձնահատկությունները՝ քառակուսի հատակագիծը, անհամեմատ ընդարձակածավալ լինելը, որից և պլաների ու կիսապլաները միացնող կամարների

Նկար 5. Բարձրաբաշ ա. Գրիգոր վանք.—Գավիթը հարավ-արևելքից (արևելյան դուռն չկա՝ վանք արքիդը՝ ճակատամասում Մամիկոնյանների տոմսանիշը բանդակված)

խիստ լայնաբոխիչք լինելը, հատուկ արքիդի գոյությունը արևելյան կողմում, այդ նույն կողմի անկյուններում եղած կրկնահարկ խորանները և շքեղագարդ բանդակագործությունը այն դարձնում են առավել արժեքավոր ու հետաքրքիր, ուստի խիստ նշանակալից է հայկական ճարտարապետության պատմության մեջ:

Սրա հատակագիծը բառակուսի ձև ունի, ներսում համաչափ ձևով տեղադրված չորս պուրները և յուրաքանչյուր պատին կից ձրգվող երկուսական կիսապուրները միանալիս են եղել կամարներով, կազմելով թաղակապ ծածկը՝ կենտրոնում հատուկ լուսանցքով, երդիկի ձևով (ճկ. 4):

Սյուների և կիսապուրների բները, խարիսխներն ու խոյակները ամբողջական խոշոր քարերից են, ըստ որի արևելյան կողմի պուրների բները ութ կողանի են, իսկ արևմտյան կողմի պուրների բները դարձյալ ութ կողանի, արևմտյան կողմի պուրները՝ 12 կողանի: Հարավային, արևելյան և արևմտյան պատերին կից ձգվող կիսապուրների բները գլանաձև են, իսկ հյուսիսային պատի կիսապուրները հինգ կողանի: Դրանց բոլորի խարիսխներն ու խոյակները իրենց բներին համապատասխան ձևով են:

Արևելյան կողմից ունի դուռն շեշտված արքիդ՝ արտաբուստ հնգակող, իսկ ներսից՝ կիսակլոր ձևով: Արևելյան կողմի անկյուն-

ներում կառուցված են երկհարկանի խորաններ: Ստորին հարկի խորանների մուտքերը բացվում են դեպի արևմուտք՝ գավթի մեջ, իսկ վերին հարկի խորանների մուտքերը՝ արքիդի առջևում, իրար դիմաց:

Երկու մուտքերից մեկը բացվում է արևմտյան, իսկ մյուսը՝ հարավային կողմերից, որոնք ունեն կիսակլոր ճակատակալ մեծ քարեր և գեղեցկագարդ պարսկալներ: Մեկական երկար ու նեղ զույգ լուսամուտներ բացվում են արևելյան և հարավային պատերի կենտրոնական մասերից, մեկ լուսամուտ՝ արևմտյան պատի կենտրոնից և մեկական շատ փոքր լուսամուտներ էլ՝ խորանների արևելյան պատերից:

Ամբողջ շենքը կառուցված է կապտագույն բազալտի և վարդագույն տուֆի մաքուր տաշված մեծ քարերով՝ կրաշաղախի միացությամբ: Սյուները, կիսապուրները և դրանց միացնող կամարները կապտագույն բազալտ քարից են, իսկ մնացած մասը՝ վարդագույն տուֆ քարից:

Հուշարձանը շքեղորեն զարդարված է եղել տարբեր ձևերի շատ գեղեցիկ և վերին աստիճանի նրբությամբ մշակված բանդակներով, որոնք նկատվում են ինչպես կանգուն մնացած մասերի, այնպես էլ գետնին թափված բեկորների վրա: Առանձնապես հետաքրքիր են գավթի առաստաղին տարբեր գույնի ներկերով արված նկարագորդե-

Նկար 4. Բարձրաքաշ ա. Գրիգոր վանք.— Գավթի ներսի տեսարան

րը, որպիսիք նկատում ենք նաև Աստված-ընկալ ա. Նշան վանքի (Ապարանի շրջան) գավթի առաստաղի վրա և, որը նգակի երե-վույթ է հալ ճարտարապետության այդ կար-գի կառուցվածքների մեջ: Խիստ բնորոշ և նշանակալից են նաև գավթի արևմտյան մուտքի պարակալը զարդարող հինգ թևանի աստղաձև քանդակները: Արտաքուստ, արե-վելյան աբսիդի դուրս շեշտված մասի վրա քանդակված է Մամիկոնյան իշխանների տոհմանիշը՝ երկգլխանի արծիվը՝ գառը ճանկերում բռնած: Հարավային պատի ար-տաքին երեսի վրա շատ հետաքրքիր ձևով քանդակված է արևի ժամացույց:

Թե՛ գավթի-ժամատունը և թե՛ մեծ եկեղե-ցին սալահատակված են եղել, իսկ տանիք-ները պատված խոշոր սալաքարերով:

Գերեզմանոցը.—Տարածվում է վանքի հուշարձանների խմբից դեպի հարավ, 150 մետրաչափ հեռու: Բավական ընդարձակ գերեզմանատուն է, ուր բացի տապանաքա-րերից կան նաև բազմաթիվ խաչարձաններ, որոնք բոլորն էլ կապտագույն բազալտ քա-րից են: Գերեզմանաքարերը մեծ մասամբ բնական սալաքարեր են, կան նաև թույլ մշակված առանձին տապանաքարեր, որոնք բոլորն էլ թաղված են գետնի մեջ, իսկ մի

մասն էլ ծածկված հողով:

Գերեզմանոցում եղած խաչարձանների պատվանդանները կիսամշակ կամ թույլ մշակված ձևով են, որոնց խաչքարերը բո-լորն էլ վայր են ընկած ու ջարդված, իսկ դրանց մի մասն էլ անհայտացած: Տեղում պահպանված խաչքարերի թեկորները զար-դարված են բուսական ու երկրաչափական ձևերի քանդակներով: Երկրաչափական ձե-վերով քանդակների մեջ գերակշռում են քառակուսաձև և ութ թևանի աստղաձև զար-դաքանդակները:

Տապանագորություններ չի նկատվում, ուս-տի նրա գոյության ժամանակը ճշտիվ որոշ չէ. սակայն տապանաքարերի և խաչար-ձանների մշակման ձևերը հավանական են դարձնում, որ այն վերաբերում է Ժ—ԺԴ դարերին:

Ս. Հարություն դամբարանը.—Գտնվում է վերոհիշյալ գերեզմանատանը: Մատուռի ձևով կառուցված շատ փոքրիկ շենք է, որի արևելյան, հարավային և հյուսիսային պա-տերի փոխարեն դրված են մեկական մեծ սալաքարեր, իսկ արևմտյան կողմից ամբող-ջապես բաց է մուտքի համար: Նույն մեծ սալաքարերից է բաղկացած նաև ծածկը, վերջինիս վրա պահպանվել է խաչքարի

12. Note despre arta armeană. Album, (Նաթեբ հայ արվեստի մասին Ալբում), București, 1930, 95 էջ (նկարազարդ, առանձին զբոլով):
13. Ներգաղթի համար (խմբագրական), «Արազ», Բուխարեստ, 11 դեկտեմբերի, 1932, N 54:
14. Օգնենք ներգաղթին (խմբագրական), «Արազ», 23 փետրվարի, 1933, N 75:
- 14ա. Մեր խղճին տուրբը (խմբագրական ներգաղթի մասին), «Արազ», 26 փետրվարի, 1933, N 76:
15. Ներգաղթի կույր (խմբագրական), «Արազ», 5 մարտի, 1933, N 78:
- 15ա. Ներգաղթի բաղաբանությունը, «Արազ», 29 հոկտեմբերի, 1933, N 145:
16. Ներգաղթին համար, «Արազ», 7 դեկտեմբերի, 1933, N 156:
- 16ա. Հայրենիքի համար, «Արազ», 1 օգոստոսի, 1935, N 326:
17. Հայ ժողովուրդի դարավոր ճիգերը իր անկախության համար, «Արազ», 28 մայիսի, 1933, N 161—162, էջ 3—6:
18. Despre originea armenilor (Հայերի ծագման մասին), „Neamul Românesc“, հունվարի 1, 1934:
19. Ապրիլյան եղևոնը, «Վէմ», Փարիզ, N 4—5, 1934:
20. Զոհի տարիին նախորդակը, «Վէմ», N 1—4, 1935:
21. Քրեմլիցի հայ մշակույթի (Հին ժամանակներից մինչև 915 թ.), Կուտի, Սուրբարի, Հիմիթի, «Արազ», 3 մարտի, 1935, N 278—279: Նայիրի և Ուրարտու, նույն տեղում: Արմենները, նույն տեղում: Քրիստոնեության շրջան, «Արազ», 11 օգոստոսի, 1935, N 328—329: Արարական գերեշխանության շրջան, «Արազ», 13 սեպտեմբերի, 1935, N 338—339:
22. Հայ գրականությունը՝ տարազգի (Դասախոսության ամփոփում), «Արազ», 1 օգոստոսի, 1935, N 326:
23. „Ani“, titlul revistei («Անի»՝ հանդեսի անունը), I. Scopul nostru (Մեր նպատակը), Ani, simbol al culturii (Անին իրեն մշակույթի խորհրդանշել), Ani, bază de cercetări (Անին՝ հիմք հետազոտությունների), Ani, izvor de artă (Անին՝ արվեստի աղբյուր), Ani, locul de pornire al pribegilor (Անին՝ զաղթականների մեկնակետ), Ani, punte între suflete (Անին՝ հոգիների միջև կամուրջ), „Ani“, Revistă de cultură armeană București anul I vol. I, dec., 1935, p. 2—9.
24. Cronica culturii armene (Ժամանակագրություն հայ մշակույթի պատմության) I—X մասեր, հին ժամանակներից մինչև VII-րդ դար, „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol I—IV, anul II, vol. I—IV, București, 1935—1938. XI „Ani“, Anuar de cultură armeană, București 1941.
25. Privire asupra tiparului armean (Աղեարկ հայ տպագրության վրա) „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iulie, 1936.
26. Expoziția de artă armeană din 1930 (1930 թ. հայ արվեստի ցուցահանդեսը) „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, nov., 1936.
27. O comemorare istorică (Պատմական մի տոնախմբություն. Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանու-
- թյան 1500 ամյակի առթիվ) „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, dec., 1935.
28. Datine și obiceiuri la armeni (Բարքեր և սովորություններ հայոց մոտ) „Vartavar“ (Վարդավառ) „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. II, aprilie, 1936.
29. Datine de Paști (Զատիկի սովորություններ) „Ani“, Revistă de cultură armeană anul I, vol. III, iulie, 1936.
30. Crăciunul în Armenia (Իննդյան տոնը Հայաստանում), „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul II, vol. I, ian-martie 1937.
31. Centenarul unui focar de gândire (Մարի մի կենտրոնի հարյուրամյակը. Վենետիկի Մուրատ Ռաֆայելյան վարժարանի հիմնադրման հոբելյանի առթիվ) „Ani“, Revistă de cultură armeană anul I, vol. III, iulie, 1936.
32. Insemnări armenesti (Հայկական նշումներ. բանասեր Կ. Բամաճյանի կողմից Կիլիկյան Հայաստանի Լեոն անունով հինգ թագավորների շուրջ գրած աշխատության մասին), „Revista Istorică“, București, anul XXI, 1935, p. 30—31.
33. Cronica lui Hetum (1076, 1296) (Հեթումի ժամանակագրությունը), „Revista Istorică“, anul XXIII ian-martie № 4—6 1937, p. 154—159.
34. Հայ մանրանկարչության մասին (ուսմիներեն) „Plastica“, București, 1935, № 1—3.
35. Մեր դարադարձը, 434—1934 (Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության 1500-ամյակի առթիվ. առանձին զբոլովով լույս է տեսել Ռուսինհայ «Մասիս» հրատարակչության մատենադարի շարքում, N 16—17, Բուխարեստ, 1935:
36. 1500 ani dela traducerea Bibliei în armeană 1500-ամյակ Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանության), „Universul“, București, 4 martie, 1935, № 62.
37. 1500 de ani dela traduceri Bibliei în limba armeană, (1500 տարի Աստվածաշնչի հայերեն թարգմանությունից) „Curentul“, 5 martie, 1935.
38. Յրանց վերինի պատգամը մեզի (խմբագրական. Հայ գիրք ու մշակույթը պահպանելու մասին), «Արազ», 12 հունվարի, 1936, N 371:
39. Հոգին ձայնը խորհրդային Հայաստանի բերնոգնելուն մեջ (Դասախոսության ամփոփում), «Արազ», 30 հունվարի, 1936, N 376:
40. Հոգն է խորխոր հայ ժողովուրդին (Կոնստանցյում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արազ», 2 ապրիլի, 1936, N 394:
41. Բեղմնավոր հարյուր տարիները (խմբագր. Վենետիկի և Փարիզի Մուրատ-Ռաֆայելյան դույզ վարժարանների հոբելյանի առթիվ), «Արազ», 3 մայիսի, 1936, N 403:
42. Հ. Ն. Սիրունիի գրությունը ուղղված Մուրատ-Ռաֆայելյան դարադարձի հանձնախմբին («Արազ» հայալերի, «Անի» ուսմիներեն պարբերականի և իր կողմից), «Արազ», 1936, 20 օգոստոսի, N 431:
43. Ըմբոստ Վասպուրականը (խմբագր.), «Արազ», 13 օգոստոսի, 1936, N 429:

44. «Յոմանյան Պանթան» (խմբագր.), «Արագ», 16 օգոստոսի, 1936, № 430:
45. Մաթի Հիզերը (խմբագր. Հայաստանում կատարված Հայագիտական աշխատանքների մասին), «Արագ», 13 սեպտեմբերի, 1936, № 435:
46. Մոցցված փարոսը (Կ. Պոլսի Կեղրոնական վարժարանի Հիմնադրման 50-ամյակի առթիվ), «Արագ», 8 հոկտեմբերի, 1936, № 445:
47. Պատմությունը երբ անկախ դատ է մեզ (Պլուտոնում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 13 հոկտեմբերի, 1936, № 447:
48. Հայ ժողովուրդը կուտի իր պապերուն ձգած դրամադուխը (Կոնստանդուլում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 25 հոկտեմբերի, 1936, № 450:
49. Մխիթարյանը ի՞նչ տվին մեզի (Դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 1 նոյեմբերի, 1936, № 452:
50. Անհրապարհ մեր դրան տակ է (խմբագր. Այնքանը դրսում է միջաբարրական ընդհարումների ընթացքում Հայերի վիճակի մասին), «Արագ», 5 նոյեմբերի, 1936, № 453:
51. Երեք տարբեր սերունդներ, ուխտուն և քառասուն տարի առաջվան սերունդները և Հիմակվանը (Միլիտարիում կարգացած ղեկուցման ամփոփում), «Արագ», 5 նոյեմբերի, 1936, № 453:
52. Բազմաթիվ ժողովուրդներ Հայ ժողովուրդին մեջ (Բազմաթիվում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 8 նոյեմբերի, 1936, № 454:
53. Արևելքն ու Արևմուտքը Հայ հողին մեջ, «Համազգային տարեգիրք», Կահիրե, 1936:
54. Գարավոր ճիզեր Հայ անկախության համար, Բուխարեստ, 1936 (առանձին գրքուկով):
55. Չորս տարբեր Հայ ուսանող սերունդներ և անոնց դերը Հայ ժողովուրդի ծոցին մեջ (Բուխարեստի ուսման հայ ուսանողական միության սրահում կարգացած ղեկուցման ամփոփում), «Արագ», 10 դեկտեմբերի, 1936, № 463:
56. Նորիս հայ գրականության պատմությունը (Ուսանողական ակումբում Հայ Մշակույթային Հիմնարկության նախաձեռնությամբ կազմակերպված Հայագիտական դասընթացներում կարգացած ղեկուցումների ամփոփում):
- Ա) Անանուն արվեստագետը որ Հայ ժողովուրդն է, «Արագ», 1 հունվարի, 1937, № 469—470:
- Բ) Հայ հողին իր հողերը երգերուն մեջ, «Արագ», 24 հունվարի, 1937, № 476:
- Գ) Տքնությունը վանքերու խոցին մեջ, «Արագ», 28 հունվարի, 1937, № 477:
- Դ) Աշուղներու տոգանցը, «Արագ», 7 փետրվարի, 1937, № 481:
- Ե) Արևմուտքը դարձյալ կ'առնեն մեզ, «Արագ», 11 փետրվարի, 1937, № 482:
- Զ) Երբ Իսրայել Օրի և Մխիթար Սևրաստացի կ'անդիպին իրարու, «Արագ», 18 փետրվարի, 1937, № 485:
- Է) ԺԸ դարը խոնձարուր կալվ Հայ նոր ազգության մեր համար, «Արագ», 21 փետրվարի, 1937, № 486:
- Ը) Հողերու և ճիզերու ղմեղակ շրջանը, «Արագ», 28 փետրվարի, 1937, № 488:
- Թ) Դժնգակ պայքարի դինով, «Արագ», 18 մարտի, 1937, № 495:
- Ժ) Արևմուտքեն կուղ ալիքը, «Արագ», 28 մարտի, 1937, № 498:
- ԺԱ) Ստեղծվող աշխարհաբար, «Արագ», 11 ապրիլի, 1937, № 503:
- ԺԲ) Ազգային լարը, «Արագ», 18 ապրիլի, 1937, № 506:
57. Հայ կինը պատմության մեջ (Ռումինահայ Գլուխյան խաչի Բուխարեստի մասնաճյուղի լսարանում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 1 ապրիլի, 1937, № 500:
58. Ֆիզիկին Հայերենը (խմբագր.), «Արագ», 23 մայիսի, 1937, № 515:
59. Կես դարու հունձը «Խմբագր. «Հանդես Ամսօրեայ»-ի Հիմնադրման 50-ամյակի առթիվ», «Արագ», 5 դեկտեմբերի, 1937, № 560:
60. «Հանդես Ամսօրեայ»-ի դերը Հայ քննական պատմության մեջ», (Հայ մշակույթի Հիմնարկության կողմից «Դալլես» սրահում կազմակերպված հանդիսությանը կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արագ», 12 դեկտեմբերի, 1937, № 561:
61. Istoria literaturii armene. „Ani“, Revistă de cultură armeană, 1937—1938, an. II. v. I—IV „Ani“, anuar de cultură armeană—1941 (Հայ գրականության պատմություն 7 մասից հին ժամանակներից մինչև աշուղների շրջանը):
62. Հայ մտքի ճիզը վերջին դարերու ընթացքին (Ռումինահայ կեղրոնական Մատենադարանում կազմակերպված Հայագիտական դասընթացներին կարգացած դասախոսական շարքի ամփոփումներ):
- Ա) Հայ մշակույթի հանգրվանները:
- Բ) Հայ միտքը աշխարհ կը մտնե, «Արագ», 12 հոկտեմբերի, 1939, № 729:
- Գ) Միջնադարը իր ստեղծագործության մեջ:
- Դ) Թափառական քերթողներու շարանը, «Արագ», 22 հոկտեմբերի, 1939, № 732:
- Ե) Դեռ ինչևր կմնան մեզ մեր միջնադարեն:
- Զ) Արևմուտքեն կուղ լույսը:
- Է) Հայ դատին հետքերուն վրայեն, «Արագ», 12 նոյեմբերի, 1939, № 738:
- Ը) Դերեգամեններուն կափարիչը:
- Թ) Երբ փարոսը հեռուն է, «Արագ», 26 նոյեմբերի, 1939, № 742:
- Ժ) Գաղութներու պատկազմուն ուժով, «Արագ», 7 դեկտեմբերի, 1939, № 745:
- ԺԱ) Անհատին և զանգվածին դերը:
- ԺԲ) Դարերուն մեջեն համար բանալով:
- ԺԳ) Զանգվածներու հաղթանակին համար, «Արագ», 1 փետրվարի, 1940, № 759:
- ԺԴ) Բռնի ուժ Հայ լիզվին համար:
- ԺԵ) Երբը հողին կը ճզվի, «Արագ», 3 մարտի, 1940, № 768:
63. Սասունցի Դավթիին համար (Հաղարամյակի առթիվ), «Արագ», 10 դեկտեմբերի, 1939, № 746:
64. Հաղարամյակը (1939 թ. դեկտեմբերի 10-ին Սասունցի Դավթի հաղարամյակի տոնակատարությանը կարգացած ղեկուցման ամփոփում), «Արագ», բացառիկ, 1 հունվարի, 1940, № 749—752, էջ 13:

65. Armenii popor arian (Հայերը արիական ժողովարդ) „Unirea“, București, 17 aprilie 1941 նույնը „Ararat“, 1941, № 193.
66. Origina tracă a armenilor (Հայերի թրակիական ծագումը) „Unirea“, 14 iunie. 1941, նույնը „Ararat“, 1941, № 195.
67. Erzânga, orașul zellor (Երզնգան, աստվածների բազմաբը), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941.
68. Un chirurg armean în secolul VII—lea (7-րդ դարի մի հայ վիրաբույժ), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941.
69. Istoria cronologică a armenilor, I (Հին օրերից մինչև Հ. Ք. ի. 859 թ. Հայերի ժամանակագրական պատմություն), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1942—1943, București 1943.
70. Răsfoind istoria armeană. Din secol în secol (Թղթաակելով հայոց պատմությունը, դարից դար 242—1942 թթ. վերաբերյալ նյութեր), „Ani“, anuar de cultură armeană, 1942—1943, București, 1943.
71. Ինչ տվի՞նք քու՞ր մշակույթին և ինչ ստացա՞նք. (Գրական աստվածների շարք կազմակերպված Բուխարեստի «Ռումանահայ կեդրոնական մատենադարանի» օրախոսություն), Ա. Ընդհանուր ակնարկ (ներածություն), «Արագ», Բուխարեստ, 7 փետրվարի, 1943, № 1012;
- Բ. Հայուն տուրքը Բուրբին արվեստներուն և զրակապության, «Արագ», 28 փետրվարի, 1943, № 1015;
- Գ. Ինչ ստացանք Բուրբին, «Արագ», 7 մարտի, 1943, № 1016;
- 71ա. Երբուր եկան հայ ուղագրերները. Կոռնիկ ուսար՝ կու գաս, «Արագ», 2 մայիսի, 1943, № 1024;
- 71բ. Հայ գերիներուն համար, «Արագ», 7 նոյեմբերի, 1943, № 1050;
72. Les manuscrits arméniens. Données bibliographiques (Հայերեն ձեռագրերը, մատենագրական տվյալներ), „Studia et Acta Orientalia“, Bucarest, 1957, I, (նաև առանձնատիպ)։
73. Pour une bibliographie arménienne (Հայկական մի մատենագրություն համար), „Studia et Acta Orientalia“, Bucarest, 1957, I, (նաև առանձնատիպ)։
74. Une découverte relative à l'église de Zwarthots, en Arménie. (Զվարթնոցի եկեղեցու հետ կապված մի հայտնաբերություն), „Studia et Acta Oriental a“, III, 1961 (նաև առանձնատիպ)։
75. Տոնի մը առթիվ («Հանդէս Ամսօրեայ»-ի հրատարակման 75-ամյակի առթիվ), «Հանդէս Ամսօրեայ», 1961, № 10—12, էջ 390—414։
76. Եղևոն մը և իր պատմությունը, «Էջմիածին», 1965, № 2—4 և 5—7։
77. Հայաստանը բոտ Թուրք աշխարհագրորդներու, «Պատմաբանասիրական հանդես», Երևան, 1965, № 3 (նաև առանձնատիպ)։
78. Խոսք անոնց համար, որոնք լույս տվին մեզի (մեզ կերծ կարդացված Թարգմանչաց տոնի առթիվ էջմիածնի հոգևոր ձեռնարանում կազմակերպված գրական ցերեկույթին), «Էջմիածին», 1965, № 10, էջ 12—13։
79. Հանուն անոնց որոնք դացին ու լեռ չզարձան (ուղերձ կարդացված Վենարանում Տ. Տ. Վազգեն Ա Վենափառի դահլիճալույթյան 10-ամյակի օրը, էջմիածնում նահատակաց հուշարձանի բացման առթիվ), «Էջմիածին», 1965, № 11—12, էջ 49—50։
80. Ուղերձ կարդացված էջմիածնում Թումինիայի Պատրիարք Ժուստինիանի պատվին տրված ողբերթի հաշկերույթին, «Էջմիածին», 1966, № 9—10, էջ 26—28։
81. Խոսք հանուն հայ մշակույթին. (Ուղերձ կարդացված Վենարանում Թարգմանչաց տոնի և Աստվածաշնչի հայերեն տպագրության 300-ամյակի առթիվ կազմակերպված հանդիսություն), «Էջմիածին», 1966, № 9—10, էջ 48—50։
82. Թանգիմաթ և հայեր, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1966, № 4 (նաև առանձնատիպ)։
83. Սարուկին զենքը, «Նախիթ», 1966, հունվարի 23, № 37։
84. Pe marginea tricentenarului tipăririi Bibliei armenești, (Հայերեն Աստվածաշնչի տպագրության երեք հարյուրամյակի առթիվ), „Ortodoxia“, București, ian-martie, 1967.
85. Հայ մշակույթի պատմության մեծ իմպակներ, «Նոր կյանք», 16 մայիսի, 1969, № 18(984)։
86. Նախիթի ձեռագիրը, «Բանբեր Մատենադարանի», 1969, № 9 (առանձնատիպ)։
87. Գարեբուն ճամփու բանալով, (Հայաստանի 50-ամյակի առթիվ) «Սովետական գրականություն», 1970, նոյեմբեր, էջ 152—153։
- 87ա. Նյութեր պատմության համար, «Սիմեոն, Ուլիսիսի ստալինոյրդ-կաթողիկոսը», «Էջմիածին», 1970, № 10։

Բ.

ՀԱՅ ԼԵՋԱԼԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱԲԱՐԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼԵՋԱԼԱՆ ՀԱՐՑՆԵՐ

88. Զինվորական բառարան (Հոգվածաշարք), «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, 4, 6, 8, 11, 15, 17, 22 դեկտեմբերի, 1914։
89. Զինվորական բառարան (Առանձին գրություն), Կ. Պոլիս, 1915։
90. Իրավաբանական տերմիններ, «Օրէնք», Կ. Պոլիս, 1921 հունիս։
91. Լեզվի անկախություն, «Օրէնք», հունիս 1921։
92. «Միթար» և «Մառլ» լեզվական վեճին առթիվ, «Ազգաբար», Կ. Պոլիս, 7 հոկտեմբերի, 4, 25 նոյեմբերի, 1928, 11 հունվարի, 3, 10, 15 փետրվարի, 31 մարտի, 5, 19, 21 ապրիլի, 1929։
93. Թերթերուն սխալները, «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 19, 21, 23 հուլիսի, 1928։

1. Հեղինակի ուսման հայերի բարբառին վերաբերող հոգվածները տեսնել «Ռումինահայերի պատմություն» և «Հայկական աղբյուրները Ռումինիայի պատմության մասին» բաժիններում։

94. Limba armeană, (Հայ լեզուն) „Ararat“, 1927, № 39.
95. Միացյալ և անկախ Հայերեն (Հողվածաշարք), «Յառաջ», Փարիզ, օգոստոս—նոյեմբեր համարներում 1931:
96. «Բացօթյա» թև «բացօթյա» լեզվական վեճիկն առթիվ, «Ազգաբար», Կ. Պոլիս, 20 հուլիսի, 19, 21, 23, 25, 27, 29, 31 օգոստոսի, 6 սեպտեմբերի, 1933:
98. «Յառաջիկայ» թև «առաջիկայ», «Ազգաբար», Կ. Պոլիս, 25 օգոստոսի, 1934:
99. Հանուն Հայ լեզվին, «Արազ», Բուխարեստ, 11 օգոստոսի, 1935, № 328—329:
100. Ստեղծվող աշխարհաբարը, (նոթեր Հայ գրականության պատմության դասախոսությունների շարքից, ամփոփում), «Արազ», Բուխարեստ, 11 ապրիլի 1937, № 503:
101. Locul limbii armene (Հայ լեզվի տեղը), „Ani“ anuar de cultură armeană, București, 1941, (նաև առանձնատիպ):
102. Manual al limbii armene (Հայերեն լեզվի ձևադասարան), «Արազ», 28 փետրվարի, 1943, № 1015 (անափարտ):

Գ.

ՀԱՅ ԹԱՏՐՈՆԻ ՊԵՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Դերասաններ, բառերական ներկայացումների տեսություններ և այլն)

103. Վահրամ Փափազյան, «Արևելք», Կ. Պոլիս, 1907:
104. Փափազյան և իր «Օթելլոն», «Արևելք», Կ. Պոլիս, 1908, № 68, 73:
105. Վահրամ Փափազյանի ներկայացումները, «Ազատամարտ», հունվար—ապրիլ 1912:
106. Վահրամ Փափազյան, «Նոր կյանք», 5 ապրիլի, 1968, № 14, (928):
107. Վահրամ Փափազյան, «Նաիրի», 21 հուլիսի, 1968:
108. Կովկասյան երեք խումբերու Պոլիս այցելության առթիվ (Զարիֆյան—Մալուրյան—Հարությունյան, Վրույր—Սևումյան—Ավետյան, Սիրանույշ), «Արևիկ», Կ. Պոլիս, 1909, մարտ—ապրիլ:
109. Զարիֆյանի ներկայացումները, «Առաւօտ», հոկտեմբեր—նոյեմբեր, 1909:
110. Զարիֆյանի ներկայացումները, «Ազատամարտ», նոյեմբեր—դեկտեմբեր, 1909:
111. Գեղարվեստական աշխարհ (Շարաթական քրոնիկներ), «Ազատամարտ», նոյեմբեր—դեկտեմբեր, 1910:
112. Թուրք բեմին շուրջ (Մնակյան, Արշակ Պենյան, Պյուրհանեստին), «Ազատամարտ», օգոստոս 1910—սեպտեմբեր 1911:
113. Պոլսո բեմական կյանքը, «Յուշարար», 1912:
114. Մարտիրոս Մնակյան, «Ազատամարտ», 26 ապրիլի, 1912:
115. Մնակյան իմ հուշերու մեջ, «Սովետական Արվեստ», Երևան, 1966, № 12, էջ 40—46:
116. Զարիֆյան—Սևումյան խումբին ներկայացումները Պոլսո մեջ, «Ազատամարտ», մարտ—ապրիլ, 1914:
117. Սևումյանի ներկայացումները Պոլսո Տրամաթիքին հետ, «Ճակատամարտ», Կ. Պոլիս, նոյեմբեր—դեկտեմբեր 1919:

118. Հովհաննես Սևումյան, «Ճակատամարտ», Կ. Պոլիս, 16 մայիսի, 1920:
119. Հովհաննես Սևումյան, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1924:
120. Հայ բեմին համար, «Արդարամարտ», Կ. Պոլիս, 26 մարտի, 1919:
121. Որպեսզի շինենի Հայ թատրոնը, «Արդարամարտ», 22 նոյեմբերի, 1919:
122. Զթողունք որ Հայ բեմը մեռնի, «Ճակատամարտ», 24 մարտի, 1921:
123. Հայ բեմը շինեցնենք, «Ճակատամարտ», 1 հոկտեմբերի, 1921:
124. Թաուլ Ասլան, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1923:
125. Արամ Վրույր, «Նաւասարդ», մայիս—հուլիս, 1924:
126. Միքայել Մանուկյան, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, մարտ—ապրիլ, 1924:
127. Սաթենիկ Աղամյան, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1924:
128. Պուրբեշի մեջ ներկայացումներ, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, 1924—1925:
129. Փրակայի ուսանող-դերասանները Պուրբեշի մեջ, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, 1925:
130. Teatrul armean în antichitate (Հայ թատրոնը հնության մեջ), „Ararat“, București, 1926, № 27—30.
131. Հայ թատրոնը հնության մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, հունվար—փետրվար, մարտ—ապրիլ, 1928:
132. Teatrul armean în antichitate (Հայ թատրոնը հնության մեջ), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1911 թ., 171—196 (նաև առանձնատիպ):
133. Մեր բեմը, «Ազգաբար», 26 հունվարի, 1928:
134. Տիկին Սիրանույշ (Խմբագրական. «Ներկու մահեր»), «Արազ», 26 հունիսի, 1932, № 7:
135. Հովհաննես Արելյան, (Խմբագրական. «Ներկու մահեր»), «Արազ», 19 հուլիսի, 1936, № 424:
136. Մարուխյան Պուրբեշի բեմին վրա, «Արազ», 1939:

Դ.

ՈՒՆԵԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՀՈՒՇՆԵՐ

137. «Մետրենի սատարաթ», «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, 18 նոյեմբերի, 1 դեկտեմբերի, 1911:
138. Վեց կախաղանները, «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, հուլիս 1913:
139. Նամակներ ռազմադաշտեն, «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, 1913, № 1171, 1172, 1174, 1176, 1180:
140. Նամակներ Հոնիական փերեն, «Ճակատամարտ», Կ. Պոլիս, 1920, № 398, 402, 404, 413, 418, 436:
141. Նամակներ Հելլադայեն, «Ճակատամարտ», Կ. Պոլիս, 1920, № 543, 548, 555, 572, 579, 582:
142. «Ազատամարտ»-ի սերունդը, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924 թ. համարներում:
143. Նոթեր Փարիզ քաղաքեն, «Ազգաբար», Կ. Պոլիս, 23, 30 սեպտեմբերի, 2, 6, 9, 14, 23, 26 հոկտեմբերի, 1927:
144. Երեք թվական և քանի մը անուն, «Արի», Բուխարեստ, նոյեմբեր 1927:

145. Նոթեր Ասորդանուրեն, «Ազգարար», 13 հունվարի—28 սեպտեմբերի, 1928:
146. Նոթեր Հին աշխարհեն, «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 24 մարտի, 1928—24 օգոստոսի, 1933, հունվար-փետրվար, 1941:
147. Բափառիկի մը նոթերը, «Ազգարար», 7 հոկտեմբերի, 1928—17 հոկտեմբերի, 1933:
148. Նոթեր Հին աշխարհեն, «Ասպարեզ», Ֆրեզնո, մայիս-սեպտեմբեր, 1931:
149. Կիրակի կիրակի, «Ազգարար», 26 օգոստոսի, 1934—22 սեպտեմբերի, 1935:
150. Այց մը Պուկարիա, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1935 հոկտեմբեր, նոյեմբեր, դեկտեմբեր:
151. Ես ալ Միխիթարյան սան, «Բազմավեպ» բացառիկ, Վենետիկ, 1936:
152. Մաղկե-ծաղիկ, «Արազ», Բուխարեստ, սկսված 1933 թ., ինչպես նաև 15 փետրվարի, 1942—24 հոկտեմբերի, 1943:
153. Նրբ գարուն էր 1913-ին, «Սովետական գրականություն», Երևան, 1966, № 10—11:
154. Առաջին օնորարս, «Գարուն», Երևան, 1968, № 2:
155. Օր ներամոխման սուղի և խունկի, «Նաիրի», Բեյրութ, 14 դեկտեմբերի, 1969, № 27, էջ 4:
- Ե.**
- ՀԱՅ ՊԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՎԱՆԱՎՈՐ ԳԵՄՔԵՐ**
- Միսաք Մեծարենց**
156. Փունջ մը հիշատակ, «Հայրենիքի ընթերցանք», Կ. Պոլիս, 1908, № 8:
157. Զվ մոռցված դեռ, «Ազատամարտ», Կ. Պոլիս, 7/20 ապրիլի, 1911:
158. Մեծարենց մտերիմ, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, օգոստոս, 1923:
159. Միսաք Մեծարենց, «Նախասարգ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1923:
160. Պատույտ մը Միսաք Մեծարենցի հոգիովն մեջ «Նախասարգ», օգոստոս, 1923:
161. Մեծարենցի համար, «Ազգարար», 4 հուլիսի, 1928:
162. Միսաք Մեծարենց (խմբագրական. նրա մահվան 25-ամյակի առթիվ), «Արազ», 2 հուլիսի, 1933, № 112:
163. Միսաք Մեծարենց, «Հայրենիք» օրաթերթ, 11 հուլիսի, 1933:
164. Մեծարենցի համար, «Ազգարար», 28 հոկտեմբերի, 1934:
165. Պատանին որ Բարմադուց հայ բերթողությունը, (Գասախոսության ամփոփում), «Արազ», 22 մարտի, 1936, № 391:
166. Poetul Misak Medzarentz, (Միսաք Մեծարենց բանաստեղծը), „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. II, aprilie 1936.
167. «Այն հիվանդ, հանձարեղ պատանին» (հոգվածաշարք), «Նաիրի», 19 սեպտեմբերի, 1968—19 հունվարի, 1969, № 17—33:
- Դանիել Վարուժան**
168. Վարուժանի գրական կյանքը, «Գրական Ասուրիաներ», Գ. Կ. Պոլիս, 1913:
169. Գիծեր Դանիել Վարուժանի կյանքեն, «Հայրենիք» ամսագիր, նոյեմբեր, 1923:
170. Արմենասպետ որ կար Դանիել Վարուժանի մեջ ինչպես ստեղծեց իր վերջին երգը, «Նախասարգ», Բուխարեստ, հոկտեմբեր, 1923:
171. Միսիթարյան Դանիել Վարուժանի մեջ, «Բազմավեպ», Վենետիկ, հոկտեմբեր, 1936:
172. Ինչպես որ Կին. Դանիել Վարուժան, Բուխարեստ, 1940, 288 էջ:
173. Daniel Varujan, cântărețul sufletului armenesc, (Դանիել Վարուժան, հայ հոգու երգիչը), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941, p. 271—282. Առն Ծանր
174. Շանթի գրական կյանքը, «Գրական ասուրիաներ», Ա. Կ. Պոլիս, 1913:
175. (Նրա ծննդյան 100-ամյակին առթիվ), «Նոր կյանք», 21 նոյեմբերի, 1969, № 45 (1010):
- Թուրք Զարգարյան**
176. Զարգարյանի գրական կյանքը, «Գրական ասուրիաներ», Գ. Կ. Պոլիս, 1913:
177. Թ. Զարգարյան, «Հայրենիք» ամսագիր, հունվար, 1925:
178. Ruben Zartarian (Թուրք Զարգարյան), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941.
- Կոմիտաս վարդապետ**
179. Կոմիտաս վարդապետ, «Նախասարգ», Բուխարեստ, նոյեմբեր, 1923:
180. Կոմիտասի մասին, «Ազգարար», Կ. Պոլիս, փետրվար, 1928:
181. Կոմիտասի հրաշքը (Գասախոսության ամփոփում), «Արազ», Բուխարեստ, 14 ապրիլի, 1933, № 391:
182. Կոմիտաս ալ բնավ չկա (խմբագրական օրա մահվան առթիվ), «Արազ», 31 հոկտեմբերի, 1935, № 352:
- 182ա. Այսօրվան սգահանդեսը (Կոմիտասի մահվան առթիվ), «Արազ», 14 դեկտեմբերի, 1935, № 365:
183. Կոմիտասին համար (խմբագրական, նրա մահվան Ա տարեկիցի առթիվ), «Արազ», 25 հոկտեմբերի, 1936, № 450:
184. Կոմիտասին հետ, «Էջմիածին», 1965, № 1, էջ—7, 8—9, 10, 1966, № 1—10, 1967, № 3—6, 1968, № 1—3, 7—10, 1969, № 3—5:
185. Կոմիտաս, «Նոր կյանք», 28 փետրվարի, 1969, № 8 (974):
186. Կոմիտաս պանթեոնին մեջ, «Սովետական գրականություն», Երևան, 1969 հոկտեմբեր:
- Հովհաննես Թումանյան**
187. Հովհաննես Թումանյան, «Նախասարգ», սեպտեմբեր, 1923:
188. Բարի շունչ որ մեզ բերավ Թումանյան, «Սովետական գրականություն», 1968, հունիս-հուլիս:
189. «Նոր կյանք», 5 սեպտեմբերի, 1969, № 34 (999):
- Արա Սարգսյան**
190. «Նախասարգ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1923:
191. Արձանագործն ի կեի (Արա Սարգսյան), «Նաիրի», Բեյրութ, 1969:

192. Զաֆար Զաֆարյան (նկարիչ), «Նաւասարդ», հոկտեմբեր, 1923:
193. Ալեքսանդր Ապանյան, «Նաւասարդ», դեկտեմբեր, 1923:
194. Աստու Զարեանյան (Սիամաներ), «Նաւասարդ», նոյեմբեր, 1923:
195. Վազգեն Շալալյան (Դեղերուն մեջէն), «Նաւասարդ», նոյեմբեր, 1923:
196. Տիրան Զաֆարյան, «Նաւասարդ», հոկտեմբեր, 1923:
197. Նիկոլէ Զարեանց (Մաղիկներ որ կծին), «Նաւասարդ», դեկտեմբեր, 1923:
198. Հմայակ Շնմս (Դեղերուն մեջէն), «Նաւասարդ», հոկտեմբեր, 1923:
199. Առաքին բարի արծակը (Շ. Նարդունի), «Նաւասարդ», հոկտեմբեր-փետրուար, 1924:
200. Կոստան Ժաղիկ մը (Հ. Սկան), «Նաւասարդ», հոկտեմբեր-փետրուար, 1924:
201. Միլ մը Լս (Գ. Արածանի), «Նաւասարդ», մարտ-ապրիլ, 1924:
202. Քանի մը ծիւն (Աղատունի, Անտոն Կազել), «Նաւասարդ», մայիս-հունիս, 1924:
203. Տիգրան Զեկյուրյան, «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
204. Տիգրան Դասապյան, «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
205. Գեղամ Բարեղյան, «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
206. Սարգիս Մինասյան, «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
207. Խաչիկ Տիրունի, «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
208. Արշակ Զոպանյանի հորեյանը, «Նաւասարդ», մայիս, 1924:
209. Arşag Ciobanian, (Նրա զրաւան զործունեւութան 50 տարեկի տոթիկ), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul II, vol. IV, aprilie-iunie 1938.
210. Սեփոյի Քյուրճյան (նկարիչ), «Նաւասարդ», մայիս-հունիս, 1924:
211. Հակոբ Փափազյան (քանդակագործ), «Նաւասարդ», սեպտեմբեր, 1924:
212. Արշակ Ֆերվանյան, «Նաւասարդ», Բուխարեստ, հուլիս, 1924:
213. Վարուժանի վարկեր (Հ. Արստակես Դասգունիլյան), «Նաւասարդ», օգոստոս, 1924:
214. Սիմոն Հակոբյան (նկարիչ), «Նաւասարդ», հոկտեմբեր, 1924:
215. Մատթեոս Զարիֆյան (երեք մահերի շարքում), «Նաւասարդ», մայիս-հունիս, 1924:
216. Զովն Սյուրմելյան, «Նաւասարդ», հուլիս, 1924:
217. Ա. Վոսյան, «Հայրենիք» ամսագիր, հունիս, 1925:
218. Է. Ակնունի, «Հայրենիք» ամսագիր, մարտ, 1925:
219. Գարիկ Սունդուկյանց, «Նաւասարդ», նոյեմբեր, 1925:
220. Մինաս Զեռազ, «Նաւասարդ», փետրուար, 1926:
221. Մայլ Արլեն, «Հայրենիք» օրաթերթ, 28 օգոստոսի, 1926:
- Նովանդ Օսյան
223. Գիծիկ Երվանդ Օսյանի կյանքին, «Հայրենիք» ամսագիր, հունիս, հուլիս, 1927:
224. Նովանդ Օսյան, «Սովետական զրահանութիւն», 1969, դեկտեմբեր:
225. Նովանդ Օսյան, «Նոր կյանք», Բուխարեստ, 14 նոյեմբերի, 1969, №44 (1009):
226. Թեոդիկ «Ազգարար», 27 հուլիսի, 1928:
227. Սմբատ Քեսենյան, «Ազգարար», 31 օգոստոսի, 1928:
228. Տիգրան Փիւրանյան, «Ազգարար», 3 մարտի, 1928:
229. Կ. Նուրյան, «Հայրենիք» օրաթերթ, 28 օգոստոսի, 1928:
230. Ստեփան Կուրտիկյան, «Ազգարար», 13 հուլիսի 1928 և 12 ապրիլի, 1929:
231. Արմենակ Պարոնիկյան, «Ազգարար», 5 սեպտեմբերի, 1928:
232. Հրանդ Ասատուր, «Ազգարար», Կ. Պոլիս, 30 հունիսի, 1928:
- «Հայրենիք» ամսագիր, հունիս, 1931:
233. Հակոբ Մեծուրի, «Ազգարար», Կ. Պոլիս, 17 օգոստոսի, 1928:
234. Նշան Պեշիկբաշլյան, «Հայրենիք» օրաթերթ, 20 և 27 հուլիսի, 1928:
235. Սիպիլին համար, «Ազգարար», 31 մայիսի, 1929:
236. Սիպիլին համար, (խմբագր.), «Արազ», 26 մարտի, 1933, № 84:
237. Գեորգ Մեսրոպ, «Ազգարար», 19 մայիսի, 1929:
- Մկրտիչ Պեշիկբաշլյան
238. Արվեստագետը Մկրտիչ Պեշիկբաշլյանի մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, հունիս, 1930:
239. Մկրտիչ Պեշիկբաշլյան, «Նոր կյանք», 8 մայիսի, 1968:
- Նիկոլէ պատրիարք Դուրյան
240. «Ազգարար», Կ. Պոլիս, 16 մայիսի, 1930:
241. «Մշակն ու իր վարձը» հատորում, Երուսաղեմ, 1931, էջ 198—208:
242. «Էջմիածին», 1960, № 1—4:
- Ա. Ահարոնյան
243. Արվեստագետը Ավետիս Ահարոնյանի մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, հուլիս, 1930:
- Մաղաֆիա արքեպիսկոպոս Օրմանյան
244. Օրմանյանի տեղը մեր պատմության մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, հոկտեմբեր, մարտ, ապրիլ, 1931:
245. Օրմանյան և իր ժամանակը, «Էջմիածին», 1961, № 5—7, 9, 11—12: 1962, № 1—5, 9, 12: 1963, № 1—10: 1964, № 1, 4—6:
246. Թադեոս պատվելիի տղան, «Ազգարար», 1 մայիսի, 1931:
247. Մարկոս Նաքանյան, «Հայրենիք» օրաթերթ, 19 մայիսի, 1931:
248. Վոսմաշպուր Մանուկյան, «Հայրենիք» օրաթերթ, 20 մայիսի, 1931:
249. Մելիք Սյուրմելյան, «Հայրենիք» օրաթերթ, 30 օգոստոսի, 1931:

250. Ռեբեա Պերպեյան, «Հայրենիք» օրաթիւի, 21 մայիսի, 1932:
- Խորմյան Հայրիկ
251. Խորմյան Հայրիկ (հմրագրական), «Արագ», 20 նոյեմբերի, 1932, N 48:
252. Խորմյան զրագետը, «Վէճ», Փարիզ, Հունվար-մարտ, 1934:
253. Հայրիկ, Հայրիկ, մեր Հայրենիք... (հմրագրական Հայրիկի մահվան 30-ամյակի առթիւ), «Արա», 19 դեկտեմբերի, 1937, N 563:
254. Խորմյան, «Նոր կյանք», Բուխարեստ, 3 ապրիլի, 1970, N 13, (1028):
- Հ. Արսեն Ղազիկյան,
255. (երկու մահեր, խմրագրական), «Արագ», 26 հունիսի, 1932, N 7:
256. Արփիար Արփիարյան, «Հայրենիք» օրաթիւի, 12 հուլիսի, 1933:
257. Նիկո Տեմիրբեկյան, «Հայրենիք» օրաթիւի, 3 օգոստոսի, 1933:
258. Նիկոլ Դուման, «Արագ», 14—17 սեպտեմբերի, 1933, N 132—133:
259. Նիկոլ Դուման, Բուխարեստ, 1933 (Առանձին զրբույցով):
260. Անդրանիկին համար (հմրագրական), «Արագ», 10 դեկտեմբերի, 1933, N 157:
261. Անդրանիկին աճանքին համար (հմրագր.), «Արագ», 21 նոյեմբերի, 1935, N 358:
262. Հայդուկին համար (Անդրանիկի մասին), «Արագ», 12 ապրիլի, 1936, N 397:
263. Դատարանի մը համար (Միհրան Պարթիւնի), «Աղղարար», 4 նոյեմբերի, 1934:
264. Հմայակ Մարտոսյան, «Աղղարար», 18 նոյեմբերի, 1934:
265. Մեր վերաբերման համար (Հովհաննէս Հինգլյան), «Արի», Բուխարեստ, ապրիլ, 1935:
266. Բարզնէ Ա (արուսկից կարողիկոս) (հմրագրական նրա մահվան առթիւ), «Արագ», 16 հուլիսի, 1936, N 423:
- [267. Աղայի Խանեյան (վախճանին առթիւ), «Արագ», 20—30 օգոստոսի, 1936, N 431—434:
268. Բաֆֆիի տարին (հմրագրական նրա ծննդյան 100-ամյակի առթիւ), «Արագ», 22 ապրիլի, 1937, N 507:
269. Raffi, (Բաֆֆի), «Ani», Revistă de cultură armeană anul II, vol. II, aprilie-iun, 1937
270. Hovhannes din Erznga (Հովհաննէս Երզնկացի), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul II, vol. III, martie, 1938.
- Վազգեն Ա կարողիկոս Ամենայն Հայոց.
271. Թեմին Հաջորդութեան (հմրագրական. Թեմի Հանձին Վազգեն վրդ. Պալէյանի կուսակրոն Հայ Հոգեվորական ունեակու առթիւ), «Արագ», 17 հոկտեմբերի, 1943, N 1047:
- 271ա. Հանդիսութեան մը իմաստը, «Արագ», 30 հունվարի, 1944, N 1062:
272. Նիկոլա Յոռլայի ոգին (հմրագրական Ռուսիոյ Հայոց առաջնորդական տեղապահ տ. Վազգեն վրդ. Պալէյանի ամուսնակալութեան Հանդէսի առթիւ), «Արագ», 6 փետրվարի, 1944, N 1063:
- 272ա. Լուծ, «Արագ», փետրվար, 1944:
273. («Տէր Էթէ շրթունա իմ բանաս»), մաս Բուխարեստում Վենիսիոսի ուղեւորութեան առթիւ, «Էջմիածին», 1965, N 8—9:
274. Վեցերորդ պատուար (Վենիսիոսի Ռուսիոյ կատարած ուղեւորութեան առթիւ), «Էջմիածին», 1965, N 8—9:
275. Վազգեն Վենիսիոսին, «Նաիրի», Բելյուսթ, 7 սեպտեմբերի, 1969, N 14, էջ 5:
276. Ողջունելու համար Վենիսիոսին 60-ամյակը, «Արեւ», Կահիրէ, 26 նոյեմբերի, 1969:
277. Լոն Բաշլայան (Մահախոսական), «Արա», 28 փետրվարի, 1943, N 1015:
278. Լոն Բաշլայան (Յննդյան 100-ամյակ), «Նոր կյանք», 13 դեկտեմբերի, 1968, N 50 (964):
279. N. Adontz, (Ն. Ադոնց, մահախոսական), «Ani», Anuar de cultură armeană, Bucureşti 1942—1943.
280. V. Torcomian, (Վ. Թորգոմյան, մահախոսական), Նույն տեղում:
281. K. H. Basmajian, (Կ. Բասմաջյան, մահախոսական), Նույն տեղում:
282. Hratchia Adjarian, (1876—1953), (Հ. Աճառյան, մահախոսական), «Studia et Acta Orientalia», Bucarest, I, 1957 (Նաև առանձնատիպ):
283. Grigor Kapantjian (1887—1957), (Գր. Կափանցյան, մահախոսական (Նույն տեղում) առանձնատիպ):
- Գարեգին պատրիարք Խաչատուրյան
284. «Էջմիածին», 1960, N 9—10, 11—12, «Էջմիածին», 1961, N 1, 3, 4:
285. Հ. Ներսիս Ալիքեյանին համար, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1963, N 1—3, էջ 479—481:
286. Sayat Nova, (Սայաթ Նուփ), «Pentru apărarea păcii», 1963, № 10.
287. Iosif Orbel'y, 1887—1961, (Հովսէփ Օրբելի, մահախոսական), «Studia et Acta Orientalia», IV, 1963, (Նաև առանձնատիպ):
- Ստեփանոս արեւիկալուպոս Հովակիմյան
288. Ստեփանոս և իր հորը (Հովակիմյան), «Նաիրի», Բելյուսթ, 1966:
289. Խոսի Համասեղի մասին, «Նոր աշխարհ», Նյու-Յորք, 3 դեկտեմբերի, 1966:
290. Ալիսի Խանակյան, Հայ մեծ բնորոշակը, «Նոր կյանք», 20 հոկտեմբերի, 1967, N 42 (995):
291. Բարեկամի մը համար (Մանաս Սեակ), «Նաիրի», 23 փետրվարի, 1968:
- 291ա. Անտոն Մատարիա Գարագաշյան (նրա «Պատմություն փիլիսոփայության» երկի հրատարակության 100-ամյակի առթիւ), «Նոր կյանք», 5 հուլիսի, 1968, N 27 (941):
292. Անուններ կան որոնք պետք չէ մոռցվին (Գրիգոր Աղարոն), «Նաիրի», 1968, N 45—50:
293. Պապա Համբարձումի նորաները, «Նոր կյանք», 8 նոյեմբերի, 1968, N 45 (959):
294. Հայ անդրանիկ օփերան (Տիգրան Չունեյան), «Նոր կյանք», 12 հունվարի, 1968:
295. Ռուբեն Զարյան, «Նոր կյանք», 12 դեկտեմբերի, 1969:

296. Մխիթար Հերացի (ծննդյան 850-ամյակին առթիվ), «Նոր կյանք», 20 դեկտեմբերի, 1969, № 51 (1965);
297. Առաքել Գալիկցի (նրա մահվան 300-ամյակին առթիվ), «Նոր կյանք», 19 հունիսի, 1970, № 23 (1039);
298. Տիգրան Երկաթ, «Նոր կյանք», 18 սեպտեմբերի, 1970, № 36 (1052);
299. Վերանես Փափազյան, «Նոր կյանք», 2 հոկտեմբերի, 1970, № 38 (1054);
300. Ալիշան, «Նոր կյանք», 12 հունիսի, 1970, № 22 (1038);
301. Մարտիրոս Սարյան, «Նոր կյանք», 27 մարտի, 1970, հունիսի
302. Գիծեր Երովյանի կյանքին, «Սովետական գրականություն», օգոստոս, 1970;
303. Երովյան, «Նոր կյանք», 1 մայիսի, 1970, № 16 (1032);
304. Ռաֆայել Շիշմանյան, «Նոր կյանք», 11 դեկտեմբերի, 1970, № 48 (1064);
- 304ա. Նովարդ Գոլանջյան (ծննդյան 90-ամյակի առթիվ), «Նոր կյանք», 5 փետրվարի 1971, № 5(1071);
- *
* *
305. Տարեգրքներ (Խրմյան Հայրիկ, Գարեգին Սյրվանդատյան, Խորեն Նարեկ, Գամառ-Քաթիկոս, Սրբրատ Շահադիկ, Արսիսար Արսիսարյան, Արսեն Այտրեյան, Մերենց, Սրապիոն Հեքիմյան, Պերճ Պողոսյան, Գարրիկ Սունդուկյան, Հակոբ Պարոնյան, Պետրոս Գուրյան, Միքայիլ Չերազ, Քրիստափոր Կարա Մուրզա, Գրիգոր Խալաթյան, Աղերստան Ծաղկյան, Ռեմես Պերդերյան, Սրբուհի Տյուսար, Գրիգոր Արծրունի, Միքայիլ Չափարյան), «Արագ տարեգրք», Ա, 1933, էջ 200—211;
306. Տարվան մահերը (Հ. Արսեն Ղազիկյան, Լևոն Սիրանույշ, Հովհաննես Առաքել, Լեոն Մկրտչյան), Նույն տեղում, էջ 212—214;
307. Գարեգործներ և տարեգրքներ (Հարությունյան Գևորգյան, Հ. Մկրտչի Ավդերյան, Պետրոս Գափանցի, Հարություն Սվաճյան, Հարություն Վրդ. Ալամդարյան, «Ազատամարտ», Հ. Գուրա Ինճիկյան, Մուրատյան Վարժարան, Բողոքական Ա. Դպրոցը, «Ազգարար», Նիկողայոս Զորայան, Գրիգոր Զոյան), «Արագ» տարեգրք, Բ, 1934, էջ 4—15;
308. Տոներուն մեջևն Հին հին դարուց մեջ, Գարեգործներ, Հիսնամյակներ. (պատմական տարեթվեր հայ ժողովրդի հին և նոր պատմությունից. 340 թ.—1890 թթ.), «Արագ» բացատրիկ, 1 հունվարի, 1940, № 749—752, էջ 3;
309. Pentru cei dispăruți (Անհետացողների համար) Gr. L. Trancu-Iași (Գր. Լ. Տրանկու-Յաշ), Patriarhul Torcom (Թորգոմ Պատրիարք), Tigran Camsaracan (Տիգրան Կամսարական), Păr. Hovh. Torostan (Հ. Հովհաննես Թորոսյան), Armenag Şahmuradian (Արմենակ Շահմուրադյան), Panos Terlemezian (Փանոս Թերլեմեզյան), Gr. Sînti (Գրիգոր Սյունի), Păr. Simon Eremian (Հ. Սի-

մոն Երեմյան), Georges Phtoe (Ժորժ Փիթոեֆ), C. Lehmann-Haupt (Լեհման Հաուպտ), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941, p. 453—456.

2.

ՌՈՒՄԻՆԱԶԱՅՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

310. Պատույտ մը Թրանսիլվանիո մեջ (Տպագրություններ Կեռլայեն), «Նաւասարգ», Բուխարեստ, սեպտեմբեր, 1925, էջ 86, 89—90;
311. Հայերը Ռումանիո մեջ, «Ազգային Հիւանդանոցի տարեցոյց», Կ. Պոլիս, 1927;
312. Հայ արվեստի և մտքի հետքերը Ռումանիո մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, մայիս, հունիս, հուլիս, օգոստոս, սեպտեմբեր, հոկտեմբեր, նոյեմբեր, 1928;
313. Manuscrisele armenesti din România, (Ռումինիայի հայերեն ձեռագրերը), „Ararat“, Bucureşti, 1928, № 45—46—47.
314. Manuscrisele armenesti din bisericile armene din România, (Ռումինիայի հայկական եկեղեցիների հայերեն ձեռագրերը), „Revista Istorică Bucureşti“, № 4—6, 1929.
315. O variantă a legendei lui Meşterul Manole, (Մեշտեր Մանուելի պատմություն մի տարբերակը), „Ararat“, 1928, № 43.
316. Din trecutul tiparului armenesc in România, (Ռումինահայ տպագրության անցյալից), „Ararat“, 1928, № 51.
317. Prin Moldova şi Bucovina (Tipografia din Iaşi 1847), (Մոլդովայի և Բուկովինայի միջոց. 1847 թ. Յաշի տպարանը), „Ararat“, 1929, № 55.
318. Հայերը Ռումանիո մեջ, «Հայրենիք» ամսագիր, մայիս, հունիս, հուլիս, օգոստոս, նոյեմբեր, դեկտեմբեր 1929, հունվար, փետրվար 1930;
319. Ակնարկ մը Ռումանահայ բարբառին վրա, «Հայրենիք» ամսագիր, հոկտեմբեր, նոյեմբեր, 1930;
320. Հայ արվեստի ցուցահանդեսը, «Անահիտ», Փարիզ, սեպտեմբեր, հոկտեմբեր, 1930;
321. Հայ արվեստի ցուցահանդեսը, «Ազգային հիւանդանոցի տարեցոյց», 1931;
322. Ինչիւր ցուցուց Հայ արվեստի ցուցահանդեսը, «Ազգարար», Կ. Պոլիս, սեպտեմբեր, 12, 19, 28, հոկտեմբերի 5;
323. Tipăriturile armenesti din România, (Հայկական տպագրությունները Ռումինիայում), „Revista Istorică“, 1931, № 7—9, p. 163—168.
324. Opt manuscrite armenesti dela Academia Romană, (Ռումինական ակադեմիայի հայերեն ութ ձեռագրերը), „Revista Istorică“, 1932, № 4—6, p. 149—154.
325. Manuscrisele armenesti dela Academia Română, (Ռումինական ակադեմիայի հայերեն ձեռագրերը), „Ani“, Revistă de cultură armeană, an. I, vol. I, dec., 1935.
326. Մեր պրպտումները Մեր դպրոցը երեկ, «Արագ», 15 մայիսի, 1932, № 1;
327. Մեր պրպտումները Մեր դպրոցը այսօր, «Արագ», 22 մայիսի, 1932, № 2 և 29 մայիսի, 1932, № 3;

328. Քոնսթանցայի հայերը թիվերու մեջեն, «Արազ», 12 հունիսի, 1932, № 5:
329. Մեր դպրոցները՝ Քոնսթանցա, «Արազ», 7 օգոստոսի, 1932, № 18:
330. Մեր դպրոցները՝ Սիլիսթրե, «Արազ», 11 օգոստոսի, 1932, № 19:
331. Մեր դպրոցները՝ Պազարճըր, «Արազ», 14 օգոստոսի, 1932, № 20:
332. Մեր դպրոցները՝ Կալաց, «Արազ», 18 օգոստոսի, 1932, № 21:
333. «Սեր Անուն Յիսուսի» (խմբագրական Բուխարեստի հայոց համանուն հին ընկերության մասին), «Արազ», 29 մայիսի, 1932, № 3:
334. Հայկական Օկրատան երեկ և այսօր (Քիշինի հայկական կալվածների մասին), «Արազ», 19 և 26 հունիսի, 3, 7, 10, 14, 24, 28 և 31 հուլիսի, 4 օգոստոսի, 1932, № 6—11, № 13—17:
335. Ինչ է Ռումանաչայ Միսիլյան օրինական իրերը, Ա. երեկ, «Արազ», 6 հուլիսի, 1933, № 113: Բ. այսօր, «Արազ», 9 հուլիսի, 1933, № 114:
336. Մազկե-ժաղիկ. Արցիխուր շունը, «Արազ», 21 սեպտեմբերի, 1933, № 134:
337. Ռումանաչայ քրոնիկոն, Ա մաս, (967—1609 թթ.), «Արազ» տարեգիրք, Ա տարի, Բուխարեստ, 1933:
338. Ռումանաչայ քրոնիկոն, Բ մաս (1580—1700), «Արազ» տարեգիրք, Բ. տարի 1934:
339. Ինչպե՞ս հիմնվեցավ Ռումանաչայ թեմը, «Արազ» տարեգիրք, Ա, 1933:
340. Ռումանաչայ կեդրոնական մատենադարանը, «Արազ», 7—11 հոկտեմբերի, 1934, № 239—240:
341. Հայ արվեստի ցուցահանդեսը, «Արազ», 14 հոկտեմբերի, 1934, № 241:
342. Հոգեբը որոնք միացին հայ արվեստի ցուցահանդեսին, «Արազ», 18 հոկտեմբերի, № 242:
343. Հայ մշակույթի բարեկամներու ընկերակցության հավաքած առարկաներու խնդիրը, «Արազ», 21 հոկտեմբերի, 1934, № 243:
344. Մեր պրպտումները. Հայկական նախաձեռնությունը Ռումանիո մեջ, «Արազ», նոյեմբեր, 1934—հունվար, 1935:
- Ա. Հին փալլոն օրեր, «Արազ», 1 նոյեմբերի, 1934, № 246:
- Բ. Անկման շրջան, 4 նոյեմբերի, 1934, № 247:
- Գ. Նոր օրերու մեջ, «Արազ», 8 նոյեմբերի, 1934, № 248:
- Դ. Տրմպովիցա, «Արազ», 15 նոյեմբերի, 1934, № 250:
- Հայկական նոր տարազագործարանի մը հիմնադրությունը (Գարազաչյան), «Արազ», 15 նոյեմբերի, 1934, № 250:
- Ե. Յրենկյանի շարաթի ձեռնարկները, 18 նոյեմբերի, 1934, № 251:
- Զ. Շինվածանյութերու դործարաններ («Յոտե», Տեխնիկական տունը և Քյոփրյուլյան դործարանը), 30 դեկտեմբերի, 1934, № 262:
- Է. Սոպաշյուտություն և երկրաշյուտություն, 6 հունվարի, 1935, № 263:
345. O contribuție la istoria trecutului armenilor din România, (Մի նպաստ Ռումինահայերի անցյալի պատմության վերաբերյալ. 1401 թ. իշխանական հրովարտակի և հայ թեմի սուղոման մասին), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I, dec., 1935.
346. Cronica armenilor din România, (I—X, sec. X—1624), (Ռումինահայերի ժամանակագրություն 10 մասից, 10-րդ դարից—1624 թ.) «Ani», Revistă de cultură armeană, Anul I, vol. I—IV, anul II, vol. I—IV, «Ani», anuar de cultură armeană, 1941, 1942—1943. (նաև առանձնաթիվ):
347. Expoziția de artă armeană, (Հայ արվեստի ցուցահանդես), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, 1936.
348. Ռումանաչայ դադուր երեկ, այսօր և վաղը (Պլուեշտ քաղաքում կարգացած դասախոսության ամփոփում), «Արազ», 23 փետրվարի, 1936, № 383:
349. Երբ հայը կկապվի հողին (խմբագրական, Ռումինահայության և հունգարահայության մասին), «Արազ», 26 մարտի, 1936, № 392:
350. Ռումանահայությունը և հարյուրամյակը, «Բազմավեպ» բացառիկ, Վենետիկ, 1936:
351. Cum sărbătorește Paștele armenii dela noi, (Ինչպես են տոնում Քառիկը մեր մոտի հայերը), «Ani», Revistă de cultură armeană, an. I, vol. III, iulie, 1936.
352. Pentru înființarea unei tipografii la Iași, (Ցածում մի տպարանի հիմնադրության համար), «Ani», Revistă de cultură armeană anul I, vol. IV, nov., 1936.
353. „Colindele la armenii din România“, (Ռումինիայի հայերի ավանդները), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul II, vol. I; ian-martie, 1937.
354. Nunta la armenii din Ardeal, (Հարսանիքը Տրանսիլվանիայի հայերի մոտ), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul II, vol. II, aprilie, 1937.
355. Փոքր համայնքի մը մեկը (խմբագրական Պլուեշտի հայերի կողմից մատուց և դպրոց կառուցելու ջանքերի մասին), «Արազ», 10 հունվարի, 1937, № 472:
356. Մեր զաղուրք իր երկերուն մեջ, «Արազ», հունվար-սեպտեմբեր, 1937:
- Ա. Ռումանահայ Գրության խաչ կազմակերպության մասին, «Արազ», 17 հունվարի, 1937, № 474:
- Բ. Հ. Մ. Բ. Մ.-ին համար, 29 հունվարի, 1937, № 478:
- Գ. Պուրբեշի հայ համայնքը թիվերով, 2 մարտի, 1937, № 489:
- Դ. Ազգային դպրոցը, «Արազ», 16 մարտի, 1937, № 494:
- Ե. Ռումանահայ կեդրոնական մատենադարանը, 2 ապրիլի, 1937, № 499:
- Զ. «Մասիս» հրատարակչական ընկերությունը հաշվահարգարի նախօրեին, 16 ապրիլի, 1937, № 505:
- Է. Ռումինահայ Գրության խաչի դործունեության մասին, «Արազ», 8 հուլիսի, 1937, № 527:

- Ը. Արվեստի մարզը (Նկարիչ Բարթոլ Վարդանյանի մասին), «Արագ», 19 սեպտեմբերի, № 545:
357. Մեջիկեր Մանուկն և մենը (Գալազ քաղաքում կարգացած դասախոսությունների ամփոփում), Ա. Անճառները լին հայ ժողովուրդը, «Արագ», 13 մայիսի, 1937, № 512:
- Բ. Անճառնի է մեզ մեր նպատար այս երկրին, «Արագ» բացատրիկ, 1 հունվարի, 1940, № 749—752:
- Գ. Մեջիկեր Մանուկն իր հերթափին մեջ, «Արագ», 23 մայիսի, 1937, № 515:
358. Հայ և ուսման ժողովուրդներու ցեղային կապը (Պոնեշտում կարգացած զեկուցման ամփոփում), «Արագ», 7 նոյեմբերի, 1937, № 554:
359. Մուսովաճալույան մեծ դարադարձը: Ինչպես տիրացավ ուսմանճալը իր իրավունքներուն, «Արագ» բացատրիկ, 1 հունվարի 1940, № 749—752:
360. Bibliografia studiilor armenesti din România, (Մատենագիտություն Ռումինիայում հրատարակված հայերեն ուսումնասիրությունների), «Arhiva Românească», vol. IV, 1940.
361. Armenii in România (Cu prilejul unui centenar), (Հայերը Ռումինիայում. հարյուրամյակի առթիվ), «Arhiva Românească», vol. V, 1940.
362. Legenda fetei zldite, (Պատի մեջ հյուսված աղջկա ավանդությունը), «Ani», Anuar de cultură armeană, 1941.
363. Vechimea armenilor in țările române, (Հայերի վաղեմությունը Ռումինական երկրներում), «Unirea», 6 aprilie, 1941, București, նաև «Aragat», 1941, № 194.
364. Armenii in negoțul țării, (Հայեր երկրի առևտրում), «Unirea», 2 iulie, 1941, նաև «Aragat», 1941, № 196. Նույնի Հայերենը՝ «Արագ», 10 ապրիլի, 1940 № 836:
365. Bisericile armenie din România, (Ռումինիայի հայկական եկեղեցիները), «Unirea» 22 august, 1941. նաև «Aragat», 1941, № 198.
366. Հարյուր տարի ետք (Խմբագրական 1841 թ. Մուլդովայի հայկական դպրոցները պետական հովանավորություն ստանալու առթիվ), «Արագ», բացատրիկ, 1 հունվարի, 1941, № 830—831:
367. Նոթեր Արճեշ քաղաքին, Բուխարեստ, 1942, 142 էջ, (առանձին գրքով):
368. Bisericile armenie din țările române, (Հայկական եկեղեցիները Ռումինական երկրներում), «Ani», Anuar de cultură armeană, 1942—1943, (Առանձնատիպ):
369. Պուրբեշի հայ դպրոցին 125 տարինը (պատմական ակնարկ), «Արագ», 24 մայիսի, 1942, № 960—961:
370. Pe marginea jubileului școalei armenie, București (Բուխարեստի հայկական դպրոցին հոբելյանի առթիվ), «Ani», Anuar de cultură armeană, 1942—1943.
371. Թեմին հաջորդությունը (Թեմ իր ծոցից հանձնի վաղըն վրդ. Պալճյանի (ապա Վաղըն Ա մենայի Հայոց կաթողիկոս) կուսակրոն հայ հոգևորական ունենալու առթիվ), «Արագ», 17 հոկտեմբերի, 1943, № 1047:
372. Casa Culturală Armeană, donațiunea Hovsep și Victoria Dudian, dare de seamă și catalog, București 1944. (Հայ Մշակույթի Տուն, նվիրատվություն հովսեփ և Վիկտորիա Ծուլյանի, տեղեկագիր և ցուցակ, ուսմաններն և հայերեն լեզուներով) 64 էջ, 23 թ. նկար:
373. Armenii in viața economică a țărilor române, (Հայերը Ռումինական երկրների տնտեսական կյանքում), București, 1944, 95 էջ, 16 թ. նկար:
374. Ավերակները պեղելու համար (Վիեննական Միթթայանց վաստակը Ռումինաճալերի անցյալը լուսարանելու գործում («Հանգչա Ամսորեայ», Վիեննա, 1962, № 1—4):
375. Inscriptiile armenesti din București, «Inscriptiile medievale ale României-orașul București», (Բուխարեստի հայերեն արձանագրությունները: «Ռումինիայի միջնադարյան արձանագրությունները-Բուխարեստ քաղաքը»), București, 1965.
376. Հայ եկեղեցին ուսման հողի վրա, «Էջմիածին», 1966, 155 էջ:
377. Հայկական Տրանսիլվանիան նոր նյութերու լույսին տակ, «Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», Երևան, 1965, № 3 (Առանձնատիպ):
378. Արխիվային հայկական նյութեր ուսման հողի վրա, «Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», Երևան, 1966, № 2 (Առանձնատիպ):
379. Ռումին արևելադեմոստրացիայի տատնամյակին առթիվ, «Նոր կյանք», Բուխարեստ, 1 զեկտեմբերի, 1967, № 48 (911):
380. Ռումինիո միջնադարյան արձանագրությունները: Հայկական արձանագրությունները Պուրբեշի մեջ, (Գրախոս.), «Նոր կյանք», 15 զեկտեմբերի, 1967, № 50 (913):
381. Հայերը 1848-ին, «Բանբեր Հայաստանի արխիվներին», Երևան, 1968, № 3:
382. Որպեսզի դիմանա Ջամբաս, «Նոր կյանք», 5 հունվարի, 1968, № 1 (916):
383. Առաջին հայ դիրքը ուսման հողին վրա, «Նոր կյանք», 9 փետրվարի, 1968, № 6 (921):
384. 1848 հեղափոխական տարին ուսման երկրներում մեջ, «Նոր կյանք», 14 հունիսի, 1968, № 24 (938):
385. Պուրբեշ իր անցյալին մեջ (Պրոֆ. Կ. Կ. Զուրբանի Բուխարեստի պատմության մասին գրած մենագրության մեջ հայերին վերաբերող նյութերի մասին), «Նոր կյանք», 21 հունիսի, 1968, № 25 (939):
386. Հայ գրականությունը ուսման ընթերցողին, «Նոր կյանք», 28 հունիսի, 1968, № 26 (940):
387. Էվիա Չելեպի Պուրբեշի մասին, «Նոր կյանք», 19 հուլիսի, 1968, № 29 (943):
388. Ո՞վ է հիմնած Պուրբեշը, «Նոր կյանք», 19 սեպտեմբերի, 1969, № 36 (1001):
389. Considérations sur le dialecte arménien des Pays Roumains, (Նկատողություններ Ռումինական երկրների հայերեն բարբառին վերաբերյալ),

- „Studia et Acta Orientalia“, VII, Bucarest, 1968.
390. Inscriptiile armenesti din Iasi. „Inscriptiile medievale ale României-orasu Iasi. (Յաշի հայերեն արձանագրությունները: «Ռումինիայի միջնադարյան արձանագրությունները-Յաշ քաղաքը»), Iasi, 1970.
391. „Studia et Acta Orientalia“ (Գրախոսական) «Նոր կյանք», 5 հունիսի 1970, № 21 (1037):

է.

ՌՈՒՄԻՆԱՆԱՅ ԱԿԱՆԱՎՈՐ ԳԵՄՔԵՐ*

392. Երկու Միսիրները, «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 29 հոկտեմբերի, 1929:
393. Ողբ ի վերա պայուսակին (Հ. Մկրտիչ վրդ. Պոստոլյան), «Ազգարար», Կ. Պոլիս, 3 մայիսի, 1929: № 756:
394. Լեոն եղիազարյան, «Ազգարար», 17 մայիսի, 1929:
395. Վասիլ Բոնիա (1845—1882), «Հայրենիք» օրաթերթ, 14 մայիսի, 1932, № 6900:
396. Վասիլ Բոնիա, «Արազ» տարեգիրք, Ա. Բուխարեստ, 1933:
397. Վասիլ Բոնիա, «Նոր կյանք», 25 սեպտեմբերի, 1970, № 37 (1053):
398. Գրիգոր Թրանբու-Յաշ, «Արազ» տարեգիրք, Ա. 1933:
399. Թրանբու-Յաշի ի պատիվ: Հայր Գր. Թրանբու-Յաշի մեջ, «Արազ», 20 հունվարի, 1935, № 267:
400. Գրիգոր Թրանբու-Յաշ (խմբագրական նրա մահվան առթիվ), «Արազ», 14 հունվարի, 1940, № 754—755:
401. Գրիգոր Թրանբու-Յաշի մահը (կյանքը, զործքը և հուղարկավորությունը), «Արազ», նույն տեղում:
403. Գրիգոր Պրյուդիու (1840—1912), «Արազ» տարեգիրք, Ա. 1933:
403. Գրիգոր Պրյուդիու, «Բազմավեպ» բացառիկ, 1936:
404. Հակոբ Պրյուդիու (1809—1885), «Արազ» տարեգիրք, Բ. 1934:
405. Կես մնացածները (Միհրան Տերտրյան), «Արազ» տարեգիրք, Բ. 1934 (նաև առանձնատիպ):
406. Վերթոր Փոզմի (1877—1903), «Արազ» տարեգիրք, Բ. 1934:
407. Հապիտ Հակոբ, «Արազ» տարեգիրք, Բ. 1934:
408. «Խան Մանուկ»-ը Պուրբեշի ցուցահանդեսին մեջ. ո՞վ էր Մանուկ պեյ Միրզայանց, «Արազ», Բուխարեստ, 30 մայիսի, 1935, № 304:
409. Bairactar Moustapha Pacha et Manouk Bey Mirzaian „Prince de Moldavie“, (Բայրակտար Մուսաաֆա փաշա և Մանուկ բեյ Միրզայանը՝ «Մոլդովայի իշխան», „Balcenia“, 1943. (Առանձնատիպ):
410. «Մանուկի խանը» վերականգնման նոր փուլի մեջ, «Նոր կյանք», 10 նոյեմբերի, 1967:
411. Մանուկ բեյ Միրզայանի՝ իշխան Մոլդովայի, «Ջրաբեր», Երևան, 1969, № 10 (Առանձնատիպ):
412. Մանուկ պեյի ծննդյան 200-ամյակը, «Նոր կյանք», 11 ապրիլի, 1969, № 14 (980):
413. Էջեր Մանուկ բեյի կյանքին, «Բանբեր Հայաստանի Արխիվներ» (Առանձնատիպեր), Ա. 1969, № 3: Բ. 1970, № 2: Գ. 1970, № 3:
414. Մանուկ պեյ Պուրբեշ քաղաքի զմեղակ պահելուն, «Նոր կյանք», 10 ապրիլի, 1970, № 14 (1029):
415. Legenda lui Serpegăi, (Սերպեգայի ալանդությունը), „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. III, iul., 1936.
416. Gheorghe Asachi și armenii, (Գեորգի Ասաչին և հայերը), „Ani“, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, nov., 1936.
417. Câteva cărți armenesti tipărite de Gheorghe Asachi, (Գեորգի Ասաչիի կողմից տպագրված մի քանի հայերեն գրքեր), „Revista Istorică“, 1940, p. 224—228.
418. Կեորկի Ասաչի—առմեն մշակույթի մեծ ուսուցիչ, «Նոր կյանք», 1 մարտի, 1968, № 9 (924):
419. Կեորկի Ասաչի, «Նոր կյանք», 31 հոկտեմբերի, 1969, № 42 (1007):
420. Օրհասականի մը սնարին առջև (Հ. Գրիգոր վրդ. Գավրիկյանի մահվան 30-ամյակի առթիվ), «Հանդես Ամսօրեայ», 1961, № 5—9, էջ 350—365:
421. Վեցերորդ պտույտը (Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի Ռումինիա այցելության առթիվ), «Էջմիածին», 1965, № 8—9:
422. Արամ Ֆրենկյան, «Էջմիածին», 1965, № 10:
423. Արամ Ֆրենկյան, «Նոր կյանք», 28 մարտի, 1969, № 12 (978):
424. Մելիքի տունը կվերածվի թանգարանի, «Նոր կյանք», 8 դեկտեմբերի, 1967, № 49 (912):
425. Սալբին հողը դնելու ատեն, «Նաիրի», 4 օգոստոսի, 1968:
426. Գրիգոր Զամպարճյան, «Նոր կյանք», 7 փետրվարի, 1969, № 5 (971):
427. Եթե չըլլային նաև յայտիսները (Գեորգ Հաճի-Արթինյան), «Նաիրի», 30 մարտի, 1969, № 43:
428. Գրիգոր Անուշ, «Նոր կյանք», 18 ապրիլի, 1969, № 15 (981):
429. Կոմիտասի հետ կապված անուններ (Բուխարեստի «Կոմիտաս» երգչախմբի խմբավարներ Գեղամ Ճեղաշյանի, Մարշիլ Բոնեգի և Արշակ Տիրացյանի մասին), «Նոր կյանք», 26 դեկտեմբերի, 1969, № 50 (1015):
430. Անձանոթ էջեր Խորեն Նարայելի կյանքին, (Ռումինիայում նրա անցկացրած երկու տարիների մասին), «Պատմաբանասիրական հանդես», 1970, № 1:
431. Աստվածատուր Զունգ, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի», Երևան, 1970, № 2:
432. Մայայի համար (Զիկ Տամատյանի դուստր, նկարչուհի), «Նոր կյանք», 8 մայիսի, 1970, № 17 (1033):

* Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա-ի մասին տեսնել «Հայ պատմության և մշակույթի ականավոր զեմբեր» բաժնում (№ 271—276):

Բ.

ՀԱՅ-ՌՈՒՄԻՆԻԱԿԱՆ ԿԱՊԵՐ

Նիկոլա Յորգա

433. Նորկա Մատենադարանին մեջ, «Հայրենիք» օրաթերթ, Բոստոն, 13 հուլիսի, 1928:
434. Վալենտին առաքյալը, «Ազգաբար», Կ. Պոլիս, ապրիլ, 1931:
435. Վալենտին առաքյալը, Կ. Պոլիս, 1931, 32 էջ (Առանձին զրբույկով):
436. Ներոյա Նոռկա (Իր ծննդյան 60-ամյակին առթիվ), մարդն ու զորքը. մեր բարեկամը (Հայ մշակույթի բարեկամներու ընկերակցություն—Պուրբեշ, Մատենաշար) «Հայ և ուսման մարի եղբայրակցություն»—Սիւլ 1), 1931, Միսիթարյան տպարան, Վիեննա, 31 էջ:
437. Մեր բարեկամը, «Յուսարբ», Կահիրե, 16 մայիսի, 1931:
438. Ներոյա Նորկա բարեկամ Հայ ժողովուրդին, «Նոր Արշալույս», Բուխարեստ, 7 հունիսի, 1931:
439. Ներոյա Նոռկա Հայ հետքերու պրպտողը, «Արազ» տարեգիրք, Ա, 1933:
440. N. Iorga și studiile armenesti, (Ն. Յորգան և հայերեն ուսումնասիրությունները), «Ani», Revistă de cultură armeană, anul I, vol. IV, nov., 1936.
441. Նիկոլա Յոռկայի ոգին (խմբագրական ուսման հայ առաջնորդական տեղապահ Վաղգեն վրդ. Պալենյանի (այս Ամենայն Հայոց կաթողիկոս) աթոռակալության հանդեսի առթիվ), «Արազ», Բուխարեստ 6 փետրվարի, 1944, № 1063:
442. Նիկոլա Յորգա («Հայ եկեղեցին ուսման հոգի վրա» աշխատության հետ), «Էջմիածին», 1966, էջ 157—266:
443. Ներոյա Յորկայի երբեմնի օճախին մեջ, «Նոր կյանք», 13 սեպտեմբերի 1968, № 37 (951):
444. Կրթական օճախը զոր ստեղծեց Նիկոլա Յորկա, «Նոր կյանք», 12 սեպտեմբերի, 1969, № 35 (1000):
445. Ներոյա Նորկա և Արեւելը (Մահվան 30-ամյակին առթիվ), «Նոր կյանք», 27 նոյեմբերի, 1970, № 46 (1062):
- Վլադ Բրեքցեանու
446. «Էջմիածին», 1964, № 7:
447. «Հանդէս Ամսօրեայ», 1964, № 4—6, 7—9:
448. «Նոր կյանք» (Նրա մահվան 5-րդ տարեկիցին առթիվ), 4 հոկտեմբերի, 1968, № 40 (954):
- Գեորգե Բալշ
449. «Արազ» տարեգիրք, Ա, Բուխարեստ, 1933:
450. (Նրա մահվան 100-ամյակի առթիվ), «Նոր կյանք», 31 մայիսի, 1968:
- Բոգլան Հադեհու
451. «Արազ» տարեգիրք, 1933, Ա:
452. «Նոր կյանք», 23 փետրվարի, 1968, № 8 (923):
- Միհայիլ Էմիենսկու
453. «Անահիտ», Փարիզ, սեպտեմբեր-հոկտեմբեր-նոյեմբեր-դեկտեմբեր, 1929:
454. «Արազ» տարեգիրք, 1933, Ա:
455. Միհայիլ Էմիենսկուի համար (խմբագրական. նրա մահվան 50-ամյակի առթիվ հուշարձան կառուցելու համար), «Արազ», 21 փետրվարի, 1937, № 486:

456. Էմիենսկուին համար (Հայ Մշակութային հիմնարկության հանդիսությունը ի նպաստ նրա արձանի կառուցման), «Արազ», 22 հոկտեմբերի, 1939, № 732:
457. Միհայիլ Էմիենսկու (իւր կյանքն ու զորքը, ծագման վեճեր և էջեր իւր բերթողություններ), Բուխարեստ, 1939, 187 էջ:
458. Opera lui Eminescu, (Էմիենսկուի զորքը), «Ani», Anuar de cultură armeană, 1941.
459. Զուգակշիռ մը Էմիենսկուի և Հայ բերթողներու միջև, «Նոր կյանք», 23 հունվարի, 1970, № 3 (1018):
460. Ռումեն ժողովուրդը Հայկական Սովետական Հանրապետության մեջ, «Նոր կյանք», 23 մայիսի, 1969, № 19 (985):
461. Օր ցնծության և ուխտի (խմբագրական Տրանսիլվանիայի միացման ազգային տոնի առթիվ) «Արազ», 3 դեկտեմբերի, 1936, № 461:
462. Ժանոթ. Վերահիշյալ հոգվածը «Մայրաքաղաքի հայերը և միացման տոնը» խորագրով հրատարակվել է «Universul» օրաթերթի դեկտեմբերի 3-ի համարում ուսմանը:
463. Կղզի մը որ վաղը պիտի լըլա (Ազա Կալե), «Նոր կյանք», 26 հուլիսի, 1968, № 30 (944):
464. Հեղափոխական մեծ մարտնչողի և մտածողի ծննդյան 150-ամյակը. Նիկոլայ Բրլենսկու, «Նոր կյանք», 4 հուլիսի, 1969, № 25 (991):
465. Անրոն Փան-ան որ ստեղծեց ուսման ֆուլբուրը, «Նոր կյանք», 17 հոկտեմբերի, 1969, № 40 (1005):
466. Ալեքսանդրու Յոն Քուզա, միության իշխան, «Նոր կյանք», 20 մարտի, 1970:
467. Փ. Տալոնենանու-Կերեա, «Նոր կյանք», 15 մայիսի, 1970:
468. Փանայի Իսրայել, «Նոր կյանք», 22 մայիսի, 1970, № 9 (1035):

Բ.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂՔՑՈՒՐՆԵՐԸ ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

469. Cuvinte românești în dialectul armenilor din Ardeal, (ուսմանական բառեր Տրանսիլվանիայի հայերի բարբառում), «Revista Istorică», București, № 4—6 1927. Նույնը նաև «Ani», Revistă de cultură armeană, anul I, vol. II, aprilie, 1936.
470. Ռումեն լեզվի հետքեր Թրանսիլվանիո հայոց բարբառին մեջ, «Նոր կյանք», 5 դեկտեմբերի, 1969, № 47 (1012):
471. Note despre România în lucrarea unui autor armean (Părint. Hugas Ingigian) (Ռումինիայի վերաբերյալ նոթեր հայ մի հեղինակի մոտ. Հ. Ղուկաս Ինճիճյան), «Revista Istorică», 1928, p. 321—324.
472. Valahia și Moldova în «Geografia» Părintelui Hugas Ingigian (Վալախիան և Մոլդովան Հ. Ղուկաս Ինճիճյանի «Աշխարհագրության» մեջ), Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria 3, Tomul 3 Mem. 8, București, 1929.

473. O versiune despre accidentul printr-unul grec din anul 1321. (Հայկական մի վիճարկություն Պոլսի Հայոց Պատմության պատմության մասին 1921 թ.) „Revista Istorică“, № 4—6, 1929.
474. Extrase din Cronică Armenilor din Căminia, Partea I-a (1430—1611). (Բաղվածքներ համեմակի հայերի ժամանակագրությանը, II մաս, 1430—1611), Academia Rom. Mem. Sec. Ist., Seria 3, Tom 17, Mem. 14, București 1936.
475. Aron Vodă, Răzvan Vodă și Eremia Vodă într-un poem al unui cronicar armean. (Արոն, Թեոֆան և Երեմիա իշխանները հայկական պատմական մի պոեմ), Acad. Rom. Mem., Sec. Ist. Seria 3, Tom 20, Mem. 14, București 1938.
476. Dobrogea și Basarabia în „Geografia“ Părintelui Hug - ingigian. (Դորոգիան և Բեսարաբիան Հուգիան Ինգիգիանի «Աշխարհագրության» մեջ), A I*, Revistă de cultură armeană, anul I, vol. I - anul II, vol. I—IV, 1936—1938.
477. Istoricii armeni și vechimea poporului valah (pe marginea unui studiu al d-lui Aurel Decei). (Հայ պատմագիրները և վաղար ժողովրդի հնությունը), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941, (Առանձնատիպ):
478. Țara Voivodului Ștefan (pe marginea unui manuscris armeanesc scris în 1460 la Cetatea-Albă), (Շեմեֆան իշխանի երկիրը, 1460 թ. Չեռասևա Ալբայում (Ալբերտան) գրված հայերեն ձեռագիր մի ճանաչման մասին) „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941, (Առանձնատիպ):
479. Opera lui Eminescu (cu o scrisoare a lui N. Iorga și o dare de seamă a lui Gr. M. Avakian). (Էմինեսկուի երկր. Ն. Զորգայի մի նամակով և Գր. Մ. Ավագյանի գրությունը), „Ani“, Anuar de cultură armeană, București 1941.
480. Un cântec românesc în Tîrgul Kharasu-Pazar. (Ռումինական մի երգ Կարասու-Քազարում), „Ani“, Anuarul culturii armenie, 1942—1943, (Առանձնատիպ):
481. Notes concernant la ville de Bucarest dans les sources arméniennes et turques. (Բուխարեստ քաղաքին վերաբերող նշումներ հայկական և թուրքական աղբյուրներում), „Revue des études sud-est Européennes“ Bucarest 1964, № 3—4, (Առանձնատիպ):
482. Le spathaire Nicolae Milescu et son rôle dans les relations des arméniens avec Pierre le Grand. (Սպատար Նիկոլայ Միլեսկուն, և նրա դերը հայերի կողմից Մեծն Պետրոսի հետ ունեցած հարաբերություններում), „Studia et Acta Orientalia“, 1960, II, (Առանձնատիպ):
483. Հայ հին աղբյուրներում հայերի կրթության մասին (ճիշակացուն վերաբերված և Վարդանի «Աշխարհացոյց»-ներում վաղար ժողովրդի հիշատակության մասին), «Նոր կյանք», 26 հունվարի, 1968, № 4 (919):
484. Ինչն է կապում թուրքի կառավարները (Հայաստանում ռումիններին գրված ձեռագրական պատմագրական), «Նոր կյանք», 27 սեպտեմբերի, 1968, № 39 (953):

ժ.

ԱՅԼ ԳԱԼԻԱՎԱՅՐՆԵՐ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Մեր պրոպոզիցիան.

485. Պոլսի ու իր դերը.

Ա. Պոլսի իր դերը, «Արագ», Բուխարեստ, 22 հոկտեմբերի, 1936, № 449:

Բ. Կյոթեհյանի Պոլսի մեջ, «Արագ», 25 հոկտեմբերի, 1936, № 450:

Գ. Պոլսի խանութային հայ լրագրության, 29 հոկտեմբերի, 1936, № 451:

Դ. Իր հայ գրականության օրրան, «Արագ», 5 նոյեմբերի, 1936, № 453:

Ե. Պոլսի ու հայ բնի, 12 նոյեմբերի, 1936, № 455:

Զ. Պոլսի իր կրթության օժան, 15 նոյեմբերի, 1936, № 456:

Ը. Ժողովրդավար ոգին, 22 նոյեմբերի, 1936, № 458:

Թ. «Ներքալի մի մեք», 29 նոյեմբերի, 1936, № 460:

Բ. Պոլսի զավառին համար, 6 դեկտեմբերի, 1936, № 462:

Ժ. Պոլսի ու հայկական դատը, 13 դեկտեմբերի, 1936, № 464:

ԺԱ. Պոլսի հեղափոխական շարժման մեջ, հունվարի 1, 1937, № 469—470:

ԺԲ. Վերջապահի տեղ, 20 հունվարի, 1937, № 475:

486. Le nom de la ville de Constantinople dans les textes arméniens et turcs (Գ. Պոլսի անունը հայկական և թուրքական լեզուներում), „Studia et Acta Orientalia“, III, 1961, p. 161—175.

487. Պոլսի իր դերը, «Էջմիածին», 1962, № 9, 12, 1963, № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 1964, № 1, 2, 3, 4:

488. Պոլսի իր դերը, Առաջին հատոր (1453—1700), Բելյուս, 1965, 662 էջ:

489. «Հայաստան», երկիր դրամատիկայի, «Նաիր», 19 հոկտեմբերի, 1969, № 20:

Մանր. «Պոլսի իր դերը» մամուլի տակ հղող հատորից:

490. Պոլսի իր դերը, երկրորդ հատոր (Իրականում երրորդ հատոր, բանի որ ընդգրկում է 19-րդ դարի պատմությունը), Բելյուս, 1970:

491. «Armenia Maritima». Crîmea ca prim popas al armenilor din țările române. («Ծովային Հայաստան»: Դրված իրեն ռումինական երկրների հայերի առաջին հանգրվան), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1941, (Առանձնատիպ):

492. Legăturile seculare între coloniile armenie din Polonia și Moldova. (Հայաստանի և Մոլդովայի հայկական զաղթավայրերի դարավոր կապերը), „Ani“, Anuar de cultură armeană, 1942—1943, (Առանձնատիպ):

493. Armenii în Transnistria (Անգղիկոսաբան հանդես), „Ani“, Anuar de cultură armeană 1942—1943.
494. Le rôle des Arméniens de l'Inde dans le mouvement d'émancipation du peuple arménien (En marge d'un document découvert à Bât şani). (Հնդկահայերի դերը հայ ժողովրդի ազատագրության շարժման մեջ, Բոտոշանում հայաճարձված մի փաստաթղթի շուրջ), „Studia et Acta Orientalia“, V—VI, Bucarest 1967. (Առանձնատիպ):
495. Որպեսզի տոկա հայ սփյուռքը, «Էջեր Գրականության և Արվեստի», Բելյուսթ, 1968:

ԺԱ.

ԹՈՒՐԲ-ԹՈՒՄԵՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

496. O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Calimachi (Իշխան Սկարլատ Կալիմաքիի Թուրքերեն անծանոթ մի թղթակցությունը), „Revista Istorică“, № 7—9, 1931.
497. Documente turcești referitoare la evenimențele din 1821—1822. (Թուրքական փաստաթղթեր 1821—1822 թթ. ղեպերի վերաբերյալ), „Arhiva Românească“, Tom IV, București, 1940. (Առանձնատիպ):
498. Două beizadele la Cenghel Chöi (In lumina documentelor din Arhivele Statului). (Երկու իշխանապետներ Չենգել խոյում (Պետական գրվանների փաստաթղթերի լույսին տակ), „Arhiva Românească“, 1940, Tom V.
499. O năvălire necunoscută a bandelor turcești în țările române în 1769 (după documente turcești din Arhivele Statului). (Թուրքական հրոսակախմբերի անծանոթ մի արշավանքը Ռումինիայում 1769 թ.), „Revista Arhivelor“, Tom IV—I, București, 1940. (Առանձնատիպ):
500. Domnii Români la Poarta Otomană (după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremoniile și recepțiunile din palatul împărațesc din Stambul între anii 1699—1782), (Ռումինացի իշխանները Բարձրագույն Դուռն մոտ, Ըստ Թուրքերեն մի ձեռագրի, որը բովանդակում է նշումներ Կ. Պոլսի սուլթանական պալատում 1699—1782 թթ. տեղի ունեցած արարողությունների և ընդունելությունների մասին), „Academia Română Studii și Cercetări“, LV, București, 1941. 124 էջ, 22: (Նմանահանություններ):

501. Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale țării românești. (Թուրքական վավերաթղթեր վալաքիայի Դանուբյան սահմանների մասին), առանձնատիպ, „Revista Arhivelor“, Tom V—I, București, 1942.

502. Haşmetlu. Pe marginea titlaturii Domnilor români. («Հաշմեթլու»: Ռումինացի իշխանների տիտղոսների շուրջ), առանձնատիպ, „Hrisov“, II, București, 1943.

503. Cuiegeri de facsimile pentru școala de Arhivistă, Seria turcă, Fasc. I, (Փագղվածու նմանահանությունների (Ֆակսիմիլի) Արխիվարանական դպրոցին համար), București, 1943.

504. Regimul darurilor sub Grigore Ghica Vodă, (Նվերատվությունների կարգը Գրիգորի Գիգա իշխանի օրոք), „Culegere din scrierile membrilor Asociației Publiciștilor Români“, București, 1943.

505. Monetele turcești circulate în țările române. (Թուրքական դրամների շրջանառությունը ումանական երկրներում), առանձնատիպ, „Balcantia“ II—III, București 1944.

506. Tezaurul de la Giștești, și unele probleme privind circulația acelei pe teritoriul orașului București și în împrejurimi (în colaborare cu P. I. Panait). (Գրշտեշտի գանձը և Բուխարեստի ու նրա շրջաններում շրջանառության մեջ եղող Թուրքական աղաների վերաբերող մի շարք հարցեր, աշխատակցություն Գ. Ի. Պանայի), առանձնատիպ, Materiale de istorie și muzeografie, 1964, p. 189—204.

507. Aimes turques du XVI—e au XIX—e siècles au Musée Militaire Central de Bucarest (en collaboration avec Cristian Vlădescu et Carol König). 16—19 զգ. Թուրքական զենքեր Բուխարեստի զինվորական կենտրոնական թանգարանում (Աշխատակցություն Գրիգորիան Վլադեսկուի և Կարոլ Կեննիկի), առանձնատիպ, „Studia et Acta Orientalia“, Bucarest, 1968, VII.

ԺԲ.

ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ԹԱՐԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

508. Գրիգոր Պրյուդիու, Միքայ Թոխալեցի և իր ողբը, «Արազ» տարեգիրք, Ա, 1933, էջ 27—47:
509. Կեորկե Պալշ (Գեորգե Բալշ), Հայ և վրացական ազդեցություններ ուման հարաբարապետության վրա, «Արազ» տարեգիրք, Ա, 1933, էջ 130—160: (Հրատարակվել է նաև առանձին իրեն «Մատենաշար «Արազ», թիվ 1):
510. Նիբոյա եռակա, Կիլիկյան Հայաստան, Բուխարեստ, 1933 (սուղղությունը անավարտ մնացած: Այն նախատեսված էր հրատարակել իրեն «Մատենաշար «Արազ»-ի, թիվ 3) թարգմանչի մոտ պահվում են սույն գործի առաջին 6 պրակները (մամուլներ):

ԺԳ.

ԳՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

511. Մեք գրադարանը. (Գրախոսություններ Սփյուռքում լույս տեսնող գրքերի և պարբերական մամուլի մասին): «Արազ», Բուխարեստ, 30 Հուլիսի, 1933, № 120, 13 օգոստոսի, 1933, № 124, 14 սեպտեմբերի, № 132, 24 սեպտեմբերի, № 135, 2 նոյեմբերի, 1933, № 146,

* Ռումինահայության հետ անընդուն պրախոսությունները տրված են «Ռումինահայերի պատմություն» բաժնում:

- 19 նոյեմբերի, 1933, N 151, 1934, 4 փետրվարի, N 171, 13 սեպտեմբերի, N 233;
1935, 18 նոյիսի, N 322, 31 նոյիսի, N 323;
1936, 20 օգոստոսի, N 431, 10 սեպտեմբերի, N 437, 27 սեպտեմբերի, N 442;
512. Despe Armenii in Capadocia (Ազգակ Այսպո-
յանի «Հայ Գեոգրաֆիա» աշխատության մասին)՝
„Revista Istorică“, 1938
513. H. D. Papazian, Documents Persans du Ma-
tenadaran, Tom II. Erévan 1939, 596 p. 11 plan-
ches. „Studia et Acta Orientalia“, IV, Bucarest,
1962 p. 326. (Հ. Գ. Փափազյան, Մատենադարա-
նի պարսկերեն վավերագրերը, I. Հրովարտականը,
պրահ II, Երևան 1959);
514. A. Kh. Saffastian, Sources Turques concernant
l'Arménie, Les arméniens et les autres peuples
de Transcaucasie, I. Erévan, 1961. „Studia et
Acta Orientalia“, IV, 1962, p. 327. (Ա. Խ. Սաֆ-
ստյան, Քուրդական աղբյուրները Հայաստանի
հայերի և Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների
մասին, հատոր II, Երևան 1961);
515. Babghen Catholico: Catalogue des manu-
scripts de la bibliothèque nationale arménienne
de Galata, Antillas 1961, 1494 p. (Բաբգեն աթո-
սակից կաթողիկոս, Յուդայի ձեռագրաց Դալասի
Կղզային Մատենադարանի Հայոց, Անթիլիաս
1961), նույն տեղում, p. 328—330.
516. Haig Berberian, La Géographie de Vardan
Vardapet, Paris 1960, XXX 76, p. (Հայկ Պերպեր-
յան, Աշխարհագրաց Վարդանայ Վարդապետի,
Փարիզ, 1950), նույն տեղում, p. 331—332.
- ԺԳ.
- Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ս Ս
(Հողվածաչափեր)
517. Հայաստանի մասին.
Սփոփիչ երևույթ, «Արագ», 21 օգոստոսի, 1932,
N 22;
Գրական վերելք, «Արագ», 25 օգոստոսի, 1932, N 23;
Ինչու մեր սփոփանքը, «Արագ», 28 օգոստոսի, 1932,
N 24;
Բուն հայրենասիրությունը, «Արագ», 16 մարտի,
1933, N 81;
Սփոփիչ երևույթ, «Արագ», 10 օգոստոսի, 1933,
N 123;
Հայ լեզվի մաքրության համար, «Արագ», 1 հոկ-
տեմբերի, 1933, N 137;
Որբերու սերունդը, «Արագ», 11 հունվարի, 1934,
N 164;
Շինարար ժողովուրդ, «Արագ», 3 հունիսի, 1934, N
204;
Օրհնյալ է պատգ որովայնի բու, «Արագ», 25 հունի-
սի, 1939, N 703;
Հայաստանի փախչողները (ընդհան փախուստնե-
րի), «Արագ», 28 սեպտեմբերի, 1933, N 136;
Սեն ու ճերմակը, «Արագ», 5 հոկտեմբերի, 1933, N
133;
Կանգալի պատկեր, «Արագ», 23 նոյեմբերի, 1933,
N 152;
518. Մշակույթը կարող է զարգանալ հայրենից դուրս.
Ճշակույթի և հայրենիք, «Արագ», 1 օգոստոսի, 1933,
N 327;
Հողի և խաղիսիսի հայ ժողովուրդին, «Արագ», 2 ապ-
րիլի, 1936, N 394;
Փրկության լաստը, «Արագ», 22 հոկտեմբերի, 1936,
N 449;
Կովան մեռ ոտքին, «Արագ», 28 մայիսի, 1939,
N 696;
Հայրենիքին դուրս կարելի է հայ մշակույթը զար-
գանա, «Արագ», 20 դեկտեմբերի, 1942;
Ուխտը սերունդն սերունդ, նույն տեղում, 14 փե-
տրվարի, 1943, N 1013*;
Մանթ, Այս երկու բաժինների վերաբերող որոշ հոգ-
վածներ ղեկավարված են «Հայ ժողովուրդի և մշակույթի
պատմության մասին» բաժնում;
519. Ջարչարված բառեր.
Ա. Հայրենասիրություն, «Արագ», 22 օգոստոսի,
1943, N 1040;
Բ. Մտավորականություն, «Արագ», 29 օգոստոսի,
1943, N 1041;
Գ. Երիտասարդություն, «Արագ», 5 սեպտեմբերի,
1943, N 1042;
Դ. Ամականներ, «Արագ», 12 սեպտեմբերի, 1943,
N 1043;
Ե. Անվանականություն, «Արագ», 19 սեպտեմբերի,
1943, N 1044;
Զ. Հերոսություն, «Արագ», 26 սեպտեմբերի, 1943,
N 1045;
Է. Հայաստան, «Արագ», 10 հոկտեմբերի, 1943,
N 1046;
520. Երիտասարդության շուրջ.
Թեյ, պար և ժողով..., «Արագ», 6 ապրիլի, 1933,
N 87;
Հիներուն մտավորությունը, «Արագ», 1 հունիսի,
1933, N 103;
Ճաղ մը առջևին, «Արագ», 4 հունիսի, 1933, N 104;
Հայ ուսանողներու պարագան, «Արագ», 19 դեկտեմ-
բերի, 1935, N 366;
Գիրքերուն տիրանալի առաջ, «Արագ», 1937, N 460;
Սերունդի խնդիր, «Արագ», 1 հուլիսի, 1937, N 525;
Գարձյալ ետերը, «Արագ», 11 հուլիսի, 1937, N 528;
«Հերկ»-ին համար, «Արագ», 15 հուլիսի, 1937,
N 529;
«Հերկ»-ի առաջին տարին, «Արագ», 4 սեպտեմբերի,
1938, N 625;
521. Ընդհան ցեղակրոն շարժման և հատվածական
մտայնության.
Ձեն ու ողին, «Արագ», 14 մարտի, 1936, N 389;
Ֆեղը, ազգը և հայրենիքը, «Արագ», 19 մարտի, 1936,
N 390;
Երբ առողջ է մարմինը, «Արագ», 29 մարտի, 1936,
N 393;
Մոլորության մը առթիվ («Հայրենիք»-ի էլույթը Կ.
Պոլսի դեմ), «Արագ», 11 հոկտեմբերի, 1936, N
416;

- «Յոսոպ»-ի վրդովումը, «Արագ», 13 հոկտեմբերի, 1936, № 447:
- Հոսոնաներու քաղաքը, «Արագ», 18 հոկտեմբերի, 1936, № 448:
522. Մեծ դարադարձի առթիվ (Աստվածաշնչի հայերեն քաղմանություն 1500-ամյակ)։
Մեծ դարադարձ, «Արագ», 20 դեկտեմբերի, 1934, № 260:
- Տոներեն առաջ, «Արագ», 3 փետրվարի, 1935, № 271:
«Ճանաչել զիմաստություն», «Արագ», 3 մարտի, 1935, № 278—279:
- Հանուն Հայ լեզվի, «Արագ», 11 օգոստոսի, 1935, № 328—329:
- Հանուն Հայ շունչին, «Արագ», 13 սեպտեմբերի, 1935, № 338—339:
- Այսօրվան տոներ, «Արագ», 27 հոկտեմբերի, 1935, № 351:
- Տոներեն հետո, «Արագ», 28 նոյեմբերի, 1935, № 360:
Արվեստի ճամբար, «Արագ», 4 հունիսի, 1936, № 411:
523. «Հայ մշակույթի օր»-երի առթիվ.
Խոսք լույսի տոնին համար, «Հայ մշակույթի օրը», Բուխարեստ, 1928:
Լույսի տոն, «Արագ», 9 հոկտեմբերի, 1932, № 36:
Հայ մշակույթի օր, «Արագ», 5 նոյեմբերի, 1933, № 147:
«Տոն ազգային և եկեղեցական», «Արագ», 17 դեկտեմբերի, 1936, № 465:
524. Հայագիտական.
Ինչպես ծնավ Հայ գիրը: Երբ մուտք գործած է այբուբենը հայոց մեջ, «Հայ մշակույթի օրը», Բուխարեստ, 1928:
Հայ ոսկեգարը, նույն տեղում:
Ինչպես կը գրեին Հայ ձեռագիրները, նույն տեղում:
Անհարկ մը հայ տպագրության պատմության վրա, նույն տեղում:
- ԺԵ
- ԱՆՏԻՊ ԵՎ ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՂՈՂ ԳՈՐԾԵՐ
- Ա. Ավարտված գործեր.
525. Ինչպես «Ընծայվեցավ» Պեշիկթաշլյան:
526. Քրոնիկոն Հայ մշակույթի (Վերջին մաս):
527. Փորձեր Հայաստանի ազատագրության համար և ուսուցողական գրքեր (նումիներեն):
528. Սալաթ-նովա—ժողովուրդներու բարեկամության երգիչը (նումիներեն):
529. Պատմություն Հայ մշակույթի (պրոֆ. Վլադ Բրենցեանուի և Գլխա Բրենցեանուի աշխատակցությամբ (նումիներեն):
530. Կորսված բնագրերն՝ պահպանված իրենց հայ թարգմանությամբ (նումիներեն):
531. Քրոնիկագրական պատմություն հայ ժողովրդի (Բ մաս, ումիներեն):
532. Քրոնիկոն Հայ մշակույթի, դուրս 11—20 (նումիներեն):
533. Հայ ծածկագիրները և անոնց գործածությունը ումին հոդի վրա գրված հայերեն ձեռագիրներու մեջ (նումիներեն):
534. Նոր տվյալներ մեծ կապիտան Թամիզ փաշայի մասին (մամուլի տակ):
535. Քաղաքական և քննարկային երևույթներ հեկայիններու շարժման մեջ (Մամուլի տակ):
536. Դասագիրք դասական հայերենի (նումիներեն):
537. Դասագիրք ժամանակակից հայերենի (նումիներեն):
538. Դասագիրք Օսմանյան Թուրքերենի (նումիներեն):
539. Վահրամ Փափազյան երրորդ բացավ Պոլսո հայ Թատրոնին ղուտները (Մամուլի տակ):
540. Շեքսպիրի այցը մեզի 1908-ին (Լույս է տեսնում Վահրամ Փափազյանին նվիրված ժողովածուում, որը հրատարակվելու է ՀԱՍԶ Գիտությունների ակադեմիայի Արվեստի ինստիտուտի կողմից):
541. Սևումյան իմ հուշերու մեջ:
542. Զարիֆյան իմ հուշերու մեջ:
543. Գրիգոր Զոհրապ և իր ժամանակը, երկու հատոր (45 մամուլ):
544. Հայր Վիլիլմ Սարոյանի մեջ (Մամուլի տակ):
545. Թորգոմ Արանյանի:
546. Նիկոլա Յորգային հետ (Նրա ծննդյան 100-ամյակին առթիվ, մամուլի տակ):
547. Մշակութային և ազգային շարժում մը Մոլտովայի հայության ծոցին մեջ (1840—1850) (նույնը նաև ումիներեն):
548. Բառարան Հարավ-Արևելյան եվրոպայի հայոց բարբառին:
549. Հայ ազգանուններ և տեղանուններ Հարավ-Արևելյան եվրոպայի հայոց մեջ:
550. Հայ եկեղեցին Հարավ-Արևելյան եվրոպայի մեջ (երեք հատոր):
551. Հայ և ումին մատենախոսություն (նույնը նաև ումիներեն):
552. Հայկական ուսումնասիրությունները Ռումանիա մեջ:
553. Ռումանիո հայերեն արձանագրությունները (նույնը նաև ումիներեն):
554. Մենագրություն Պուրբիչի հայոց (նաև ումիներեն):
555. Հայերը ումին ֆուլբորին մեջ:
556. Խորանի հայկական վարագույրները:
557. Սպասելով ուսուցչականության:
558. Հայ եղբայրակցությունները, արհեստակցությունները և առևտրակցությունները Արևելյան եվրոպայի մեջ:
559. Չորս Սերաստյանները:
560. Քրոնիկոն ումանահայ գաղութի (Վերջին մաս):
561. Պոլիս և իր դերը, 1453—1922 թթ., հինգ հատոր (որոնցից առաջինը և երրորդը հրատարակված են արդեն):
562. Հայ արվեստի ազդեցության ճամբան զեպի ումին երկիրները (նումիներեն):
563. Հայերը 1848-ի հեղափոխության մեջ (նումիներեն):
564. Տրանսիլվանիո հայոց անցյալը՝ պետական արհիվներու մեջ պահված վավերագրերու լույսին տակ (նումիներեն):

565. Պարագիս եկեղեցին և հայերը (նումիներեն):
566. Եղբայրություններ, անհատակցություններ և արհեստակցությունները ուսման երկիրներում մեջ (նումիներեն):
567. Սուլթան իբրև հայկական եկեղեցի՝ արձանագրությանց և ձեռագիրներու հիշատակարաններու լույսին տակ (նաև ուսման երկիրներ):
568. Ազնվաները Ռումանիո հայոց մեջ և ուսման հողի վրա զբաղված կախարհական հայ ձեռագիրները (նումիներեն):
569. Յոն Սերաֆիմ հայ բժիշկը (նումիներեն):
570. Մանուկ պեյ հիմնադիր Պուրբեշի հայ դպրոցին (նումիներեն):
571. Շահական հայ զեմբ մը՝ Գրիգոր Անուշ (նումիներեն):
572. Հայերը պետական արհիվներու փաստաթղթերուն մեջ (նումիներեն):
573. Հայերը ուսման ակադեմիայի ձեռագիրներուն և վավերագիրներուն մեջ (նումիներեն):
574. Գրիգոր Զամպարեյան հայ արվեստի ինչ-ինչ հարցերու մասին (նումիներեն):
575. Մանուկ պեյ և իր զինանքը (նումիներեն):
576. Ռումանիա Հ. Մինաս Բժշկյանի ճամփորդական նոթերուն մեջ (նումիներեն):
577. Ռումանիա Սիմեոն Լեհացիի ուղևորական նոթերուն մեջ (նումիներեն):
578. Ռումանիա Գրիգոր Դարանաղցիի քրոնիկագրության մեջ (նումիներեն):
579. Ռումանիա Հովսեփ արքեպ. Արզումանի օրագրության մեջ (նումիներեն):
580. Ռումանիա Ստեփանեսու Գլուխը Ազոնցի աշխարհագրության մեջ (նումիներեն):
581. Ռումանիա հայ ձեռագիրներու հիշատակարաններուն մեջ (նումիներեն):
582. Հորիաչի հեղափոխությունը Տրանսիլվանիո հայ վավերաթուղթերու մեջ (նումիներեն):
583. Հայկական աղբյուրները Պուրբեշ քաղաքին մասին (նումիներեն):
584. Բալկաններու դեպքերը 1732—1740-ին՝ ըստ Վենետիկյան Մխիթարյանց զինանքի նյութերուն (նումիներեն):
585. Դրվագներ ուսման երկիրներու անցյալին՝ թրքական վավերաթուղթերու լույսին տակ (նումիներեն):
586. Պուրբեշ քաղաքը ըստ Էվլիա Չելեպիի (նումիներեն):
587. Աղա-Քալե կղզիի անցյալին զրվագներ (նումիներեն):
588. Աղա-Քալե Օսմանյան կայսրության հոգևարքի շրջանին (նումիներեն):
589. Թուրք ազատական մամուլը ուսման հողի վրա (նումիներեն):
590. 1821 տարին թրքական ղեկավարներու մեջ (նումիներեն):
591. 1848 տարին թրքական վավերաթուղթերու մեջ (նումիներեն):
592. Բեշտա քաղաքին բանալիները (նումիներեն):
593. Թրքական դրամներ՝ հայտնաբերված Պուրբեշի և շրջաններուն մեջ (նումիներեն):
594. Սինան փաշայի տուրք (նումիներեն):
595. Տերմինարանական բառարան թուրք լեզվի (նումիներեն):
596. Մասթեսու Զարիֆյանը վերհիշած առևանք:
597. Ողեկողներու առթիվ Գուրգեն Մահարին:
598. Հայկանուշ Մադրին համար:
599. Չորս ուսուցիչներու համար (Գուրգեն, Ասատուր, Թովմյան, Կուրտիկյան):
600. Ան մյուս Մարտիրոս Սարյանը:
601. Պտույտ մը Պույոս թաղերուն մեջ Ստեփան Լիսիցյանի հետ:
602. Թուրանի ճամփան:
603. Հայերը և թուրքերը պատմության առջև:
604. Մեր պատմական մուրհակը:
605. Երբոր կը բախեն զան ու ցնորբը:
606. Խափանելու համար հայկական դատը:
607. Հանդիպումներ թուրք բարեկամի մը հետ:
608. «Զգեստը վեցանք, այլ միայն կպանք»:
609. Հայերը և առաջին խալիֆաները:
610. Նոր տվյալներ Ռամիզ փաշայի մասին:
611. Ճեղքիներու շարժման ընկերային և քաղաքական երևույթները ըստ հայ աղբյուրներու:
612. Թրքական արձանագրությունները զինվորական կեդրոնական թանգարանի զննարանում վրա:
613. Հայ ծագումով թուրք մեծ վեդիերներ:
614. Մեր տուրքը թուրք մշակույթին:
615. Հայ և թուրք լեզուներու փոխադարձ կապը:
616. Տերմինարանական քաղ թուրք բառարանին (պաշտոններ, տիտղոսներ, դրամներ, չափեր և կշիռներ, և այլն):
617. Արևելյան խնդիրը իր տարրերուն մեջ (նումիներեն):
618. Համաթրքական շարժման ծագումը (նումիներեն):
619. Պատմական ակնարկ մը Երեսասարդ-Թուրք շարժման վրա (նումիներեն):
620. Նախդեռնի հայ կենսագիրը և այլն:

Բ. Անվագառ գործեր.

621. Հուշերուս դիրքը (1890—1955):
622. Ճգնաժողովի խոցին մեջ (1955-էն հետո):
623. Զրույց Սիմեոնակարերգին հետ:
624. Երկու կիններ որ իմ խաչա շալկեցին:
625. Քառասուն տարի երազելով և հուսալով:
626. Սերունդը որուն ժամանակակիցն եղանք:
627. Դեմքեր որոնք անցան մեր բովեմ:
628. Անիի ավերակներուն մեջ:
629. Երբ մարդ ետև կը նայի:
630. Երբ կը գրենք մեր պատմությունը:
631. Հուսք բանք:

ԺԶ

1944 թ. ԿՈՐԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

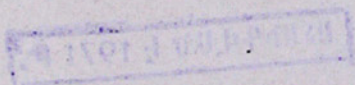
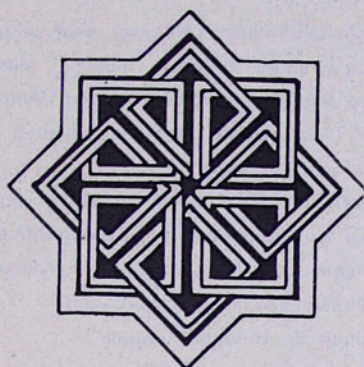
632. Հայ մարի ճիգը դարերու ընթացքին:
633. Դարու մը վեպը:
634. Պատմություն ուսման հայ դպրոցի:
635. Աղաբաղարի բարբառը:
636. Բառասուն պատմական իրավունքի:
637. Բառարան քաղաքային իրավունքի:
638. Բառարան միջազգային իրավունքի:

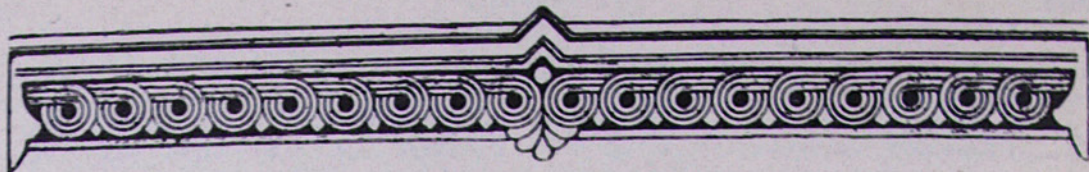
639. Catalogul documentelor turcești din Arhivele Statului, A. Țara Românească. B. Moldova. (Յու-
ցակ Պետական փաթեղների և պաշտոնային փաստաթղթերի Ա. Վալարիա: Բ. Մոլդովա):

640. Legăturile istorice între imperiul otoman și
țările române în lumina firmanelor împărătești,

porunci viziriale și actelor oficiale, șapte vo-
lume. (Օսմանյան կայսրության և ուսմանական
երկրների միջև եղող պատմական հարաբերու-
թյունները սուլթանական հրամանների, վեզիրա-
կան հրամանագրերի և պաշտոնական փափերազր-
րերի լույսին տակ): 7 հատոր:

Ս. ՔՈՒԱՆՋՅԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
Հայրապետական քարոզ Փրկչի հրաշափառ Ծննդյան տոնի առթիվ Մայր տաճարում Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծույթյուն Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և քայր եկեղեցիների հոգևոր պետերի միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	3
Ամանորի և Փրկչի հրաշափառ և սուրբ Ծննդյան տոների առթիվ Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք և կաթողիկոս, Նորին Սուրբ Օծույթյուն Ս. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետի և նվիրապետական Աթոռների ու առաջնորդարանների միջև փոխանակված ողջույնի հեռագրերն ու գրությունները	6
ԵՎԻՇԵ ԱՐՔ. ԴՈՒՐՅԱՆ—Խոսք մը Ծննդյան առթիվ	10
Հայրապետական հանդիսավոր սուրբ պատարագ և քարոզ Փրկչի հրաշափառ Ծննդյան տոնի առթիվ	13
ՄՈՎԱՆԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ—Խորհուրդ մեծ և սքանչելի	14
ԳԻԻԳՈՐ Բ ՎԿԱՅԱՍԵՐ—Ո՛րվ զարմանալի	15
ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ—Այսօր ձայնն հայրական	15
Ամանորը հոգևոր ճեմարանում	16
ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՒՄ	17
✓ ՎԱՀԱՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԵՐՅԱՆ—Հայոց Հայրապետների շիրիմների մասին	19
✓ ԳԻԻԳՈՐ ԱՐՇԱԿԻ ՀԱԿՈՅԱՆ—Մովսես Խորենացուն վերագրվող շարականները	21
✓ Հայ նարտարապետության անխուճ և քաղմավաստակ մշակը	27
✓ Հ. ԵՎԻԱԶԱՐՅԱՆ—Գևորգի Բարձրաքաշ ա. Գրիգորի և Քառասնից մանկանց վանքի- րը և գյուղի մյուս՝ առավել կարևոր հուշարձաններն ու դրանց վիժագիր ար- ձանագրությունները	34
✓ Ս. ՔՈՒԱՆՋՅԱՆ—Մատենագիտություն պրոֆ. Հ. Ճ. Սիրունու հայագիտական աշխատությունների	37
	45

ՍՏԵՆԳՎԱԾ Է 1971 թ.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՑԵՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ, ԷՋՄԻԱՄԻՆ

«ԷՋՄԻԱՄԻՆ» ԱՄՄԱԳՐԻ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Армянская ССР. Эчмиадзин, Редакция журнала «Эчмиадзин».

Rédaction de la revue «Etchmiadzine», Etchmiadzine. Arménie, URSS

Հանձնված է արտադրության 19/1 1971 թ.: Ստորագրված է տպագրության 26/11 1971 թ.:

Տպագրական 4 մամուլ, թուղթ 60×84¹/₈, պատվեր 40

Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի տպարան, 1971 թ.